

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind X

OSLO 1946

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Universitetets
Myntkabinett
Oslo

F. D.

Redaksjon:
A. W. BRØGGER

I hovedkommisjon: JOHAN GRUNDT TANUM, OSLO

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHold

	Side
Anders Hagen: Frå innlandets steinalder. Hedmark fylke	1
Sverre Marstrander: En heller på Håøya ved Langesund	95
Gutorm Gjessing: To metodiske problemer	123
Haakon Shetelig: Gravskikk og religion i norrøne vikinge- bygder	161
Charlotte Blindheim: En trøndersk jernaldergrav med tekstiler	177
Bjørn Hougen: Disenfunnet. Et dyssetids votivfunn fra Østre Aker	199
Charlotte Blindheim: Norsk Arkeologisk litteratur 1945—1946	207
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning	211

Plansje I—XIII

Anders Hagen

FRÅ INNLANDETS STEINALDER¹ HEDMARK FYLKE

PL. I—VIII

I. NATUR OG LEVEFORHOLD

I sitt inspirerte og idérique verk, *Det norske folk i oldtiden*, framhever professor A. W. Brøgger sterkt at alt som knytter seg til kysten og sjøen i vår forhistorie er langt eldre og av en annen karakter enn historien om erobringen av rikdommene i innlandets skog- og fjelltrakter.

Dette er en sannhet som er vel kjent og ofte sitert, men likevel vet vi mindre om hvordan denne erobringen av innlandet artet seg, bortsett frå rent generelle trekk.

Av den grunn kan det derfor være berettiget å ta et begrenset innlandsområde opp til nærmere undersøkelse, og gjennom en nøye vurdering av det arkeologiske funnstoff og det topografiske forhold søke å kaste lys over enkelte av de mange spørsmål som gjør seg gjeldende.

Hedmarks steinalder, som jeg i det følgende skal behandle, har tidligere vært gjenstand for undersøkelse av Anathon Bjørn;² siden den gang er mange år gått, mye nytt stoff kommet til, og framom alt har synet på steinalderens kultur og studiet av denne lengste epoke i vår forhistorie endret seg i en meget vesentlig grad. Dette samt forståelsen av behovet for detaljerte distriktsundersøkelser, mener jeg, gjør det helt forsvarlig på nytt å velge Hedmark som kjernen i undersøkelsesområdet, så meget mer som det er vårt største og mest karakteristiske innlandsdistrikt.

Hedmark fylke er stort og fengslende og strekker seg over et område som er mer enn to og en halv gang så stort som Østfold, Vestfold og Akershus tilsammen. Det er lenger frå Innset i nord til Vestmarka i sør enn frå Oslo til Bergen. Det område som her skal behandles er enda større, da både Totenbygdene på vestsida av Mjøsa samt Røros-distriktet i nord til en viss grad er tatt med i undersøkelsen.

I dette innlandet vil en finne strøk av vidt forskjellig topografisk karakter. Norges største elv, Glomma, Sør-Norges eneste av europeiske dimensjoner, danner innfallsveg frå de tidlig befolkete Oslofjordslandskaper, og i samband med Orkla og kanskje enda mer med Gaula har den helt til de seinere tider dannet en nesten sammenhengende ferdelsåre over til bygdene ved Trondheimsfjorden, og langs Driva vel også til Romsdals—Møretraktene. Glomma og så Mjøsa er det som gir landet her øst karakter og navn; en taler jo stadig om Glåmdalen og Mjøsbygdene.

Inne på Hedmarksvidda, sørvest for Rena, der de skogkledde åsene tar til å gå over i flate flyer og snaufjell, er det ei trebar høgd som når opp i en 8—900 meter; Gitvola heter den. Frå denne runde kollen har en et framifrå vidt og fritt utsyn over storparten av dette område. Nærmest rundt seg har en setrer, skog og vatten; men vender en blikket videre utover, åpner landet seg for en i hele dets fulle tyngde og avstemte harmoni. Ser en først mot sørvest, ser en de sju breie Mjøsbygdene, solåpne og fruktbare stige opp frå den store innsjøen mot de skogkledde åser i nord og sør og mot de endeløse sjumilsskoger i øst, mot Glåmdalen og grensetraktene til Sverige. I vest, på den andre sida av Mjøsa mer aner enn skimter en Totenlandet.

Som et naturlig sentrum for disse jordbruksbygdene som hører til landets rikeste, ligger den uvanlig vakre og særmerkte Helgøya, et sted som gjennom hele vår urofylte middelalder spilte en så stor rolle og som alle tider igjennom har hatt en brei plass i mjøsbondens bevissthet. Rik og vakker som den er og merkelig også ved sitt sjeldne navn, „den hellige øya“, virker den ennå i dag som en stor og stille helligdom.

Gamle folk sier at før kom det beste kornet frå øya — kanskje er det slik ennå.

Lengst i sør og øst skifter landet karakter. Her ser en et mørkt og skogfullt åsland som bølger i rolig rytme østover mot Sverige og vestetter mot Mjøsa, uten å brytes av det bare høgfjell. Mellom alle disse bårete blånene aner en Glomma, som brei og rolig i store slyng skaper dalen.

Her sør i fylket, på de sandete elvebreddene ligger Glåmdalens rikeste jordbruksbygder; snart store og vide, andre ganger som smale grannelag bare, og somme steder rykker skogen helt inn til elva.

Frå Elverum av og nordetter får dalen til dels annet preg. Den blir på sett og vis mer til det vi pleier å kalle en dal. Landet på elve-sidene hever seg opp, og åsene tar til å bli nakent fjell. Her er det stort sett mer ubygt, og som en står oppe på Gitvola og ser ned i dalen under seg minnes en uvilkarlig noen ord av Snorre Sturlason, der han kort og malende har gitt den beste skildring som overhodet kan bli gitt av området. Han sier: „Denne dalen er meget spredt bygget, folk bor ved vatten eller ved skogsrydninger, få steder bare ligger større bygder sammen.“

Lengst mot nord og over i nordøst er det de store strekninger med snaufjell og vidde som fanger blikket. Frå det breie særmerkte Trysil-fjellet som danner en østlig utpost i fjellriket, strekker viddene seg i hundrer av kilometer mot vest og nord, inn i Trøndelag og over til Gudbrandsdalen. Men mellom alle disse vidder og snaufjell ligger de åpne og lyse fjellbygdene Os, Tolga, Tynset og Alvdal, og som en dal for seg, øst for Glåmdalen, Øvre og Ytre Rendal. Når jeg så nevner at vi ytterst mot grensa til Sverige har skogbygda Trysil, som i sin uhyre utstrekning er langt større enn Vestfold fylke og således er en av Norges største kommuner, skulle landet her i korte trekk være omtalt.

I denne evige veksling mellom skog, fjell og åpnet åkerland, en veksling som ennå i dag gjør seg gjeldende i ervervslivet og dermed

også i liv og levemåte i det hele, må vi søke etter årsakene til flere av de problemer som knytter seg til den eldste busetninga i disse bygdene. For som A. W. Brøgger en gang har sagt: „Med utgangspunkt i landet selv og dets særlige betingelser må vi studere Norges oldtids kultur.“

Ennå i vår tid med de mange og store endringer den har ført med seg på tallrike og forskjellige områder av livet, ikke minst når det gjelder bondekulturen, eksisterer likevel mangt og mye i liv og levemåte hele Hedmark over som bærer et tydelig preg av å ha sin rot og fått sin egenart i tider som ligger langt tilbake. Dette er vel for en stor del betinget av det faktum at landskapet i seg sjøl til alle tider for en vesentlig del blir det pregende og bestemmende på ervervslivets område. Det er nettopp dette jeg vil sette fingeren på, at trass i moderne maskindrift og endrete bruksmåter i jordbruket og at jakt og fangst nå spiller en mindre rolle, blir likevel, sett i store trekk, hovedlinjene i ervervslivet de samme — ved steinalderens slutt som i dag.

Nord i Glåmdalen har vi et gammelt uttrykk som heter „å bruke skogen“. Etter de par siste hundreårs oppsving av tømmerdrifta i dalen skulle en tru at uttrykket var skapt av dette yrket som det naturlig nok er blitt overført på. Det har imidlertid sitt opphav i langt eldre tider og stammer frå et annet miljø. Opprinnelig var det nemlig en nedarvet betegnelse for veiding. En „brukte skogen“ gjennom jakt og fiske. Dette merkelige uttrykk fører oss med ett slag inn til kjernen i de nordlige bygdens busetning frå steinalderen av og langt inn i vår tid. Ennå i dag kan en nemlig i disse strøk i motsetning til Mjøsb ygdenes og Solør—Odals mer jordfaste bondekultur finne tydelige spor etter en eller annen form for veidekultur. Fjellet, fisken og viltet, som ene og alene var grunnlaget for steinalderens busetning i bygdene frå Åmot til Os, er rettnok nå for en stor del avløst av fjellbygdenes særegne form for jord- og februk, som på ingen måte kan måles med eller vurderes ut frå flatbygdenes jordbruk. I fjellbygdene spiller naturlig nok de store viddene og de tallrike sjøer, elver og vatten ikke lite av

en hovedrolle. Fjellet er det som skaffer beite til feet, kyr så vel som sauer, hester og geiter. Her samler bøndene dessuten en stor del av vinterforet, mose og fjellgras, og her ligger tallrike setrer og utslåtter. Til dette kommer så fiske og annen fangst som fremdeles mange steder er av stor økonomisk betydning. På denne måte bidrar fjellet stort til å skaffe levemåte for folk og fe.

I våre dager er i disse bygder skutt ikke så få rein, og i de store skoger mye elg. At disse to storvilt til alle tider har vært ivrig ettertraktet er en kjent sak, og rundt om i fjell og skog har en mange og tallrike minner om gammel jakt i form av dyregraver, anlagt ofte systematisk i lange rekker. Reinsgravene i fjellet, som er best kjent og finnes mange steder i landet, hørte i lange tider til gårdens største herligheter; gravene nede i skogen har derimot ikke vært brukt i historisk tid.

Foruten jakt på elg og rein blir det alle år fanget eller skutt store mengder småvilt. Snarefangst av ryper, en fangstmåte som sikkert er like gammel som busetninga sjøl, er ennå ved hevd. Nevne bør en og at det år om annet blir skutt mye hare, orrfugl, tiur og annen storfugl. Mår og ekorn er ettertraktet på grunn av skinnet, dette gjelder også rev, som finnes i stort antall. For ikke mange år tilbake ble det jaget både ulv og bjørn, og ennå i dag er jerven ettertraktet. På denne måten er jakt og fangst en rik støtte i fjellbondens seige slit for å livberge seg, og livet på fjellet med setring og veiding preger folket og gir livet i fjellbygdene en ganske annen og på sett og vis mer opprinnelig rytme enn i andre deler av vårt østland.

Viktigere enn jakta var og er det til dels rike fiske vi har i bygdene nord om Elverum. Sik, harr, lake og i rikere monn ørret og røye har til alle aldrer vært en av hovedhjørnesteinene i disse bygders kosthold.

Et lite begrep om fiskets verd *i dag* får en når en vet at det frå dette strøk selges store mengder fisk, fersk, saltet eller raket, til de sørligere Hedmarksbygder. I samband med dette kan en ikke unnlate å minne om at navnet „Rendalsk røye“ har satt seg fast i det østnorske

språkbruk som en betegnelse for ekstra fin vare. Et utmerket syn på fiskets store verd får en i den merkelige og høyst interessante „Beskrivelse over Trysilds Præstegjeld i Aggershus Stift i Norge“, forfattet av bygdens prest Axel Christian Smith i Topografisk journal for Norge, årene 1784—1798. Her har han en lang rekke opplysninger om Trysilvassdragets store fiskerikdom og om utnyttelsen og verdien av disse rikdommer. Frå vårparten, da isen tar til å gå, til langt på høst var på hans tid de fleste av bøndene utenom onnetidene opptatt med fising, helst i de store fjellvatna, dit de reiste med en eller flere kløvhester. Særs rikt var fisket i Osen og i Sensjøen samt i Ljøra og Trysilelva. Den fisk som ble til overs når gårdens behov for året var dekket, ble ført til Trysiltinget eller Grundsetmarken ved vinterstid. Således skaffet fisket ikke bare mat, men også de nødvendige kontanter.

Ved sida av det som alt er nevnt vil en her finne en mengde iakttagelser og beskrivelser av tidas fisketeknikk med lystring, stenging av sideelver og bukter, bruk av garn, krok og sløer samt merkelige ruse-liknende redskaper. Enkelte, for ikke å si alle disse metoder bærer preg av steinalders opphav og er ennå ikke gått av bruk. Gjennom denne utstrakte fising til alle årstider dannet det seg på de beste fiskeplasser rene „vær“ — en hel liten tettbebyggelse av nøst og fiskebuer; slike „vær“ som alle tider har vært brukt, er Fiskevollen ved Sølensjøen, Imsdalen mellom Ringeby og Stai, og Furusjøen sør for Rondane — for å nevne noen få av de mest kjente steder.

Således kan en ut fra dagens liv med rette si at det er tallrike trekk i fjellbygdenes levemåte som har opphav langt tilbake og vitner om ubrutte tradisjoner.

Ikke alene ervervslivet, men også fjellfolkets lynne er blitt preget av det sjangsebetonte veideliv, for som Ivar Kleiven sier har „live på fjeille med væjing og fiskjing frå ominneleg tiè ale opp ein slik fjeillhaug i dølom at 'n er gått døm i kropp og sjæl og vorte te natur, kain ein mest se'a. — — — Aille døle' la sterk elsk åt fjeille, for i hondretal år va dæ fjeille som med ope hånd ytte tå sine rikdome'

dæ som itte jor'veigan i de eldre ti'om heilt ut orka å yte åt folkenæringen“.³

På flatbygdene med deres mer ensidige jordbruk vil det synes som det er vanskeligere å finne spor og reminiscenser i dagens erversliv av slik og liknende karakter som her er skissert. Dette har årsaksgrunnlag deri at det i første rekke er stellet med jorda som til alle tider har vært det bærende.

En behøver imidlertid ikke gå lenger tilbake enn til forrige hundreåret for å finne minner og rester etter et høstningsbruk, bruksmåter og veiding av opprinnelig preg. Nevne kan en således at setringen har spilt (og spiller) en meget stor rolle. Enda ved overgangen til vårt århundre var det ikke sjelden at de gårder som ikke hadde setrer i heimealmeningen leide seg setrer i Trysil, Gudbrandsdal og Valdres. Således var det Stangesettrer både i Sikilsdalen og Etnedalen, dit seterreisen kunne ta 4 døgn eller mer. Buskapen, av og til på 70—80 kyr, måtte i enkelte tilfelle gjøre reiser på 12—13 mil. Budråtten, ost og smør ble fraktet heim på vinterføre ved „bymartensleite“.

Hele vinteren mjølket kuene lite eller ingenting, ikke mer enn til gårdens eget bruk. Sulteforing vinterstid var ingen ualminnelig sak, især kunne det være ille på vårparten; da måtte en av og til løfte krøttera opp i båsen; reise seg sjøl maktet de ikke. Ved sida av litt høy, men helst halm, ble det foret med lauv, især av asp og bjørk. Strakk ikke dette til, måtte en i verste vårknipa på skogen etter bar, til og med røslyng og hestemøkk ble nyttet som for. Det gjaldt å livberge flest mulig dyr vinteren over for å få større avdrått om sommeren.

Lauving hadde i forrige hundreåret et betraktelig omfang. På en litt større gård ble det tatt en 3—4000 kjerver etter som foråret var.⁴ En slik bruksmåte var ingen ualminnelig sak, det var skikk og bruk på storgården som i husmannsheimen. Når en hører at tilgangen på lauv ble tatt med i rekningen da den siste matrikkelkommisjon var i arbeid i 1864, og at en småbruker frå Furnes i 1853 sto for retten

siktet for å ha sopt sammen noe lauv og fraktet det heim frå annen manns grunn,⁵ får en et lite innblikk i hva det gjelder.

Utenom disse bygders egentlige næring, åker- og februket, kom også her fisking og veiding som en ikke uvesentlig binæring. Ennå i dag blir her skutt svært mye elg; dette vårt største og matnyttigste landvilt er på Mjøsbygdene ved vinterstid rene landeplagen. Ellers ble og blir småviltet i almenningen ivrig ettertraktet. Et kapitel for seg er fisket i Mjøsa. I forrige hundreåret ble fiskeretten betraktet som en stor herlighet for de tilliggende gårder; ennå i dag blir her fisket etter måten mye, i første rekke lagsild og mjøsørret. For ikke mange år siden ble det av mange betraktet som et uår når lagsildfisket slo feil.⁶ En kan nevne at fangster på 50—130 kg lagsild på ei eneste natt ennå i dag blir gjort av enkelte bønder som eier fiskegrunner.

At det før i tida virkelig gjaldt store verdier, derom vitner det gamle fiskerkapell som ble bygget på ei øy på vestsida av Lågens utløp i Mjøsa av bisp Gunnar i Hamar året 1459. Her ble det under lagsildfisket holdt messe av kanniker frå bispegården, som også eide et varp på stedet.⁷ Heller ikke bør en unnlate å nevne den store betydning fiske og fangst i Mjøsbygdernes store skogs- og fjellalmenninger må ha hatt. Helt til et godt stykke inn i forrige hundreåret var dette en økonomisk faktor en reknet med i mye større grad enn en nå har lett for å tru. Det gode fisket av ørret i Åsta, Øyongen, Brumundsjøen og andre elver og vatten går det ennå fråsegn om, og viltlendet på disse trakter er anerkjent sjøl i dag.

I det hele er det mangt og mye i bondekulturen hele Hedmark over, med samspill av gammelt og nytt, som har opphav i de første tider. Det vil dog føre for vidt å komme inn på disse mangslungne og lite utforskete fenomener i disse få innledende bemerkninger, som er framsett for å gi et lite innblikk i noen av de kulturforhold, motsetninger og nedarvete tradisjoner som gjør seg gjeldende i dag og til alle tider.

II. FUNN OG KULTURFORMER

Frå hele Hedmark kjenner vi funn av 439 oldsaker av stein av ymse typer. I 1902 var tallet 136; tilvekstprosenten er således stor, og hvert år kommer nye funn til. Om lag alt er saker som er funnet enkeltvis, og hele materialet er kommet helt tilfeldig for dagen. Denne mangel på nøyaktige iakttakelser med omsyn til funnforhold og mangelfulle opplysninger i det hele gjør at den vitenskapelige behandling blir vanskelig. Således må en ofte avholde seg frå å trekke de slutninger en kunne ønske. Når det gjelder den statistiske fordeling av funnene og det rent kronologiske og typemessige, har vi derimot den fulle nytte av materialet. En vanske som forresten er temmelig almen når det gjelder Norges steinalder i det hele, er at alle saker av organisk materiale er forsvunnet. Det eneste frå denne del av innlandet er et redskap av horn, en skafthulløks frå Alstad, Østre Toten.⁸ Alt er således av flint eller av mer heimlige steinarter, men også redskaper av dette materiale er dessverre svært ofte temmelig forvitrete.

I det følgende skal vi behandle de ymse typer gruppevis, navnlig for å gi et bedre oversyn over materialet samtidig som en derved vil få en greiere klarlegging av de spørsmål som gjør seg gjeldende i samband med de ymse funnkomplekser. Den endelige og samlede vurdering av funnstoffet og med det innlandets steinalderskultur i det hele er imidlertid foretatt til slutt.

Økser av Nøstvettype. Av slike økser har vi frå Hedmark 3 (C. 23031 a—f). De er funnet sammen med 2 avlange skrapere og noen avfallstykker, alle er av kvarts. Funnet er gjort like ved Mistras utløp i Storsjøen, på gården Svarstad i Ytre Rendal. Sikkert er at vi her står overfor et lite buplassfunn.⁹

Øksene er små, den ene er bare ufullstendig tilhagd. Det største og typologisk beste eksemplar, Pl. I, fig. 1, er 12,8 cm langt og 5,3 cm bredt på midten. Tverrsnittet er triangulært. En nærmere beskrivelse kan ikke gis, da funnene for tida er nedpakket. Funnet er meget gåtefullt på

grunn av sin avsides beliggenhet, mange dagsmarsjer frå kysten. For å finne de naturlige forutsetninger for det er det nødvendig ganske kort å se på utbredelsen av denne øksetype i Norge. Her støter en på vansker som skyldes manglende undersøkelser. Ser vi bort frå A. W. Brøggers avhandling frå 1905, „Øxer av Nøstvettypen“, er denne store funngruppen blitt meget fragmentarisk behandlet i spredte arbeider eller som ledd i oversiktsverker. Stort sett vet en likevel at disse økser forekommer vanligst på østsida av Oslofjorden. Herfra brer de seg på norsk område over til Vestfold og sørsetter kysten til Lista. Videre har vi slike økser i Rogaland, men de er her ikke meget alminnelige.¹⁰ Lenger nordetter kysten er de kjent bl. a. på Bømlo.¹¹ Nevnes bør at vi har flere typiske eksemplarer frå ymse buplasser i Møre og Romsdal. Mest kjent av disse er kanskje forekomstene i de store buplassfunn frå Allanenget¹² og på Tornes i Fræna.¹³ I de indre Trøndelagsbygder ser de ut til å være ukjente, men en nøye gjennomgåing av materialet der oppe vil kanskje endre dette; i alle høve vil de være meget sjeldne. Derimot finner vi typene igjen ute ved kysten, bl. a. i flere funn på Hitra. Hvor langt nord disse kjerneøkser av kvarts strekker seg, er av mindre interesse for oss, men en passant kan en peke på at vi i Trænfunnene har et par økser av nærskyldte typer.¹⁴

Anathon Bjørn hevder i sin omtale av Svarstadfunnet at forutsetningene for dette bare er å finne i sør.¹⁵ Den korte utbredelsesoversikten som er gitt foran, har imidlertid godtgjort at det like gjerne kan ha sitt opphav i nord og nordvest.

Vannvegene fører jo som før nevnt over til så vel Romsdals- som Trøndelagsbygdene, og som vi seinere skal sjå stammer storparten av steinaldersmaterialet i distriktet nord om Elverum i første rekke frå nordlige impulser. Ikke minst har Trøndelag gjort seg gjeldende.

Kronologisk sett byr disse øksene av Nøstvettype på mange og store vansker. En rekner med at de for største delen hører heime i eldre steinalder, men at de også har vært kjent og brukt langt ned i yngre steinalder.

Således setter Anathon Bjørn den øvre grense for funnene av Nøstvetøkser i buplassen ved Allanengen til dyssetid.¹⁶ På Bømlo mener Knut Fægri at økser av samme preg har vært brukt helt ned i ganggravstid.¹⁷ Gutorm Gjessing daterer videre kjerneøkserne av kvarts i Trænnfunnene til yngre steinalder, og etter funnforholdene kan de vanskelig føres lenger attende enn til ganggravstid.¹⁸ Videre kan en og nevne at vi fra en funnlokalitet på Skarhaug av Tornes, Ytre Fræna, har funn av en Nøstvetøks¹⁹ sammen med en meisel av sandstein og en dyrehodekniv av skifer,²⁰ altså tydelig nok yngste del av yngre steinalder. Det er på denne måten ingen kronologiske og heller ikke typologiske hinder for at Svarstadsfunnet meget godt kan dateres til yngre steinalder, muligens også til en seinere del av denne. En slik datering støttes dessuten av det øvrige materiale fra Hedmark, hvor vi ikke har et eneste funn som en med sikrere grunnlag kan henføre til eldre steinalder.

Vi skulle derfor ha lov til i Svarstadsfunnet å se bevis for at en jegerstamme en gang ved steinalderens slutt i kort eller lang tid har slått seg ned ved fiskegrunnene nær Mistra og Storsjøen.

Buttnakkete trinnøkser. Fra Hedmark har vi en liten gruppe økser, i alt 8, som hører heime blant de buttnakkete trinnøkser. Alle er av gode former og er utmerket bevart. De er prikkhogde med jevne, fine hogg, er slipt ved eggpartiene, som er fint avrundete. Lengden er svært varierende; således er det lengste eksemplar, funnet på Vestre Ås, Sør-Odal, 32,1 cm langt mens det minste, som stammer fra Ullersmoen i samme bygd, har en lengde på 13,2 cm. Øksenes største bredde er gjennomgående litt ovenfor eggen. Et utmerket eksemplar (Pl. I, fig. 2) som stammer fra Kvikne prestegård, er på grunn av råmaterialets form svakt krummet i lengderetningen, har tverrslipt eggparti, er på undersida svakt krummet og er slipt i fasetter. Finnestedets beliggenhet kan i og for seg tyde på opphav i nord; Kvikne ligger jo som kjent ved overfartsvegen mellom Østland og Trøndelag—Møre. De øvrige 7 eksemplarer er funnet i sørligere bygder. Funnene fordeler seg i det hele slik:

- C. 26591 Kvikne prestegård, Kvikne.
- C. 26796 Fossheim, Ljørdalen, Trysil.
- C. 12674 Ullersmyren, Ulleren, Sør-Odal.
- C. 16245 Ullersbroen, Ulleren, Sør-Odal.
- C. 23367 Vestre Ås, Sør-Odal.
- C. 12672 Peterud, Strøm, Sør-Odal.
- C. 12746 Tangen, Stange.
- T. A. 1939 Frogner Vang.

Merkelig er den etter måten begrensede utbredelse disse økser har i Hedmark. Således er som en ser ikke mindre enn 4 funnet på et mindre område innen samme bygd. Dette er for mange til at det ene og alene kan skyldes tilfeldigheter. Imidlertid er øksene av en slik karakter og funnopplysningene så få at en ikke kan trekke nærmere slutninger.

Den buttnakkete trinnøkse er vanlig i Nøstvetkulturen, men kan liksom de øvrige økser i denne kultur være langt ned i yngre steinalder. Disse spørsmål er foreløpig dårlig undersøkt, men funn av buttnakkete trinnøkser i båtøkskulturens graver, bl. a. fra Norges eneste fagmessig undersøkte frå Borgebund i Østfold²¹, sier oss med sikkerhet at formen har vært vanlig i ganggravstid. Noen tilnærmedesvis nøyaktig datering av våre funn er det i sakens natur uråd å gi, trulig faller de temmelig seint i tid.

Skiveøks av flint. Frå Svineøret i Grue stammer Hedmarks eneste skiveøks (C. 20209).²² Som det framgår av fig. 1 her er det et meget stort og vakkert eksemplar. Det er 11 cm langt og har en bredde over eggen på 6,5 cm; tjukkelsen er 2 cm. Formmessig sett hører den til Troels Smiths symmetriske skiveøkser²³ og forarbeidelsen er meget omhyggelig. Det er uråd å gi dette enkeltstående eksemplar noen eksakt datering, men det er mindre sannsynlig at det er eldre enn dyssetid. For øvrig kan en ikke tillegge dette funnet noen betydning, da det er temmelig usikkert. Således heter det i funnopplysningene at det „skal være funnet

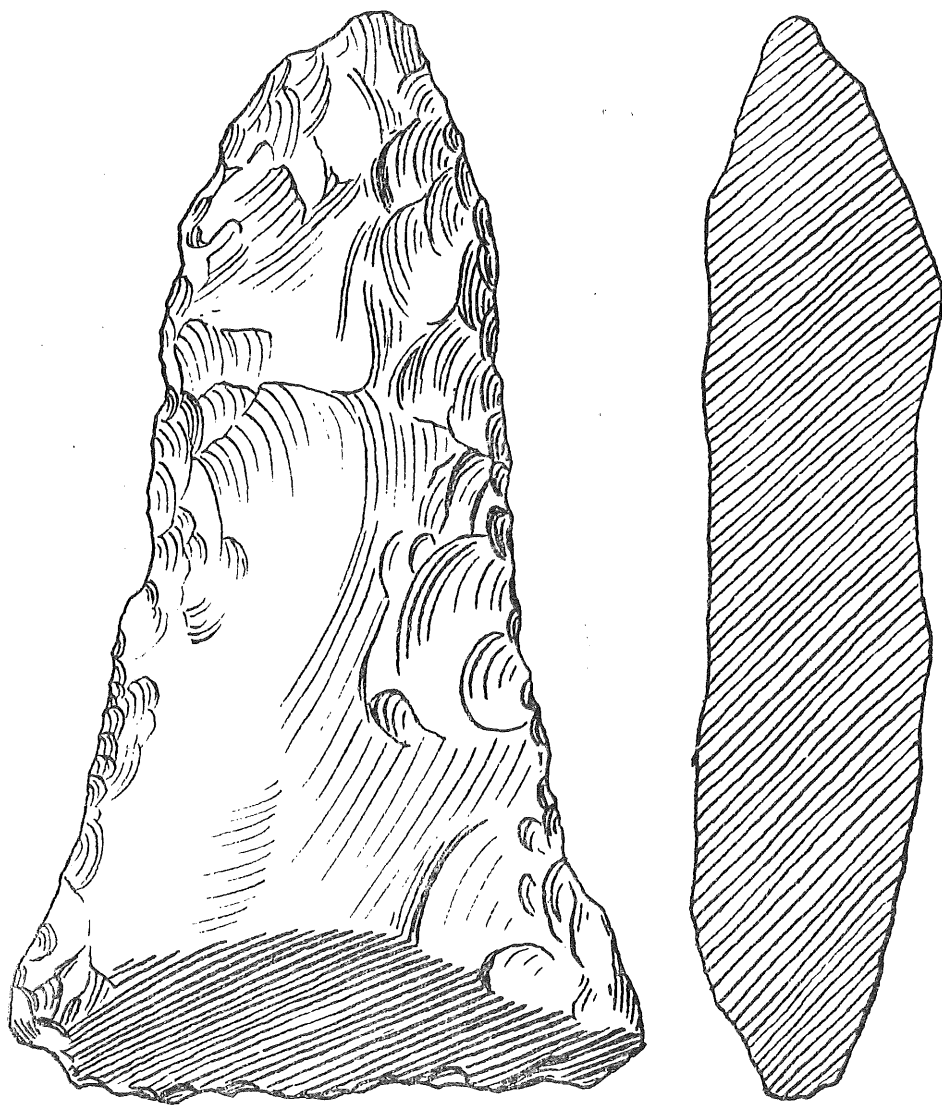

Fig. 1. Skiveøks av flint frå Grue. Ca. $\frac{5}{4}$ st.

i Grue“. Vi har derfor ikke lov å bygge noe særlig på denne helt enkeltstående og høyst usikre øks.

Mangekantet våpenøks. Av denne meget sjeldne økseform har vi frå vårt område ett eksemplar (C. 27415). Det ble funnet sommeren 1944 under åkerarbeid på småbruket Søbakken, nær Sautjønnet i Elverum. Stedet ligger kort veg øst for Glomma.

Øksa (Pl. II, fig. 2) er et fint og i alle deler karakteristisk eksemplar, trass i at det nå er nokså forvitret. Formen, som tydelig framgår av figuren, skal bare ganske kort bli beskrevet. Lengden er 19,5 cm. Den er i motsetning til de fleste mangekantøkser rett i lengdeaksen, for øvrig er den vakkert tildannet og er utmerket slipt. Eggpartiet er en del neddradd og banen er formet som en knapp. Partiet ved skafthullet er utvidet og på over- og undersida er det en langsgående djup og brei fure. Tverrsnittet er i motsetning til de vanlige mangekantøkser ovalt. Den hører således til de sjeldnere typer.²⁴ Mangekantøkseene er i Norge bare kjent i et antall av 27. De aller fleste stammer fra Oslofjordsbygdene, med tydelig tyngdepunkt i Østfold; her er således funnet 10 slike økser. Frå Sørlandet har vi bare ei eneste; Vestlandet og Trøndelag har derimot 2 hver. Innlandet er meget svakt representert. Bortsett frå vårt eksemplar er bare funnet ei øks i Hjarthdal, Telemark²⁵, og ei frå Hanslien, Vågå, Gudbrandsdal.²⁶ Dette siste eksemplar er fullstendig av samme type som vårt. Verd å merke seg er således at mangekantøkseene i det store hele er å finne innen samme områder som båtøkseene, med tydelig tyngdepunkt i Østfold. Vi har der kanskje lov å trekke den slutning at vi i Sverige har forutsetningene for de norske funn av denne øksestype. Dette er også hevdet av Anathon Bjørn²⁷, som ganske kort har gitt en behandling av mangekantøkseene. Han mener de er kommet til Norge som importstykker via Vest-Sverige, dit de sikkert er kommet frå Danmark, hvor de nemlig er langt tallrikere og har spilt en større rolle for redskapskulturen enn i det øvrige Skandinavia. Her er ikke nødvendig mer inngående å behandle den kontinentale forutsetning

for mangelkantøksene. Det kan være nok å nevne en enkelt hovedlinje. Det har således lenge vært en kjent og vedtatt sak at de er etterlikninger av kopperøkser.²⁸ Montelius, som tidlig hevdet dette, mente dessuten at de i sin opprinnelse stammet frå Ungarn.²⁹ Muligens kan en med tanke på Russlands rike og særpregete stridsøkskulturer søke opphavet enda lenger mot øst, der en finner fullt ut typiske mangelkantete steinøkser.³⁰

Er det stort sett enighet om forutsetninger og opphav, så strekker denne enighet seg ikke så langt som til å gjelde dateringsspørsmålene. Her er meningene delte. Brønsted³¹ og flere med ham daterer dem til dyssetid på grunnlag av at de av og til finnes som gravgods i dysser. Aberg³² følger denne datering, og under forbehold av at funnforholdene er riktige, mener han at det kan være typologiske forutsetninger for en enda tidligere datering av enkelte av de danske økser. Bjørn mener derimot i sin korte omtale at denne funngruppen i Norge blir å henføre til en tidlig del av ganggravstida.³³ Han fører likevel intet bevis for dette. Rydbeck³⁴ har på sin side ment å kunne slå grunnen bort for en datering til dyssetid, og han gir dem også deres kronologiske plass til ganggravstid.

Vårt ene funn gir ingen holdepunkter for noen nærmere tidsbestemmelse, noe som gjelder alle de 27 norske økser. Likevel ser det ut som det er fullt tilrådelig å følge Rydbecks datering.

Det har alltid vært hevdet at disse økser aldri er blitt forarbeidet her heime. Imidlertid synes et funn av ei mangelkantøks med påbegynt skafthull frå Kausrud, Hole i Buskerud³⁵, å tale for at formen er blitt etterliknet av våre heimlige steinsmeder. I samband med dette kan en nevne at Bjørn i sitt før omtalte arbeid mener å kunne påvise at mangelkantøksene har influert på utformingen av en liten gruppe skafthulløkser av krum, slank type. Forutsetningen for denne antakelsen faller imidlertid bort ved det faktum at de skafthulløkser Bjørn sikter til allerede ser ut til å ha fått sin utforming i Øst- og Sør-Europa. Bl. a. finner vi dem fullt utviklet i Ungarn.³⁶

Dobbelteggete praktøkser (R. 3A). Av denne økseform er frå Hedmark kjent ett og frå Røros også ett eksemplar. Det første (C. 24769) er funnet på Dellerud, like i kanten av skogsvannet Lisjøen i Elverum. Øksa er, som det framgår av Pl. II, fig. 1, meget vakker og karakteristisk for typen. Den er langt bedre formet enn det avbildete eksemplar i Norske Oldsager. Materialet består av en løs glimmerholdig bergart, og de spadeformete eggpartier er tydelig ornert med to tverrgående buete furer på hver side. Skafthullet er påfallende trangt, noe som er felles for de fleste økser av denne typen.

Øksa frå Brynhildsvollen, Røros, er også meget velformet, men den er noe større enn foregående eksemplar.³⁷ Den skiller seg fullstendig ut frå de øvrige funn i disse fjelltraktene og er et tydelig vitne om Glommas verd som ferdselsåre mellom Østland og Trøndelag.

De dobbelteggete skafthulløkser hører til de mest sjeldne oldsaksformer i Norge. Frå Universitetets Oldsaksamlings distrikt kjenner jeg bare 13 eksemplarer. Foruten den ene frå Hedmark har Østfold og Aust-Agder 3 hver, mens det i hvert av fylkene Vestfold, Telemark og Buskerud er funnet 2. Av disse er ei øks frå Huseby, Tjølling i Vestfold, og ei frå Straumsland på Lista temmelig like vårt eksemplar. Begge disse er bl. a. utstyrt med uvanlig trange skafthull, det er derfor ganske umulig at de kan ha gjort tjeneste til praktisk bruk. Dette trekk ved siden av at mange av disse økser er omhyggelig forarbeidet og av og til fint ornert, taler for at vi her for en stor del står overfor verdighetstegn eller kultøkser.

Om dateringen rår stort sett enighet. De hører til den megalittiske ganggravskulturs redskaper³⁸ og har som disse en alt overveiende vestlig utbredelse. De fins over store deler av Sverige, men ser her ikke ut til å være meget vanlige. Således var det i 1915 bare funnet ei slik øks i hele Upplands rike steinaldersområde.³⁹ I Danmark er de dobbeltteggete økser av denne typen mer vanlige og har utviklet flere sideformer.⁴⁰ Over østlige kontinentalstrøk ser de ut til å mangle helt, mens de i vest, i England og Frankrike, er vanlige, slik K. Stjerna⁴¹ tidlig påviste.

Vi må etter dette, når det gjelder de norske funn av slike økser, rekne med et sikkert vestlig og sørlig opphav, uten likevel å anta at alle skyldes import. Vi har nemlig 2 funn frå Aust-Agder av helt typesikre dobbeltegete økser som mangler skafthull og ellers er ufullstendig bearbeidet.⁴² Vi har derfor lov å tru at typen har vært gjenstand for etterlikning på heimlig grunn. En kan i samband med dette nevne at en på Jonsdorbuplassene i Sør-Sverige mener å ha sikre beviser for at de dobbeltegete økser er framstilt på stedet.⁴³

Fredgårdsøkser R. 33. Frå Vien, Helgøya (T. A. 1927), Taksgården, Kvikne (C. 22690) og Lundeby, Trysil (C. 3477) har vi funn av Fredgårdsøkser. Det typologisk beste eksemplar er frå Taksgården, Pl. II, fig. 3. Alle fire sider er omhyggelig slipt, og eggen er ganske skarp. Den har en lengde på 16,4 cm og største bredde er 5 cm. De øvrige 2 økser er grøvre og simplere i formen.

Sjøl om denne typen er av langt mindre fullendt form enn tilfellet var med de dobbeltegetes, blir begge typer betraktet som nærskyldte og heimehørende i samme kulturkompleks. Dette er en velkjent sak som jeg ikke skal gå nærmere inn på, men bare nøye meg med å fastslå at liksom de dobbeltegete så er Fredgårdsøksene sjeldne og bare representert med spredte funn. Frå Østfold viser således en foreløpig sortering at vi der har 4, i Akershus er tallet 5, mens Opland har 3. Trulig må disse tall økes en del, men de sier oss i alle fall at typen er sjelden.

Da våre 3 eksemplarer er funnet i vidt forskjellige områder av fylket, må de liksom mangelkantøksa og de dobbeltegete bli tolket som minner om fangstferder og streifetokter de ymse landsdeler imellom.

Tynnakkete flintøkser. Frå Hedmark har vi 30 flintøkser av ymse typer, størrelser og kvaliteter. En helt igjennom pålitelig inndeling av dette etter måten beskjedne tall er det i øyeblikket ganske uråd å gi. Når det gjelder de såkalte tynnakkete flintøkser, som kronologisk

stort sett hører heime i dyssetid, kan en imidlertid med ganske stor sikkerhet skille ut 5 eksemplarer som alle bærer gruppens kjennetegn. De fordeler seg slik:

- C. 20176 Haugsmo, Grue.
- C. 19468 Løvåsen, Hof.
- C. 9019 Sparbysund, Hof, Pl. III, fig. 1.
- C. 11649 Sandvik, N. Osen, Åmot.
- C. 22553 Atneosen, Storelvdal.

Disse 5 er alle etter måten vakre og karakteristiske. De har flatt, firsidig blad med om lag samme bredde ved egg og bane. Øksa frå Sparbysund er som en vil se et særst fint eksemplar, som sier oss at sjøl de fineste av dyssetidas praktstykker kunne finne vegen til det mer perifere innland. Den er funnet i Glommas elvebreidd, sittende fast i sanden, og pleier å bli tolket som et av dyssetidas få kjente gravfunn.⁴⁴ Den er [hele 34, 3 cm lang, har et firsidig tverrsnitt med svakt konkave sider og er slipt over det hele, slik at spor etter tilhoggingen [snaut kan bli sett. En annen vakker og typologisk sikker øks er den som stammer frå Sandvik i N. Osen. [Nå er så vel eggparti som bane avspaltet, men alt tyder på at den opprinnelig må har vært uvanlig stor. [Særst eiendommelig er funnstedets avsides beliggenhet ved Osensjøen. Området har først i de par siste hundreår fått sin faste busetning, men i den steinbrukende tida må her etter de mange funn å dømme ha vært en hel liten koloni. Dette skal jeg imidlertid komme tilbake til seinere.

Som en 'vil ha merket seg' er alle [våre 5 tynnakkete flintøkser funnet nær Glomma. Dette er atter et bevis på den i og for seg kjente sak at denne elva har spilt en stor rolle som innvandringsveg. 3 av funnene er dessuten frå et temmelig begrenset område i Grue — Hof, hvis sandete og lett dyrkbare [jord har gitt tallrike funn frå steinalderen.

Anathon Bjørn⁴⁵ har i sin behandling av dyssetid i Øst-Norge hevdet at vi med de tynnakkete økser i denne perioden får innledningen til den megalittiske steinalder i Norge, og at denne redskapsform videre markerer begynnelsen til jordbruket på Østlandet. Ser en på den rent kolonimessige utbredelse de tynnakkete økser har i traktene på begge sider av Oslofjorden, ser det ut som Bjørn har hatt rett i sitt syn, i hvert fall til en viss grad; for som Gjessing nylig har påpekt fikk dette dyssetids jordbruk og busetning neppe noen avgjørende innflytelse på kulturutviklingen i den kommende periode.⁴⁶

En må vel på bakgrunn av dette knapt se våre 5 funn som vitner om fastere busetning eller jordbruk i disse bygder, som lå så vidt fjernt frå det heller svake sentrum for megalittkulturen ved Oslofjorden. Den samme fattigdom er felles også for de øvrige deler av innlandet. Således har Opland 5, Telemark 10 og de indre deler av Buskerud 6 funn. Alle disse må en vel se som minner om småvandringar og jaktferder på ukjente områder.

Tjukknakkete flintøkser. Seinere års undersøkelser har vist at denne gruppe flintøkser ikke danner noe homogent typologisk hele. Mange strømmingar har gjort seg gjeldende, og en kan rekne med flere grupper som alle på en nokså utilfredsstillende måte blir karakterisert som tjukknakkete. Sjøl om kommende undersøkelser sikkert vil bringe mye nytt når det gjelder disse øksene, kan en alt nå med sikkerhet si at foruten en gruppe som hører heime i megalittkulturen, skriver på den annen side ikke så rent få seg frå stridsøkskulturenes direkte eller indirekte innflytelser.⁴⁷ Det samme er tilfellet med de tynnbladete, tjukknakkete økser. Også når det gjelder disse har undersøkelser i Danmark godtgjort at de for en stor del stammer frå enkeltgravkulturen, ved sida av at de forekommer i de megalittiske stein-graver.⁴⁸

Tar vi først for oss den gruppe som ifølge vanlig typologi skulle høre heime blant flintformene til megalittkulturen, får vi frå Hedmark 5 eksemplarer som fordeler seg på denne måten:

- C. 19469 Jensrud, Grue.
- C. 24453 Grindhagen, Elverum.
- C. 19622 Lille-Blystad, Vang.
- C. 18241 Kvarbergeiet, Ringsaker.
- C. 25302 Mobråten, Åsnes, Pl. III, fig. 2.

Alle disse har gjennomgående firkantet tverrsnitt, rett egg og avsmalnende bredde mot den tvert avskårne nakken. Flintbehandlingen er i det store hele utmerket.

Nærmere omtale fortjener øksa frå Mobråten, Åsnes. Den er, som det framgår av figuren, meget stor og vakker. Lengden er 20 cm, og den er bare slipt ved eggen. For øvrig er den hugget med jevne, fine avspaltninger. Øksa ble funnet langt inne på Åsnes Finnskoger, et stykke øst for Vermundsjøen. Opprinnelsen er her klar; den stammer frå Värmlands rike megalittbygder,⁴⁹ og er sikkert ved en ulykkeshendelse mistet under en fangstferd inne i storskogen.

Når det gjaldt de tynnakkete øksene så vi at deres forekomst i innlandet neppe var vitne om en bufast, jordbrukende befolkning. Det samme kan en si gjelder ganggravstidas megalittiske flintøkser. Også disse er så vidt få og spredte at de neppe kan bli tolket annerledes enn den foregående gruppe økser.

En annen type tjukkakkete flintøkser er som nevnt de som hører til båtøksfolkernes redskapsformer. Disse skiller seg ut på flere vis; et av de mest karakteristiske trekk er at eggen ofte er tverr- eller hulslipt. Dertil kommer at de som regel er etter måten små, har store avspaltninger og arr, og sliping er mer benyttet enn hos megalittkulturens flintformer. Dette forhindrer ikke at det også innen denne gruppen kan forekomme både store og velformete økser.

Av funn som tilhører denne gruppe har jeg kunnet utskille 7:

- C. 19287 Tostenrud, Grue.
- C. 20551 Holtmoen, Grue, Pl. II, fig. 4.
- C. 20031 Holtmoen, Grue.

- C. 20210 Skavåsen, Grue.
- C. 20211 Skavåsen, Grue.
- C. 20470 V. Holmen, Grue.
- C. 12241 Rydningen, Sør-Odal.

Alle disse bærer gruppens vanlige kjennetegn. De er små og har til dels slett flintbehandling. Det avbildete eksemplar er således bare 9,5 cm langt og har en bredde over eggen på 3,5 cm. Øksa bærer nærmest preg av å være en meisel. Et annet eksemplar, frå Skavåsen, Grue, har tydelig skrå og svakt hulslipt egg. Det er slurvet tilhogd og slipt bare ved eggen. Lengden er 10,5 cm og eggbredden 4,7 cm. Den er funnet på samme gård som C. 20211, en noe mindre og uferdig tverrøks av flint. Vi har her antakelig et gravfunn. Til slutt kan en nevne ei øks frå Tostenrud. Denne, som er 9,5 cm lang og har en eggbredde på 4 cm, er slipt over det hele og har antydning til tverr- og hulslipt egg.

Økser av denne typen varer inn i dolktid.⁵⁰ Et funn frå Halland i Sverige som er gjort sammen med 2 bronseøkser av tidlig type⁵¹, kan kanskje vitne om at de har vart helt ned i bronsealderens begynnelse. Noen almengyldig slutning har en imidlertid neppe lov å trekke av et slikt enkeltstående funn, men det sier i alle høve noe.

Det mest bemerkelsesverdige ved våre 7 eksemplarer er at så å si alle stammer frå Grue, som uten tvil er fylkets rikeste dolktidsbygd. Mens både de tynn- og tjukkknakkete økser av megalittpreg hadde en meget spredt utbredelse innen vårt område, får vi altså med disse en samlet funngruppe. Dette må bero på mer enn tilfeldigheter, kanskje tør en tolke dem som vitner om en fastere befolkning. Som vi seinere skal se blir nettopp båtøkskulturen forløperen for den erobring av innlandet som for alvor skjer i dolktid. Når det gjelder de ymse funngruppers konsentrasjon i distriktet Grue—Hof, så skal dette få sin behandling i et seinere avsnitt.

Som en tredje gruppe har vi de tynnbladete, tjukkknakkete flintøkser. Heller ikke disse kan sees å være megalittiske. I Danmark har

således Hans Norling-Christensen ment å kunne henføre dem til enkeltgravskulturens flintformer.⁵² Disse økser har en slank form, med utmerket tilhogging og sliping, og gruppen omfatter ofte meget gode eksemplarer. Denne typen er i Hedmark representert med 5 funn:

- C. 20552 Dassi, Aurbekholen, Grue.
- C. 20525 Ranum, u. Morud, Våler.
- C. 21477 Svennerud, Ringsaker, Pl. II, fig. 5.
- C. 25910 Skjeset, Vang.
- C. 17141 Ulleren, Sør-Odal.

Spredningen er vid. Verd å merke seg er at Solør—Odalsbygdene på ny er representert med 2 funn. Når det gjelder kvaliteten er funnene utmerket. Atter en gang ser vi at det ikke er de dårligste eksemplarer som har funnet vegen til innlandsbygdene. Et meget vakkert stykke er således det som er avbildet. Det er fint tilhogd og omhyggelig slipt, slik at en på breisidene snaut kan se spor etter tilhoggingen. Smal-sidene mangler sliping, et trekk som er vanlig når det gjelder disse øksene. Lengden er 14 cm, og bredden ved eggen er 5,5 cm. Skrå, hulslipte eggpartier kan en ikke finne spor etter i vårt fåtallige materiale. Dette trekk er imidlertid ikke sjeldent,⁵³ således har vi i en av våre sikre båtøksgraver frå Haug, Degernes, Rakkestad i Østfold funnet 2 tynnbladete flintøkser med hulegg sammen med en båtøks og en skafthulløks av vanlig form.⁵⁴

Denne flintøkstype er blitt betraktet som typologisk forløper for de tjukkknakkete flintøkser i megalittkulturen, og skulle således høre heime i tidlig ganggravstid.⁵⁵ Norling-Christensen på si side betrakter dem som de eldre blant enkeltgravskulturens flintformer. Imidlertid har de sikkert vart ned i dolktid; således er øksa frå Svennerud i Ringsaker funnet sammen med en flintdolk, og funnet frå Haug i Rakkestad blir snarere å sette til slutten av ganggravstid, muligens på overgangen til dolktid.

Breieggete flintøkser. Mens en del av de tjukkknakkete flintøkser går ned i dolktid, er det likevel uråd å sette skille mellom dem som hører heime i denne perioden og dem som stammer frå den foregående. Når det gjelder de breieggete økser, ser det imidlertid ut som vi er på sikrere grunn. Disse hører, så vidt det lar seg konstatere, helt og holdent heime i dolktid.⁵⁶

Det vanligste trekk ved disse økser er at de har et til dels sterkt utsvunget eggparti, nakken er tjukk og tilhogging og sliping utmerket. Tidlige kobber- og bronseøkser må som kjent ha influert på utformingen av eggpartiet. Av disse økser har jeg frå Hedmark skilt ut disse 4:

- C. 22129 Store-Stav, Ringsaker.
- C. 20236 Sillerud, Grue.
- T. A. 1902. Vestenemoen, Grue.
- C. 17547 Hynna, Brandval.

Dette er alle sammen eksemplarer av vanlig form som ikke trenger nærmere beskrivelse. Det som er verd å merke seg er at Grueområdet atter er best representert.

4 økser frå hele dolktida er lite, men tenker en seg at noen av de tjukkknakkete også stammer frå denne perioden, blir det hele mer rimelig. Hertil kommer så at flintøksa neppe var meget vanlig i denne steinalderens sluttperiode, nå var det framom alt flintdolken og de simple skafthulløksene som helt og fullt dominerte redskapskulturen.

Flintøkser av usikre typer. Blant Hedmarks funn av flintøkser er det uråd å gi noen nærmere typebestemmelse av følgende. De fordeler seg slik:

- T. A. Jønsberg, Romedal.
- C. 18077 Kjellerhalsen, Grue.
- T. A. 1919 Penningrud, Nes.

Båtformete økser. I og med at vi har fått fullgodt bevis for at båtøkskulturen direkte har nådd fram til i det minste visse deler av Norge,⁵⁷ og at de 133 båtøkser som er funnet her i landet ikke utelukkende er „importgoods“, slik det ofte er blitt framhevet, vil synet på den yngre steinalders to siste perioder på mange måter bli vesentlig endret.

Her i landet har båtøksene et markert tyngdepunkt i strøkene omkring Oslofjorden. I Rogaland og for en del også i Trøndelagsområdet finner en avgrensede funnkolonier, men disse er langt svakere. I innlandet er de spredt enkeltvis utover. Hedmark, Opland og Buskerud har 6 hver, mens Telemark bare har 3. Ser en bort frå Rogaland er de nesten ukjente på Vestlandet, mens de i det nevnte Trøndelagsdistrikt dukker opp igjen i et antall av 24.⁵⁸ I Hedmark fordeler de 6 eksemplarer seg på denne måten:

C. 2992 funnet nedenfor Nyen, Åsnes, Pl. II, fig. 6.

C. 24569 Nordre Løset, Åmot.

C. 21774 Nordre Otnes, Ytre Rendal (fig. 2).

T. A. 1939 Presterud, Furnes.

C. 2112 Disen, Vang, Pl. IV, fig. 1.

C. 26236 Saustad, Ringsaker.

Av disse 6 er bare øksa frå Nordre Otnes det eneste virkelig store og fullt ut karakteristiske eksemplar. Skjønt vi nå bare har bevart den ene halvpart, ser vi at det må ha vært en uvanlig stor og vakker øks. Den er forarbeidet av en mørk, nærmest svart steinart. Sidene er, som det framgår med tydelighet av figuren, ornert med innslipte langsgående streker, noe som ofte forekommer hos økser av Vellingetypen.⁵⁹ Denne øksa må en med full rett rekne blant de vakreste former båtøkskulturen har frambrakt.

Videre kan en nevne øksa frå Nyen, Åsnes. Den er nærmest av form som J. E. Forssanders B.f. 10,⁶⁰ men med noe større nakkeknapp. Den er 14 cm lang, er svakt krummet og er for øvrig et karakteristisk stykke. I en særstilling står øksa frå Disen. Den er også av form

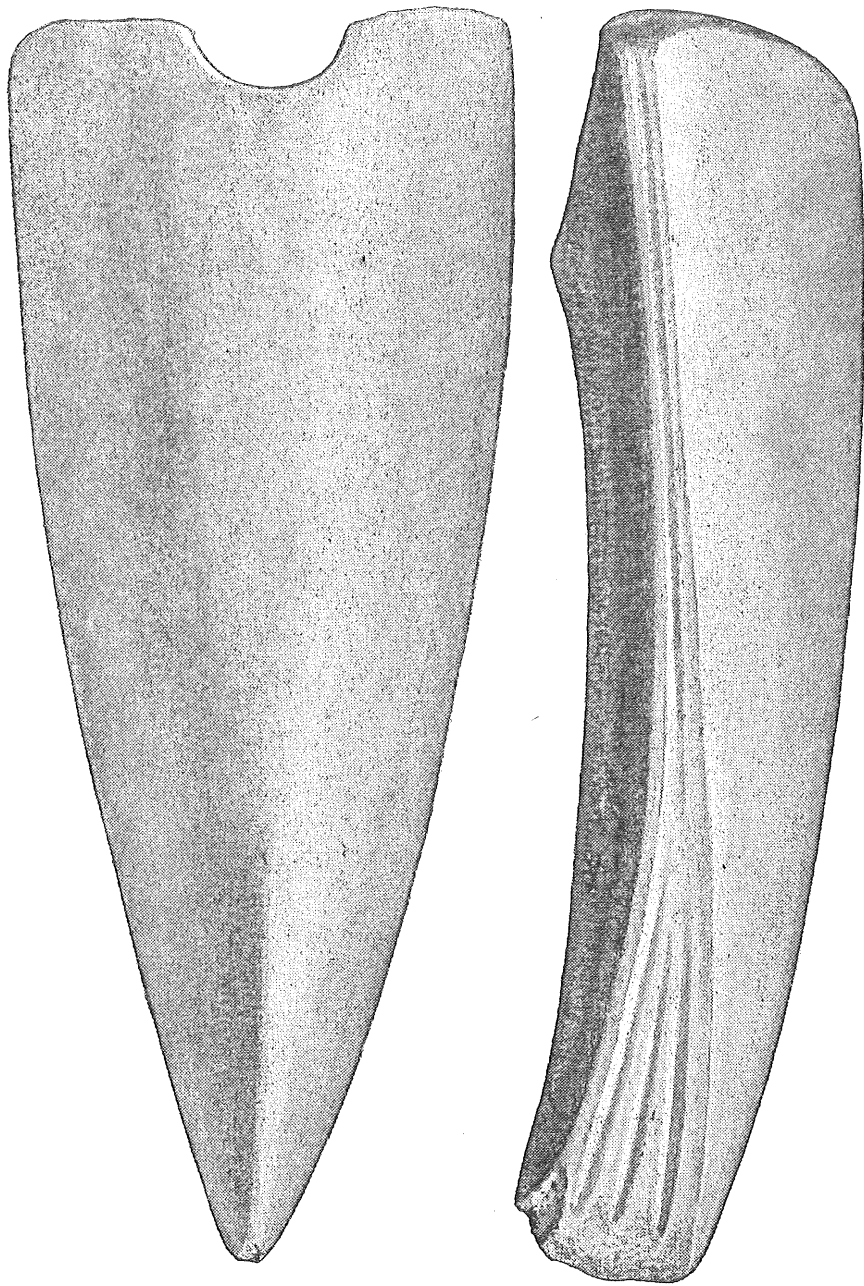

Fig. 2. Båtøksfragment frå N. Otnes. $\frac{1}{4}$ størrelse.

som den foregående, men med mindre markert skaftholk. Lengden er 13 cm, sliping og utforming er utmerket. Det som imidlertid gjør øksa interessant, er at det på oversida, tvers over skafthullpartiet, er innrisset 3 tydelige parallelle linjer. Samme trekk, bare enda mer markert finner vi på en meget sjelden og vakker liten båtøks som nylig er innkommet frå Buskerud.⁶¹ På dette praktstykke har vi 5 innskårne furer som går på tvers av øksa og møtes ved skafthullets over- og underside samtidig som det er 2 parallelle djupere linjer på øksas overside i lengderetningen.

Av meget stor interesse er at samme orneringsmåte forekommer på enkelte russiske praktøkser.⁶² At det her er til stede en viss sammenheng, ser ut til å være sannsynlig. Her er ikke stedet til mer inngående å behandle de kontinentale forutsetninger for båtøkskulturen, men en kan nevne at disse trekk som er påpekt sterkt støtter en antakelse om slektskap mellom fennoskandiske båtøkser og sør- og østrussiske stridsøksformer.

Øksa frå Saustad består bare av forpartiet, den er avbrutt i skafthullet. Den er dannet av brunlig bergart, og synes opprinnelig å ha vært velformet og helt slipt. Den er forsynt med sekundært skafthull. Lengden er 9,9 cm. Eksemplaret frå Nordre Løset ble funnet på elvebredden av Rena og er svært forvitret. Lengden er 13,7 cm. Skafthullet er vel 1 cm i tverrmål, dette sammen med den spinkle form sier oss at øksa snaut kan ha vært til praktisk bruk. Det samme gjelder forresten flere slike økser.

Som den siste i rekken kommer øksa frå Presterud. Den er svært forsimplet, og mangler både skaftholk og nakkeknapp; formen ellers gjør imidlertid at en kan sette den som en overgangstype mellom båtøksene og de slanke, ofte meget vakre simplere skafthulløkser. At båtøksene må ha influert på enkelte av disse sistnevnte er innlysende nok, men en må vokte seg for å skjematISere problemene. Disse ser nemlig ut til å favne langt videre og er mer sammensatt enn en skulle tru.⁶³

Med omsyn til kronologien kan en ganske kort si at trass i en del uenighet tør vel J. E. Forssanders ord om at båtøksene ikke har vart ned i dolktid stå fast.⁶⁴

Dolker og spydspisser av flint. Når en ser bort frå de simple skafthulløkser, er dette den tallrikaste redskapsgruppe som er representert i Hedmark. De er funnet i et antall av 83.

For bedre å gi inntrykk av funnenes fordeling henviser jeg til funnkart II. Her framgår det med tydelighet at vi har å gjøre med to hovedområder, Mjøsbygdene og Solørtraktene. Ser vi på det førstnevnte distrikt, vil en straks merke seg funnenes sterke konsentrasjon om de samme bygder der skafthulløksene av simplere typer har sitt tyngdepunkt.

Det annet hovedområde er Grue—Hof. Her danner dolkene sammen med 7 av våre halvmåneformete flintredskaper (sigder) og ymse flintøkser, hovedsaklig tjukkakkete og breieggete av båtøkskulturens former, en hel koloni. Mens vi på Mjøsbygdene har hovedmengden av skafthulløkser, er disse sjeldnere, men likevel ikke på noen måte sjeldne i Grue—Hof. Inne på Grue Finnskoger har vi funn av 3 flintdolker som utvilsomt opprinnelig stammer frå Värmland. Utenom disse to hovedområder er flintdolker funnet langs Glommas vassfar, samt et par ved Trysilelva. Mens de to siste må sees som utslag av streiftog eller tuskhandel opp langs Klaraelva, viser de øvrige oss at Glomma i dolktid må ha spilt en rolle i sambandet mellom Trøndelag og Oslofjordslandet. Ved Osensjøen i Åmot og Lomnessjøen i Ytre Rendal danner dolkene videre små kolonier. På førstnevnte sted er funnet 5, på det andre 3. Begge steder er som nevnt kjent for sin store rikdom på fisk.

Av det foreliggende dolkmateriale er alle typer av ymse kvaliteter representert. Enkelte flintspisser er etter formen å dømme kanskje spydspisser, men de aller fleste er utvilsomt dolker. Dessverre er det på nåværende tidspunkt uråd å foreta noen sortering eller gruppering av vårt materiale. Likevel er det flere ting en kan legge merke til. For det første de etter måten mange utmerkete flintblad som er funnet

i fylket. Først må en her nevne C. 22377, en såkalt matkniv frå Mykju i Løten. Som det framgår av Pl. IV, fig. 3, er det et helt igjennom typisk eksemplar, fullt på høyde med dolktidas beste frambringelser. I alle deler svarer den fullstendig til det eksemplar som er avbildet fig. 255 b av J. Brøndsted i Danmarks Oldtid, bd. I. Anathon Bjørn.⁶⁵ anfører at en i 1927 kjente 6 slike frå Øst-Norge. I Rogaland var ifølge H. Gjessing i 1920 funnet en eneste matkniv.⁶⁶ Til sammenlikning kan en nevne at Rogalands flintdolker den gang omfattet et tall på 273! Som et praktstykke kan en nevne den elegante dolk frå Bakkerud på Helgøya⁶⁷, Pl. IV, fig. 2. Forsida av skaftet er høyere hvelvet enn baksida og er dessuten ornert med en fint hugget midtsøm. Skaftenden danner sterkt utsvungete fliker. Den er av blålig flint, og tilhoggingen er gjennomført omhyggelig. Liknende, om ikke så fine dolker har vi flere av uten at jeg skal gå i detaljer. I det hele kan en si at kvaliteten neppe er dårligere her enn i de rikere funnstrøk ved kysten.

I de mer moderne drøftinger om forutsetningene for dolktidas kultur er en kommet til at den i hovedsaken bygger på stridsøkskulturene.⁶⁸ Dette spørsmål skal imidlertid få sin behandling sammen med de simple skafthulløksene, og som vi der skal se har det ikke hersket noen homogen redskapskultur i dolktid. På dette område har det vært et etter måten markert skille mellom øst og vest.⁶⁹

Flintdolkenes utbredelse i Norge kommer klart fram på G. Gjessings oversiktskart s. 19 i Viking 1944. Som det framgår her er Rogaland det avgjorte hovedområdet, med hele 513 funn. Andre markerte kolonier har vi på Mørkekysten, på Lista og i visse bygder rundt Oslofjorden. I de østnorske landskaper er de likevel mer fåtallige, sjøl om flintdolkene også her er svært alminnelige; her er det framom alt de simple skafthulløkser som er den ledende redskapsform.

At flintdolkenes hovedområde er å finne i enkelte av de vestnorske kyststrøk, har sin meget naturlige årsaksammenheng i det faktum at sjøsambandet med Danmark, spesielt med Jylland, til alle tider har vært avgjørende for denne landsdels kulturutvikling. Danmark er jo

ifølge J. Brøndsted flintdolkenes egentlige heimland.⁷⁰ Den har fullstendig tatt stridsøknes plass som ledende våpen. „Over alt i Landets Grave fra denne Periode finder man Dolken. Den er Mandens Hovedvaaben nu, ikke for intet har den givet Tiden Navn.“

Sigder eller sagblad av flint. Et redskap som er av liknende karakter og som opptrer samtidig med dolkene, er disse sigder eller sagblad av flint. I Hedmark er de funnet i et tall av 10:

C. 11057 Bråten u. Opset, Grue, Pl. IV, fig. 4.

C. 11058 Bråten u. Opset, Grue, Pl. IV, fig. 4.

C. 20553 a Gård, Grue.

C. 20008 Haugen u. Sjyrud, Grue.

C. 20241 Skara, Grue.

C. 19470 Kamperud, Grue.

C. 22540 a Austvang, Hof.

C. 22540 b Austvang, Hof.

C. 24155 Toft av Smedstad, Ringsaker.

C. 20708 f. ved Mjøsa.

Eksemplarene er stort sett av høy kvalitet. Gjennomgående står de fullt på høyde med ikke bare Norges, men også Sør-Skandinavias bedre frambringelser. De to som er avbildet er således store, 16, 3 og 17, 8 cm lange, feilfritt tilhogde stykker. De er utvilsomt et offerfunn, og det samme gjelder vel også de to frå Austvang i nabobygda Hof. Bortsett frå at eggpartiene her er svakt innbuede er de av om lag samme type som de foregående. De øvrige 6 er enkeltfunn, når en ser bort frå C. 20553 a, som er funnet i en rydningsrøys sammen med en flintdolk. Da disse redskaper er meget sjeldne i graver⁷¹ og rydningsrøysa kanskje var av nyere dato, får en ha lov til å tru at denne funnkombinasjonen må bero på en tilfeldighet. Et eneste eksemplar er av den asymmetriske form med sterkt innbuet egg. Dette er funnet ved Mjøsa og er helt identisk med det som er avbildet

av J. Brøndsted i Danmarks Oldtid, fig. 254 d. Denne type synes for øvrig å være ganske sjelden.

Ser vi på utbredelsen innen fylket vil en merke seg at dette dekker helt ut hovedområdene for dolktidas busetning. Især er konsentrasjonen i Grue—Hof bemerkelsesverdig.

Hovedområdene for disse flintredskaper i Norge er naturlig nok de samme som for flintdolkene. Rogaland er sterkest representert, med funn av i alt 121. For de østnorske fylkene er tallene atskillig lavere. Østfold har 49, Akershus 16, Vestfold 20, Buskerud 9, Telemark 4, Opland 3 og Hedmark 10. Disse tall stiller den etter måten store funntetthet i Grue—Hof i enda sterkere relieff; på et lite område er her således gjort flere funn enn i Telemark og Opland tilsammen, nesten like mange som i Buskerud og nær halvparten av tallet frå Vestfold.

De ymse spørsmål med omsyn til disse redskaper og deres bruk er ofte blitt diskutert uten at en er kommet til sikre resultater. Deres avgjorte utbredelse til de beste jordbruksområder sier oss med bestemthet at de har hørt heime i bondekulturens redskapsutstyr: utenfor de faste indoeuropeiske dolktidsbygder er de i motsetning til flintdolkene knapt funnet. Jeg ser her bort frå enkelte halvmåneformete redskaper i de cirkumpolare jegerkulturer.⁷² Disse har neppe noe å gjøre med de sør-skandinaviske redskaper av liknende form.

Om disse redskaper har gjort tjeneste som sigder, sager eller lauvkniver er vanskelig å avgjøre. Når det gjelder lauving kan de neppe ha vært noe dugende redskap. Her må det ha vært langt bedre å bruke bare nevene. Enhver som har vært litt med på lauving vil klart nok innse dette. At de skal ha vært brukt som sigder virker mer sannsynlig. Axel Steensbergs⁷³ omhyggelige undersøkelser, med tallrike praktiske forsøk støtter meget sterkt denne hypotese, som først ble framsatt av A. W. Brøgger⁷⁴ og av A. Oldeberg.⁷⁵ At disse redskaper påfallende ofte blir funnet under slike forhold at de må stamme frå offerfunn, synes også meget sterkt å peke mot fruktbarhetskultus, som

atter igjen indirekte kanskje kan tas som prov på at redskapene har vært brukt til innhøsting av korn.

Simple skafthulløkser. Pl. V, fig. 1—4. Dette er uten sammenlikning den tallrikeste og ledende av alle Hedmarks yngste oldsaksformer frå den steinbrukende tida. Dette og den bestemte konsentrasjon til Mjøsbygdene og Solør—Odal kommer med overveldende tydelighet fram på funnkart II. Enkelte unntak er ikke flere enn at de bekrefter regelen. Av den grunn er det unødvendig å gå nærmere inn på dette.

Sett under en større synsvinkel reiser skafthulløksene imidlertid flere problemer som det vil være av stort verd å betrakte nærmere. Jeg har tidligere til en viss grad redegjort for dette,⁷⁶ men da det nå foreligger en del nye synspunkter, er det fullt ut berettiget på nytt å trekke enkelte av de mange spørsmål inn i søkelyset. Når det gjelder de lite sikre kronologiske holdepunkter og oldsaksmaterialets lite homogene karakter, henviser jeg til det før nevnte arbeid.

Det som imidlertid er av interesse er i første rekke øksenes utbredelse, for vårt vedkommende særlig den skandinaviske. Den kontinentale forutsetning ser ut til å være Mellom-Europa og peker kanskje også mot et opphav på Sør-Russlands sletter, der de snorkjeramiske kulturgrupper også etter mangt å dømme har sitt arnested. De skandinaviske skafthulløkser av den type det her gjelder peker med stor tydelighet mot en slik østlig spredning, og gjennom sammenlikninger med flintdolkenes utbredelse kan vi, som vi skal se, etterspore et tydelig skille mellom øst og vest i Skandinavia i dolktid. Dette kommer klarest fram når vi tar for oss ytterpunktene Uppland på den ene sida og Jylland på den annen.

I Uppland har vi ikke færre enn 1346 simple skafthulløkser, mens det bare er funnet 66 flintdolker.⁷⁷ I Jylland og Danmark i det hele er de simple skafthulløkser fåtallige, mens flintdolkene kjennes i tusenvis av eksemplarer. Som nevnt mener en at Danmark er flintdolkenes egentlige heimland.

Tar vi for oss vårt heimlige materiale, gjør det samme skille seg gjeldende også her, mer enn tydelig, om enn noe mer utjevnet. I Øst-Norge, frå de sju østlandsfylker er funnet 1630 simple skafthulløkser. Tyngdepunktet er i Østfold med 481 funn. Her er funnet 169 flintdolker og 49 flintsigder. Akershus har henholdsvis 392, 79 og 16 av de samme redskaper. Flere eksempler er unødvendig å framføre. Som konklusjon får vi som nevnt en betraktelig overvekt av skafthulløkser, men samtidig spiller flintdolkene her en langt betydeligere rolle enn i Uppland. Handel med Jyllands og Skånes flintmarker har således vært av stort verd.

Annerledes er stillingen i Rogaland. Mens vi der har 513 dolker av flint og 121 flintsigder, har vi bare 129 skafthulløkser av simpel form. Samme inntrykk får vi frå hele Sør- og Vest-Norge.

Den uunngåelige slutning vi må trekke av dette blir at Rogaland viser samme karakter som Jylland, og en kan si Danmark i det hele. Liksom i bronsealderen må sambandet sjøvegs dit ha vært det mest avgjørende for kulturutviklingen.

De motsetninger vi således får innen de ledende oldsaksformer i Sør-Skandinavias dolktid viser at det ikke er tale om en homogen redskapskultur; betegnelsen dolktid får hverken i Uppland eller i de øvrige østlige skafthulløksområder berettigelse eller mening.

Det skille som jeg her har skissert blir i en vesentlig grad styrket når en i undersøkelsen trekker inn enkelte andre redskapsformer. Jeg tenker i første rekke på bronsealderens porfyrøkser og bronseceltene av Mälardalstypen. De ymse spørsmål som hører inn under disse har fått sin redegjørelse ved behandlingen av de respektive oldsaksformer, og vi finner at så vel de rombiske som de nakkebøyde porfyrøkser hadde et tydelig tyngdepunkt innen skafthulløkseenes hovedområder. De etter måten få funn som stammer frå Danmark er på noen unntak nær gjort på øyene; disse unntak er for øvrig kommet for dagen utelukkende i de østlige deler av Jylland. En liknende utbredelse viser Mälardalsceltene. Tyngdepunktet er i Uppland, de fins spredt i Norge

og Finland, men så vidt jeg kan skjønne er de ikke funnet i Danmark. Videre danner de sterke kolonier i Wjatka og Kasan i Russland.

Mens vi med omsyn til skafthulløksene og deres nærskyldte redskapsformer finner en tydelig tendens til kultursamband med de gamle østområder, finner vi en noe annen spredning av flintdolken. Disse er ifølge J. Brøndsted et resultat av påvirkninger av vakre bronse-dolker frå Aunjetitzkulturen, men deres egentlige heimland, hevder han som før nevnt, må være Danmark.

Det markerte skille vi således kan finne ved steinalderens slutt og inn i bronsealder må skyldes noe mer og ha langt djupere årsaker enn blott og bart en forskjell i oldsaksformer. Det må til en viss grad, som vi har sett, betinge atskilte kulturimpulser og sambandslinjer med det store kontinent.

Enda et trekk i spørsmålet om opphavet til redskapsformene i dolktid er de heimlige, skandinaviske forutsetninger. Det er nå en godtatt hypotese at disse er bygget på det grunnlag stridsøkse-folkene skapte gjennom deres ekspansjonspregete innvandring i gang-gravstid og ikke på den gamle megalittkultur.⁷⁸ Dette vil med andre ord si 'at vi i store deler av Sverige samt i Øst-Norge og delvis også i Rogaland har båtøkskulturen som bakgrunn, mens enkelt-gravsfolkene i Danmark har dannet det heimlige kulturelle springbrett. Mens båtøkskulturens arvtakere således kommer til å beholde øksa som redskapet framom andre, overtar flintdolken i Danmark og i Rogaland og rimeligvis i resten av Sør- og Vest-Norge lederrollen fullstendig. Under den synsvinkel som utviklingen er skissert i det foregående inntar Rogalands flintdolkkultur en meget eiendommelig rolle. Her har vi nemlig en av landets markerte båtøkskolonier, som uten tvil på siste hånd har sitt spredningspunkt ved Oslofjorden. Mens vi nå etter den vanlige utvikling skulle vente en skafthulløksdominert kulturform også her, får vi som vi har sett et ganske annet resultat. Sambandet østover ser ut til å ha mistet en del av sitt verd, mens sjøvegen til Danmark blir av desto større betydning. Med dolktid setter

det kultursamband inn som gjør Rogaland til vårt rikeste og mest særpregete bronsealders-„land“.

En annen sidegren av de problemer som skafthulløksene reiser, er spørsmålet om hvorvidt vi har å gjøre med en innvandring eller ikke. Ser vi på de områder som frå ganggravstid av er svakere representert i vårt oldsaksmateriale, slik som t. d. Hedmark og Opland, må svaret etter min mening bli et ubetinget ja. I stedet for innvandring vil vel kanskje innflytting være det begrep som i disse tilfelle bedre dekker det jeg mener. Når det gjelder kystområdene er det vanskelig å gi noe bestemt svar; her må større undersøkelser til for å skaffe nærmere visshet, men at dolktid og den kommende bronsealder overalt betegner en voldsom ekspansjon, derom rår full enighet.

Rombiske porfyrøkser. Blant de mange hundrer av skafthulløkser er det en del som skiller seg ut frå massen på grunn av sine vakre former og etter måten sjeldne forekomster. Til disse hører de ymse typer porfyrøkser, framom alt de rombiske. Disse er på Hedmark kjent i 3 eksemplarer;

C. 25973 (fig. 3) Finsal, Vang.

C. 11316 Søndre Finstad, Romedal.

C. 23543 Dalsbygda, Os, Tolga.

Alle sammen er typiske. Den avbildete øks frå Finsal skiller seg imidlertid ut ikke bare frå vårt fåtallige materiale, men frå samtlige slike økser som er funnet i Norge. Den er meget vakkert formet, men det som i første rekke er særmerket er den markerte ornering av tre parallelle furer innslipt rundt over- og undersida og rundt bane-tappen. Denne øksa gir et utmerket inntrykk av den dyktighet som steinsmedene kunne behandle sitt stoff med. Her er formsans og kvalitet i utførelsen forenet på en sjeldent vellykket måte. Liknende strekórnering finner vi igjen på enkelte økser av samme eller nærskyldte typer. I samband med dette kan nevnes en rombisk øks med enkel strekórnering funnet i Värmland.⁷⁹ Videre finner vi samme trekk

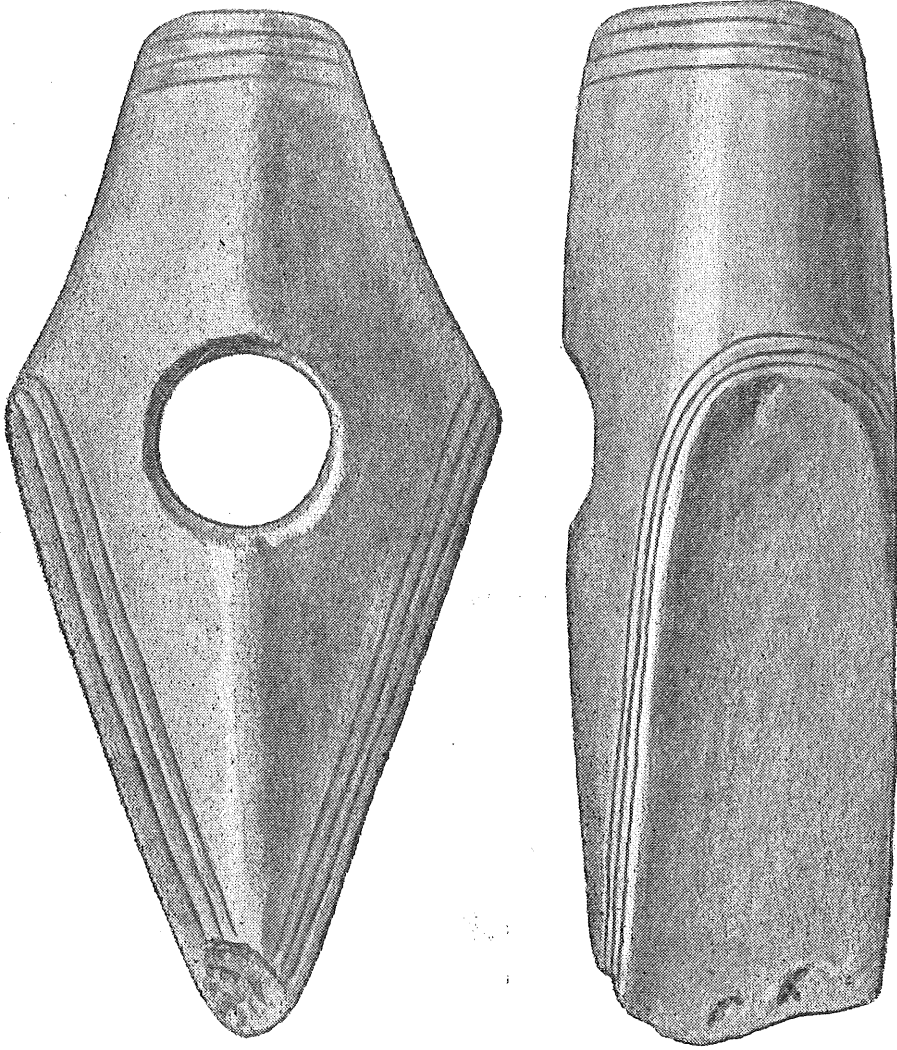

Fig. 3. Rombisk porfyføks frå Finsal, Vang. Lengde 11 cm.

igjen på noen få økser fra Danmark og deler av Tyskland, bl. a. Øst-Prøyssen.⁸⁰ Disse siste kan ifølge P. V. Glob dateres til bronsealder. Ser en for øvrig på utbredelsen av rombeøksene, vil en finne at den er utpreget østlig. Allerede Knut Stjerna⁸¹ hevdet deres likhet med økser sørøst om Østersjøen. Nærskyldte og til dels identiske former har vi i Sør- og Øst-Russland som Äyräpää⁸² daterer til bronsealder. Disse russiske økser mener han videre peker mot et felles sørlig opphav for rombeøksene, men han ser heller ikke bort fra den mulighet at direkte skandinaviske innflytelse kan ha gjort seg gjeldende.⁸³ Imidlertid, sett på bakgrunn av visse russiske landskapers rikdom på slike og liknende former tør en trekke den slutning at det første er mest sannsynlig. Om utbredelsen ellers kan en nevne at rombeøksene er vanlige i Norge og Norden i det hele.⁸⁴ Frå Universitetets Oldsaksamlings distrikt kjenner jeg 18 eksemplarer. 2 er fra Østfold, 5 fra Akershus, 3 fra Vestfold og 3 fra Hedmark. Opland har ett funn, Telemark 3 og Buskerud ett. Disse tall er kanskje noe lave, men de gir likevel det rette inntrykk. Den rombiske porfyrøks er videre kjent fra Vestlandet. I Rogaland var det således i 1920 funnet 9 eksemplarer.⁸⁵ Mest vanlige ser de dog ut til å være i Trøndelag. G. Gjessing mener at det i museet i Trondheim fins minst 38 slike økser, derav faller sikkert 20 innen Sør-Trøndelags grenser.⁸⁶ Han rekner med at typen er kommet dit enten fra Øst-Norge eller fra Sverige og peker i samband med det på vegen opp gjennom Gudbrandsdalen som den viktigste ferdselsåre. Mens det i Øst-Norge er gjort relativt få funn av disse øksene, er de langt rikere representert i Sverige. Det er derfor mest sannsynlig at funnene i Trøndelag har sitt opphav her. A. W. Brøgger nevner således at han tallet ikke mindre enn 80 slike økser i museet i Stockholm⁸⁷, og G. Ekholm regner med at en i 1915 hadde 24 funn bare fra Uppland.⁸⁸ I Danmark⁸⁹ er typen i 1938 kjent i et tall av 40. Bortsett fra spredte funn i det østlige Jylland er alle kommet for dagen på øyene. Videre kjenner en som før nevnt rombeøkser fra Øst-Tyskland,⁹⁰ og sammen med den før nevnte utbredelse i Sør-Russland peker dette mot et østlig opphav.

Med omsyn til tidsspørsmålet rår det nå enighet om at rombeøksene er en bronsealders form.⁹¹ Det er derfor unødvendig å gå nærmere inn på kronologien.

Ser vi på Hedmarks 3 eksemplarer er 2 funnet på Mjøsbygdene og må i alle måter sees i sammenheng med den store rikdom på simple skafthulløkser som er funnet her. Det tredje eksemplar, frå Os, skyldes vel samband med Sør-Trøndelag.

Nakkebøyde porfyrøkser. Denne øksform henger nøye sammen med så vel rombeøksene som de såkalte eggformete porfyrøkser. Dette er ikke minst framtreddende når det gjelder valg av råmateriale. Av disse økser kjenner vi frå vårt område 2 eksemplarer:

C. 20686 Nyhus, Ringsaker, Pl. VI, fig. 1.

C. 25069 Lund, Romedal.

Øksa frå Lund er noe skadd i egg og bane, men må opprinnelig ha vært et meget velformet eksemplar av form som Minnen 335—337. Den har opphøyde tverrribber ved skafthullet og nesten sirkelrundt nakkeparti. Skafthullet er meget trangt. Øksa frå Nyhus er bedre bevart og av samme form. Den er forarbeidet av en liknende grågrønn porfyr. Også denne har den karakteristiske vulst rundt skafthullet.

Disse nakkebøyde økser er sjeldne i Norge. Frå Øst-Norge kjenner jeg bare 11 eksemplarer. Ved nøye gjennomgåing av materialet vil dette tall utvilsomt bli øket, men for tida har det vært uråd å foreta en slik sortering. Disse 11 eksemplarene er spredt på denne måten: Østfold har 3, Hedmark 2, Opland 3 og Buskerud 2. Frå Akershus kjenner jeg bare ett funn. Også i den øvre del av landet er de nakkebøyde økser sjeldne. Dessverre er det uråd å angi noe tall.

I Sverige ser de, liksom tilfellet var med rombeøksene, ut til å være mer vanlige. I Uppland var det i 1915 funnet 13.⁹² Frå Danmark kjennes også enkelte helt typiske økser,⁹³ det samme gjelder dessuten deler av Tyskland.⁹⁴ I Finland og Øst-Baltikum fins de derimot bare sporadisk.⁹⁵ Utbredelsen blir således stort sett den samme som for

rombeøksene. Alle steder er typen sjelden, og dette sammen med den særpregete form gjør at jeg har liten tru på at de kan ha vært bruksøkser i egentlig forstand.

Liksom rombeøksene er våre 2 funnet i bygder der skafthulløkskulturen er sterkest representert. At det her er en viss sammenheng til stede synes tvilløst.

Eggformet porfyrøks. Denne form av porfyrøkser er representert med et eneste eksemplar, C. 2365, funnet på Myrvoll, Ulleren, Sør-Odal. Øksa, Pl. VI, fig. 2, er av spettet porfyr. Den er vakkert tildannet, med finslipt overflate. Nakken er etter måten spiss, og eggpartiet er ganske buet. Skafthullet er påfallende meget større på undersida, et trekk som er vanlig hos denne økseform. Lengden er 13,9 cm.

De eggformede porfyrøkser er som Brøgger,⁹⁶ Shetelig⁹⁷ og Gjessing⁹⁸ har påpekt, en særnorsk type som merkelig nok hovedsakelig hører heime på Vestlandet. Vårt eksemplar viser at den er kjent østpå også. Hvorvidt det dreier seg om et enkelt importstykke eller om den fins i flere funn østafjells, er det for tida uråd å avgjøre.

Nær som den kommer de øvrige porfyrøkser, særlig den nakkebøyde, hører den også kronologisk sammen med disse. Den er m. a. o. en bronsealders redskapsform.

Spydspisser av skifer. Utenom de redskapsformer som er behandlet i det foregående, har vi en hel rekke redskaper som i tydeligere grad må ha hørt heime i en mer ensidig jegerkultur. Blant disse har vi en del spydspisser av skifer, som i vårt område fordeler seg på denne måten:

C. 27236 f. i Varaldsjøen, Austmarka, Vinger, Pl. VI, fig. 3.

C. 26713 f. i Storelva nær Byrtingstad, Romedal.

C. 9325—27 Sætre, Trysil.

C. 24615 Hersletta, Ljørdalen, Trysil, Pl. VI, fig. 4.

C. 21647 f. i Ljørdalen, Trysil, Pl. VII, fig. 1.

C. 25800 f. i fjellet ved Savallen, Tynset.

C. 26540 Førdbu, Tynset, Pl. VII, fig. 2.

T. 1813 Brevadslid, Kvikne.

T. 12369 Nordre Sandnes, Røros.

T. 12987 Laurensvollen, Røros.

Dessverre er største delen av materialet for tiden utilgjengelig. En nøye typeinndelig er det derfor uråd å foreta, men noe foreligger likevel og noe er fotografert, og ut frå dette kan en trekke enkelte slutninger.

Alle er tveeggete, og på en nær er alle utstyrt med mothaker; for øvrig varierer de en del både med omsyn til form og størrelse. Flere er fragmentariske. Spissen frå Førdbu er uten mothaker og skiller seg således ut frå det øvrige materiale. Den er av svart skifer, med tydelig markert midtrygg og har en kort, brei tange som går jevnt over i bladet. På denne tangen sees hakk og furer som tydeligvis har stått i samband med skjeftingen, et trekk som er vanlig på de nordnorske spydspisser av Hamnестypen og på de beslektete finske Breivikspisser.⁹⁹ Ellers er vårt eksemplar i alle deler identisk med spydspisser frå Västerbotten¹⁰⁰ og Jämtland¹⁰¹ i Sverige. Denne typen er ifølge Bagge tallrik i Nord-Sverige,¹⁰² men er også kjent i den skiferbrukende del av Norge,¹⁰³ der den kanskje er i slekt med G. Gjessings Hamnестype¹⁰⁴, som likevel bærer et grøvre preg. Nevnes kan dessuten at helt like spisser er funnet i Finland;¹⁰⁵ om de er vanlige der skal jeg ikke uttale meg om.

Etter det som her er framført skulle det ikke herske tvil om at vårt eksemplar frå Førdbu er et svensk importstykke, som rimeligvis er kommet hit langs den utgamle ferdselsveg som frå Medelpad, Jämtland og Härjedalen faller inn i Norge i Tydalen like nord om Røros.¹⁰⁶ Langs denne vegen har sikkert flere av skiferredskapene frå Røros og de omkringliggende områder kommet.

Resten av skiferspydspissene frå vårt distrikt er som nevnt utstyrt med mothaker. To kan bli henført til Gjessings Halsen-type¹⁰⁷ samtidig

som de likner hans Samatype.¹⁰⁸ Dette gjelder Pl. VII, fig. 1 frå Ljørdalen, og funnet frå Laurensvollen.¹⁰⁹ Begge er av mørk, grå skifer med kraftig tange og korte agnorer. Mens spissen frå Ljørdalen er etter måten kort, bare 9 cm lang, er det andre eksemplaret betydelig lengre, 19,1 cm. Dette er dessuten noe smalere. Begge har sterkt buete egglinjer. Skiferspisser av denne typen kjennes så vel frå Norge¹¹⁰ som frå Sverige,¹¹¹ mens de i Finland ser ut til å være sjeldne.¹¹² Denne utbredelse skulle for oss peke mot et opphav i Sverige, nærmere bestemt i Medelpad kanskje.

De øvrige eksemplarer som kan typebestemmes er alle av Lyngseid-typen.¹¹³ Det største og beste eksemplar er funnet i Varaldsjøen i Vinger, langt inne på storskogen sør i fylket. Den kraftige tangen er brukket og det eiendommelige finnested kan kanskje tyde på at det er tapt under fising. Spissen er fint forarbeidet i svart skifer, er hele 21 cm lang og 4,7 cm brei. Skiferspydspisser av denne typen er vanlige i Mellom- og Nord-Sverige,¹¹⁴ i Trøndelag og Nord-Norge.¹¹⁵ Når det gjelder de funn som blir behandlet her, er vel opphavet helst å finne på den svenske sida av grensen, enten de nå skyldes direkte samband eller er kommet hit via Trøndelag. Dette sier seg i grunnen sjøl når en ser på de topografiske forhold.

Frå Ljørdalen er et uferdig eksemplar. Det er et emne til en spydspiss og er antakelig kastet bort som mislykket. Det er om lag 14 cm langt og har en bredde på 4,1 cm. På tangens ene side sees en gjennom boring for mothake, mens tangens annen side er skadd. Dette er et av de få uferdige redskaper som er funnet i denne delen av landet, og det er av interesse fordi det synes å bevise at redskapene er blitt forarbeidet på de buplasser som etter alt å dømme har ligget her.

Utenom disse 12 funn av skiferspydspisser er denne typen så å si ukjent frå de øvrige deler av Østlandet, bortsett frå et par spredte funn i Valdres. Merkelig er at de heller ikke er funnet i Gudbrandsdalen, et dalføre som jo er knyttet med naturlige veglinjer så vel til Møre

som til Trøndelag. I samband med dette kan en for øvrig minne om at det er gjort påfallende få funn frå steinalderen i hele denne dalen. Det ser således ut som Glåmdalsbygdene har hatt langt større verd både som jaktmarker og vegsamband mellom nord, øst og sør. Den kommende behandling av flere redskapstyper styrker denne antakelse i vestlig grad.

Pilespisser av skifer med mothaker. Av disse har vi frå Hedmark 17 og frå Rørosområdet 4. De er spredt over mange bygder, men har naturlig nok tydelig tyngdepunkt i de nordlige dalstrøk og øst i Trysil. Regnet nordfrå blir utbredelsen slik: i Tynset er funnet 3, i Folldal 1, i Engerdal 1, mens det i Trysil er funnet 5 (derav 3 i Ljørdalen). Så blir det et langt sprang til Våler, der vi har 1 funn. Grue og Åsnes enda lenger sør har 2 hver. I de sju Mjøsbygdene er de naturlig nok mer enn sjeldne; her er bare funnet 2. Én stammer frå Løten på grensa mot Glåmdalen, den andre er funnet i Brøttum på Ringsaker.

Ingen av disse 20 pilespisser er av sjeldne former. De er enten slanke, ofte lange, med markert midtrygg og nesten parallelle egglinjer, eller er kortere og breiere, med mer buete egger. Mothakene er ganske små. Slike skiferspisser er meget vanlige over hele det skiferbrukende område og må sees som parallellformer til liknende spydspisser som bare skiller seg ut på grunn av størrelsen.

Et par eksemplarer fortjener nærmere omtale. Det dreier seg om Pl. VII, fig. 3 (C. 10580) frå Onsum, Brøttum og Pl. VII, fig. 4 (C. 21647) frå Ljørdalen i Trysil. Som det med tydelighet framgår av figurene er de av samme type, slanke og meget lange. Trass i at odden er brukket har Pl. VII, fig. 3 en lengde på hele 14,3 cm, mens den største bredden bare er 1,4 cm. Pl. VII, fig. 4 må ha vært minst like lang eller enda noe lenger. En karakteristisk liten detalj ved utformingen av de to spissers tangepartier viser med enda større tydelighet typesammenheng. Begge er nemlig utstyrt med et tydelig markert innhakk. A. W. Brøgger¹¹⁶ har påvist at dette trekk ofte er felles for „den store varietet“ av slanke skiferspisser med mothaker. Ifølge ham har disse

en merkelig utbredelse „idet den er typisk for Mälärlandskapene (Nerke, Västmanland, Uppland, Östergötland) og dessuten finnes i Finnland, men omtrent ikke forekommer i Norge eller Jämtland“. Av interesse er at en finner samme typen med hakk i tangen også i Värmland.¹¹⁷ Denne utbredelsesoversikt skulle med tydelighet vise hvor vi har opphavsområdet for våre to eksemplarer.

For de øvrige pilespissers vedkommende må spørsmålet om forutsetninger og opphav besvares på samme måte som for spydspissene, nemlig på siste hånd Mellom-Sverige og Trøndelag. Värmland er uten tvil det sikre opphavsområde for de spredte funn av skifer-spisser frå Solør skog- og sjøtrakter, og når det gjelder Trysil er det heller ingen tvil om hvor en skal finne hovedområdet.

Verd å merke seg er at også skiferpilespissene er meget sjeldne i Øst-Norges øvrige deler. Frå Østfold, Vestfold og Akershus kjennes de så godt som ikke. Det samme gjelder Gudbrandsdal, derimot er de vanligere i Valdres, hvor Vestlandet er det naturlige opphavsområde.

Skiferkniv av Skånlandstypen. Det er naturlig at direkte fangstredskaper som spyd- og pilespisser er de tallrikeste og mest betydningsfulle i en jegerkultur. Funnene vitner klart om dette. Likevel har det vært behov for mange andre redskaper til ymist bruk, til dømes til all slags skinnarbeid, flåing, skraping og videre til oppdeling av kjøtt, kort sagt til alle de gjøremål som faller inn under jegerfolks daglige arbeid. Av mer sjeldne redskaper har vi frå Hedmark et par typer som er av stor interesse. Først må en nevne en kniv av Skånlandstypen (C. 25059), Pl. VII, fig. 5. Den er funnet langt nord i fylket, på Nordvang, Vingelen i Tolga. Eksemplaret har en korde-lengde på 9,1 cm og er således lite, men det er typisk og vakkert forarbeidet i gråbrun skifer. Egglinjen er skarp og fint avrundet, og kniven er slipt over det hele.

Kniver av denne typen er bl. a. blitt behandlet av A. W. Brøgger¹¹⁸ og G. Gjessing,¹¹⁹ og jeg trenger derfor ikke å gå nærmere inn på de

ymse problemer, men bare nøye meg med å slå fast at vårt eksemplar er det eneste frå Øst-Norge. Da en vet at typen er kjent i Trøndelag, er det mest sannsynlig at kniven frå Vingelen stammer derifrå.

Verd å merke seg er funnområdets beliggenhet om lag 800 m o. h., midt inne i det fjelland som regnes til våre beste vilt- og fiskeområder; ennå i dag er det dette som for en stor del danner grunnlaget for busetningen her oppe.

Bananformet skiferkniv. Av disse merkelige kniver har vi frå vårt område ett eksemplar (C. 26146), som stammer frå Lutnes i Trysil. Liksom Skånlandskniven er også denne helt enestående, idet det inntil nå ikke er funnet andre kniver av denne type i hele Universitetets Oldsaksamlings distrikt. På kysten sør om Trøndelag er disse knivene også sjeldne. Så vidt jeg vet er det bare funnet et par stykker.¹²⁰

Vårt eksemplar, Pl. VII, fig. 6 er vakkert, og vel bevart. Det er av lys grågul skifer og er slipt over det hele. Formen er den samme som A. W. Brøgger, Den arktiske steinalder fig. 107. Det ytterste av skaftet er brukket, og innhakkene på begge sider av håndtaket sitter lenger nede enn på typeeksemplaret. Kordelengden er 14,7 cm og største bredde er 3,7 cm.

Utbredelsen av denne knivform med de karakteristiske knopper mellom blad og skaft synes å vise at den er av en norsk varietet med tyngdepunkt i Trøndelag, men som er kjent frå visse deler av Sverige, i hvert fall forekommer de i Uppland. Hvor vårt eksemplar har sin rot er vanskelig å si. Midtstykket av en slik kniv frå Sjøfram, Røros, kan både peke østover og nordover og gir for så vidt ingen støtte. Imidlertid ser det ut som Trysil i den steinbrukende tida er blitt befolket frå Sverige. Det er derfor mest naturlig å se både kniven frå Lutnes og fragmentet frå Sjøfram som opphavlig svenske stykker; Røros har jo, som nevnt, til alle tider hatt et nært og naturlig samband med de svenske områder.

Dyrehodekniv av skifer. Et eksemplar av denne meget sjeldne og interessante knivform er funnet på Brynhildsvollen i Røros. Da

dette område så vel typologisk som arkeologisk ikke kan løsrives fra de nordlige Hedmarksbygder, har jeg her som i det foregående tatt med distriktets funn i behandlingen.

Kniven er mest å likne med en dolk og er meget vakker. (Avb. Th. Petersen, Rørosdistriktet i den hedenske oldtid, Rørosboka 1941, fig. 15.) Den er forarbeidet av skiftevis rødbrun og lys skifer, et trekk som ikke er helt ualminnelig når det gjelder disse knivene. Skaftenden er formet som et dyrehode, nærmest et elghode. Lengden er 22 cm. Kniver av denne type er ganske sjeldne. Fra Nord-Norge kjenner en således 5 til dels fragmentariske eksemplarer.¹²¹ Verd å merke seg er at alle disse er kystfunn. Fra Sverige har vi om lag et dusin slike kniver og fra Finland bare en.¹²²

I en kort omtale av Brynhildsvollfunnet sier Th. Petersen¹²³ at „det lokalt slutter seg nærmest til det svenske materiale og understreker den intime forbindelse som i „skiferkulturens tid“ i steinalderen og bronsealderen må ha funnet sted mellom Rørosdistriktet og de tilgrensende områder 'på svensk side av den nåværende landegrense“. Dette styrker og utdypet i en vesentlig grad det inntrykk av samband som jeg har hevdet er til stede mellom de samme områder, når disse også utvides til å omfatte de nærliggende sørligere bygder.

Siden dyrehodekniven av skifer danner et så pass merkelig mindretall blant den store gruppe skiferdolk og skifersaker for øvrig, reiser seg uvilkårlig det spørsmål om de virkelig har tjent praktiske formål, slik som det ofte er blitt hevdet. Flere ting kan tyde på at de har hatt en eller annen kultisk misjon. Tildanning, valg av materiale og form er bestandig førsteklasses. Av og til er skaftavslutningen rent naturalistisk i utformingen. Elghodet kan være formet slik at linjer og særdrag i viltets hode neppe kunne vært utført med en mer markant gjengivelse. Dette inntrykk kommer sterkest fram når det gjelder gruppens vakreste stykke, den kjente Risvikkniv fra Meløy i Nordland.¹²⁴

En slik tanke om kultisk bruk er imidlertid uråd å bevise eller motbevise; men verd å merke seg er at elgen har dannet det eneste

motiv for utformingen av dyrehodet på disse dolkers skaftavslutning. Dette kan kanskje ha samband med at elgen er det dyr som, bortsett frå på Vestlandet, har spilt største rollen som motiv i den magisk betonte veidekunst i hele Nord-Skandinavia.

For å si noen ord om kronologien er spørsmålet her klarere enn for noe annet redskap innen skifergruppen; disse knivene kan nemlig dateres til eldre bronsealder.¹²⁵

Pilespisser med tannete egger (R. 82). „Pilespisser av flintliknende steinslag spiller ikke samme rollen i nordnorsk steinalder som skiferpilene, men på den annen side kan vi nå se at de i hvert fall har vært mye viktigere enn vi før har trudd“, sier G. Gjessing i boka si om den yngre steinalderen i Nord-Norge, s. 174. Dette kan utvides til også å omfatte de nordlige deler av Hedmark. Frå dette område har vi 12 funn av slike kvartsittspisser. De er alle av samme type som R. 82, eller fig. 147—148 i det siterte arbeid av G. Gjessing. De fordeler seg på denne måten: 5 er funnet i Trysil (herav er 4 frå Ljørdalen), 1 i Tynset, 2 er frå Os i Tolga, 1 frå Femund og 2 frå Rørosområdet. Utbredelsen framgår for øvrig av funnkart III.

Sjøl om de er av samme type, med tannete skarpe egger og innbuet basis, skiller de seg likevel frå hverandre ved det at de er forarbeidet i ymse størrelser og av forskjelligfargete steinarter. Således er både rød, kvit og gråsvart kvartsitt nyttet. Pilenes utbredelse er i høy grad lokalt betont og peker østover mot Sverige og kanskje også nordover mot Trøndelag. På den annen side av grensa er de vanlige for hele skiferkulturområdet i Nord-Sverige.¹²⁶ Det samme gjelder den nordlige del av Norge, med Trøndelag- og Mørkekysten.¹²⁷ I Sør-Norge har vi dem utenom våre funn overhodet ikke engang i Gudbrandsdalen. Utbredelsen for øvrig er meget inngående behandlet av G. Gjessing,¹²⁸ som viser typens sammenheng over kolossale områder. Den er således funnet i Finnland og Baltikum, er vanlig i Russland, østover hele Sibir og Mongolia, forekommer i Japan og kjennes over store strøk av Nord-Amerika.

Våre 10—12 funn frå Øst-Norges innland blir på denne måten de ytterste utløpere av en redskapsform som spenner over uanete land-områder.

Kvartsittspissene frå Hedmark er framkommet for største delen under ganske andre funnforhold enn tilfellet var med skiferredskapene. Mens disse som regel var funnet i eller like ved fiskevatn og elver, ofte på steder hvor steinalderfolkenes buplasser må ha ligget, er kvartsittspissene kommet for dagen som regel enkeltvis og ofte langt til fjells der det nå og til alle tider er og har vært villmark. Dette gjelder således Pl. VIII, fig. 1 (C. 26163), en meget vakker og slank spiss av rødbrun kvartsitt. Den er funnet mellom Østby i Trysil og Ljørdalen om lag 620 m o. h., på et øde og ensomt sted. En nesten identisk spiss (C. 26290) er funnet i Hummelfjellet i Os, ganske tilfeldig mellom stein og grus. På samme måte er nok et eksemplar (C. 26436) funnet i søskrånningen av fjellet Elgåhogna ved Femunden. Pilen er meget velformet, med fint sømmete egglinjer. En fjerde pilesmiss, Pl. VIII, fig. 2 (C. 21864), er funnet nær Engerdalssetra, om lag 18 km sør for Femundsjøen. Stedet er øde villmark og rikt på alskens vilt.

Hverken de som er nevnt eller de øvrige på én nær, er funnet i eller ved vatten eller elv. Dette kan kanskje vitne om at disse pilene først og fremst er brukt til veiding av skogens og fjellets vilt, i motsetning til skiferspissene, som for en stor del må ha vært brukt som fiskespyd og fiskepiler. I hele sin fullkomne form med kvasse, slanke tannete egger må de ha egnet seg framifrå til å trenge igjennom de tjukke huder på elg og rein og rovdyr. I så måte må de ha vært et langt høveligere redskap enn skiferspissene.

Med omsyn til kronologien må en se dette spørsmål under samme synsvinkel som skiferredskapene. Noe dateringsgrunnlag i seg sjøl gir ikke våre funn — utenom det at utbredelsen gir sikkert inntrykk av nært samband med skiferfunnene. En må derfor gå ut frå at de liksom disse hovedsakelig hører heime i dolktid og bronsealder.

Av interesse bl. a. for dateringsspørsmålet både når det gjelder skifer-spissene og kvartsittpilesmissene, er at vi frå en av våre rikere funn-plasser, Bekvang i Ljørdalen, Trysil, har funn av en vakker pilesmiss av kvartsitt sammen med et fragmentarisk skiferemne på samme sted hvor det også er gjort funn av en bronsecelt av Mälardalstypen (Pl. VIII, fig. 3, C. 18973). Denne må dateres til Montelius' 4. periode, dvs. første del av yngre bronsealder. Ikke bare det faktum at disse 3 gjenstander er funnet på samme sted, men også den ting at bronsecelten så vel som de mange øvrige funn frå Ljørdalens begrensede område må ha opphav i Mellom-Sverige, skulle tale for at celten og de andre ting frå samme sted er samtidige. Andre funn frå bronsealderen er ikke kjent og frå jernalderen har vi bare et par streiffunn.

Enda et moment av stor interesse knytter seg til dette eventuelle samband mellom disse redskaper. Det er deres egenartete utbredelse, som riktignok er noe forskjellig, men som for alles vedkommende viser en tydelig østlig tendens. Når det gjelder steinsakene er dette nevnt i det foregående. For bronseceltens vedkommende finner vi at den er kjent over følgende områder: I Norge er den funnet i en del spredte eksemplarer sør for Trondheimsfjorden. I alt var det i 1918 ifølge W. C. Brøgger¹²⁹ gjort 9 funn av slike bronsecelter. Av disse var 2 funnet ved Trondheimsfjorden, 1 på Mørgekysten og 1 i Ljørdalen, strøk der skifer- og kvartsittredskaper samt beinknuser¹³⁰ er meget vanlige. I Sverige har vi dem over største delen av landet. Mest tallrike er de ved de store sjøene i Mellom-Sverige, der en har ment de har sitt opphav.¹³¹ Videre forekommer de over store deler av Finland og østover i Russland, hvor de danner hele kolonier i Wjatka og Kasan.¹³² Vanligvis har en trukket den slutning av disse økser frå Okas og Volgas bredder skyldes impulser frå Mellom-Sverige,¹³³ og har i dem sett vitne om at „på samma sätt som under vikingatiden skulle det altså, så som visas af Mälardalsyxans framträdande plats i det arkeologiska material, företrädesvis varit uppsvenskarna, som under bronsåldern färdats i österväg“.¹³⁴ Her er ikke stedet for en inngående

behandling av dette problem, men som vi har sett for de ovenfor nevnte steinredskapers vedkommende er opphavet østlig. Det samme gjelder også en god del av de øvrige oldsaksformer fra slutten av steinalderen og bronsealderen. En kan således nevne båtøksene, de simple skafthulløksene og porfyrøksene, for å peke på noen. Verd å nevne er det og at bronsecelter av en annen og sikker østrussisk form er kjent så vel fra Finnland som fra Sverige.¹³⁵ Derfor kan det kanskje være store muligheter for at også Mälardalsøksene ikke er frukt av oppsvensk heimlig utvikling, men at også denne typen skyldes den kulturgang fra øst som i slutten av yngre steinalder setter inn, og som etter alt å dømme må ha hatt en sterk ekspansjonskraft.

Beinknuserne (R. 45). Disse ofte ganske store og tunge redskaper er fra Hedmark funnet i et tall av ikke mindre enn 37. Fra Røros-distriktet kjenner jeg dessuten 5 funn. De fleste er ganske enkelt tildannet av en regelmessig rullestein med til dels djup skaffture innbanket rundt om til feste for skaftet. I et par høve er denne furen ikke ført helt rundt. Som regel er endene flatt tildannet og bærer ofte tydelige spor etter slag. Formen kommer for øvrig klart fram på Pl. VIII, fig. 4.

Fordelingen på de ymse bygder er slik: Tolga 7, Kvikne 4, Tynset 4, Alvdal 2, Åmot 7, Trysil 10, Brandval 1 og Nord-Odal 2. Bare 3 er funnet sør for Åmot. Dette er helt ut den samme utbredelse som for skifer- og kvartsittgjenstandene, og de må ha vært et meget alminnelig redskap i den jegerkultur som disse er rester etter.

Beinknuserne har for øvrig en meget vid utbredelse. De er vanlige i Nord-Norge og ellers over hele det cirkumpolare område.¹³⁶ I arktiske trakter brukes disse og liknende steinredskaper ennå i dag som beinknuserne eller til å knuse all slags frossent kjøtt, fisk og hvalspekk. De er mange steder på denne måten det vanligste kjøkkenredskap. Et lite avsnitt i Sverdrups bok om tsjuktsjerne karakteriserer hvordan beinknuserne ennå brukes og har vært brukt til alle tider. Han sier:

„De avgnagede ben samles sammen og knuses for å koke alt fett ut av dem; benknusehammeren svinges stadig av de unge koner. Hammeren er meget enkel, en avlang sten som er surret med remmer til et kort treskaft. Benene knuses mot en flat rund sten som ligger i et stort fat av storselskinn. Fettet som utvinnes av benene er usedvanlig godt, hvitt og fast, det spises til magert kjøtt og brukes til belysning istedenfor tran.“¹³⁷

Gjetninger om at disse redskaper skulle være brukt til jakt, fortrinnsvis til å drepe elg med, som var falt i dyregraver eller andre feller¹³⁸, må etter dette bli betraktet som en høyst usannsynlig forklaring.

Beinknuserne finner en spredt over hele Øst-Norge. Vi har dem så vel frå Østfold som frå Vestfold, Akershus og Opland, derimot er de så vidt jeg vet ikke funnet i Telemark og Buskerud. Beinknuserne som er funnet i disse sørlige fylker stammer sikkert nordfrå. Liknende køller som er kjent frå Danmarks ganggravstid har neppe noe samband med den type det her gjelder, dertil er form, alder og utbredelse av en ganske annen karakter. Med omsyn til dateringsspørsmålet må en se dette under ett med skifer- og kvartsittredskapene. Det er ikke usannsynlig at de kan ha holdt seg meget langt ned i tid uten at en kan si noe sikkert om dette, men det er ingen umulighet for at framtidige funn kan vise at de til og med har vært brukt også i jernalderen.

Økser av stein uten skafthull. Frå ymse deler av Hedmark har vi en meget uensartet gruppe slike økser, som for en del omfatter typer som er av interesse. Fremst kommer en meget vakker øks av finkornet, flerfarget bergart funnet under pløyning på Mosengtrøen, Os i Tolga (C. 26916). Eksemplaret hører til Sandshamntypen. Den har plan underside, har ingen smalsider, tverrsnittet blir på denne måten halvrundt og eggen er slipt til bare frå den ene sida. I Norge hører typen i første rekke heime ved Tronheimsfjorden og på Møre-kysten.¹³⁹ Med dette skulle det være klart hvor øksa frå Os har sin opprinnelse.

Frå Jonsrud, Grue og Karlstad, Tangen i Stange har vi 2 nærskyldte økser av grønnstein (C. 20427 og C. 22837). Form og teknikk tyder på at de er av Vespestadtypen. De har stor likhet med 2 eksemplarer frå Sunnmøre som Anathon Bjørn har avbildet som fig. 46 og 47 i „Træk fra Sønsmørs stenalder“, B. M. Årb. 1919—1920. Da disse øksers utbredelse foreløpig er ukjent i Øst-Norge, bortsett frå at vi i 1906 kjente om lag 25 eksemplarer frå denne del av landet, økser som rimeligvis må være importstykker, skal jeg ikke gå nærmere inn på dette spørsmål.

Frå Skredshol på Ringsaker har vi fylkets eneste Vestlandsøks. Den ble funnet sammen med en simpel skafthulløks og er vel helst et gravfunn. Øksa er typologisk helt sikker. Den er lang og smal og slipt over det hele. Tverrsnittet er rektangulært og eggpartiet tverrslipt. Øksa er utvilsomt et importstykke, uten at jeg skal gå nærmere inn på utbredelsen.

III. SAMLETE FUNN

Foran har jeg nevnt at de fleste funn frå den steinbrukende tida i Hedmark er gjort enkeltvis og spredt og sendt inn til Universitetets Oldsaksamling uten nøyaktige opplysninger om funnsted og funnforhold. Dette vanskeliggjør i høy grad materialbehandlingen. Især når det gjelder de kronologiske forhold blir denne vansken merkbar, da sikre gravfunn og funnkombinasjoner i det hele mangler. Den nesten fullstendige mangel på buplassfunn er og meget beklagelig.

Noen funn skiller seg likevel ut som mer eller mindre sikre vitner om gravfunn, markfunn eller buplassfunn. En mer inngående sammenstilling av dette materiale er derfor på sin plass.

Eventuelle gravfunn. Ved studiet av den yngre steinalder i Norge vil en uvilkårlig merke seg at etter måten mange funn er gjort like inntil eller under store, som regel jordfaste steiner. Dette i og for

seg meget interessante trekk er flere ganger blitt påpekt, bl. a. av Helge Gjessing¹⁴⁰ og Håkon Shetelig,¹⁴¹ som begge har framhevet at vi her står overfor en gravform som var meget vanlig i Norge på denne tida.

Frå Hedmark har vi to slike funn ved jordfast stein, funn som vi med stor sikkerhet har lov å tolke som graver.

C. 26746 a—c og C. 26535. *Rosenlund, Furuknappen, Elverum.*

1. C. 26746 a) bakre del av en skafthulløks.

b) bruddstykke av en skafthulløks.

c) odden av flintdolk.

C. 26535 Simpel skafthulløks.

Rosenlund er et nybrottsfelt på Furuknappen, Heradsbygda, sør i Elverum. Under bortkjøring av ei steinrøys på et jordstykke som var under rydning, kom en diger jordfast stein for dagen. Denne skulle så sprenges. Da det var gjort fant en skafthulløksa C. 26535 der steinen hadde vært. Ved pløying utpå høsten fant en enda tre gjenstander på samme sted der den store steinen hadde ligget. Det var restene av flintdolken og fragmenter av ei eller to skafthulløkser.

Saken skulle her være klar; under steinen, eller ved sida av denne, som var dekket av ei røys, har ligget ei grav som ved sprengingen kom for dagen. Den kraftige eksplosjon får ta skylden for at sakene ikke ble funnet direkte sammen eller samtidig.

Verd å merke seg er at stedet ikke har vært ryddet eller dyrket i historisk tid. Først i de seinere år er det blitt tatt til nybrottsfelt. Men flere steinrøyser synes å vitne om at deler av Furuknappen engang før har vært bebodd. Karakteristisk nok lever ennå i folkeminnet fortellinger om de rike Furuknappmennene, som hadde sine storgarder her inne på skauen. Med sølvbeslått seletøy og ringskodde hester kom de ridende til kirke, og aldri hendte det at klokkeren torde ringe til messe før han hørte hovslagene til Furuknappfolkenes hester. Dette sagn har ikke røtter i steinalderen, men sier oss likevel at folk har

kjent til de rester etter gammel bebyggelse som har ligget overgrodd av skog og mose.

2. T. A. 1927. En flintdolk funnet på vestsida av *Norderåens utløp i Glomma, Elverum*. Ved arbeid i et grustak støtte en her på en stor stein som måtte sprenges bort. Under dette kom flintdolken for dagen. Den er på grunn av oppskjerping formløs og liten, men er trass i mineringen ganske uskadd. At vi her står overfor et gravfunn styrkes av den dobbelte kjensgjerning at begravelser i dolktid var vanlige ikke bare under eller ved jordfast stein, men også i grusbanker¹⁴² som egnet seg for dette formål.

3. C. 26423. Tarvelig, sterkt oppskjerpet dolk av flint funnet i et grustak på *Duengen, Nes*. Dette funn tør en kanskje også tolke som gravfunn.

Foruten disse tre etter måten sikre gravfunn har vi også enkelte andre som kanskje kan være minner om gravlegging eller kanskje også offerfunn. Her er uråd å si noe sikkert.

4. C. 20942—43. *Sund, Helgøya, Nes*. To skafthulløkser funnet sammen 12—14 tommer djupt i en åkerkant.

5. C. 26168 a—b. *Skredshol, Ringsaker*. Her er en Vestlandsøks og en skafthulløks (R. 27) funnet like i nærheten av hverandre.

6. C. 21477 a—b. *Svennerud, Ringsaker*. Under graving til hull for en stolpe er det funnet en tynnbladet, tjukknakket flintøks og en flintdolk liggende sammen i vel en meters djup, utvilsomt et gravfunn.

7. C. 20553. *Gård, Grue*. Halvmåneformet flintredskap samt flintdolk funnet under bortkjøring av ei steinrøys. Det er imidlertid et spørsmål om ikke dette beror på et tilfelle, da halvmåneformete flintredskaper ytterst sjelden foreligger frå gravfunn,¹⁴³ samtidig som det her dreier seg om en rydningsrøys rimeligvis av yngre dato.

8. C. 17296—97. *Einarsrud, Grue*. Her er funnet to skafthulløkser, begge R. 32. De lå ved sida av hverandre og kom for dagen under grunnmursgraving.

9. C. 20210—11. *Skavåsen, Grue*. To små tjukkakkete flintøkser, den ene uferdig, den andre tverregget, funnet sammen. Nærmere opplysninger fins dessverre ikke.

10. C. 21477 a—c. *Nordstrand av Åsli, Nord-Odal*. Beinknuser, R. 45, skafthulløks og spaltestykke av flint funnet sammen om lag 30—40 cm djupt, under nybrottsarbeid nær Storsjøen.

Dette er de funn som jeg mer eller mindre sikkert tør rekne som gravfunn. Som en vil merke seg er alle meget seine, de stammer ikke frå eldre perioder enn dolktid. Utenom dem jeg her har anført stammer utvilsomt mange, svært mange, av de enkeltfunne gjenstander frå graver, men saken er av en slik art at det er uråd å ettervisse disse.

11. C. 24998, C. 26275, C. 27099 og C. 27150. *Movangen, Kvikneskogen, Kvikne*. På fjellovergangen til Tynset ligger Movangen. Høyden over havet er om lag 700 m, og gården har før vært seter. Ved nybrott er her kommet for dagen to simple skafthulløkser (C. 24998 og C. 26275), en spydspiss av flint (C. 27099) og en slipestein av kvartsitt. Sakene er funnet på samme sted, om lag 30—40 cm djupt, i en sandmæle bare 30—40 m frå en bekk som kommer frå en del større og mindre tjern på Kvikneskogen. Denne bekken renner et stykke lenger nede ut i Tunna. Disse vassfar har tidligere vært meget fiskerike, noe en kanskje har lov å se som årsaksgrunnlag for funnene. Imidlertid er det svært vanskelig å avgjøre om sakene stammer frå en buplass, om det er et gravfunn eller et depotfunn. Spydspissen er svært tarvelig, den er tildannet av skaftet på en dolk og sterkt oppskjerpet. Den ene skaft-hulløksa er også et dårlig eksemplar, den er liten og har skjeiv form og skadd baneparti. Den andre skafthulløksa er langt bedre formet og bevart.

Rent topografisk høver stedet fortrinlig for en steinalders buplass, rikt som det er på muligheter for veiding. Funnets sammensetning gjør imidlertid at en har betenkning for å godta denne antakelse; en ville snarere ha ventet å finne mer typiske veideredskaper på en

fangstplass som denne. Skafthulløkser er som kjent mer enn sjeldne i buplassfunn. En annen mulighet er at vi her har minner om en vegfarende som har latt sitt liv på denne høgfjellsovergangen frå Trøndelag. Dette er kanskje den naturligste forklaring på disse oldsakstyper, som står temmelig isolert innen dette distrikt. Jeg har derfor valgt å sette dette som et tillegg til gravfunnene.

Eventuelle offerfunn. Det er meget av et savn at vi ikke har noen mer inngående undersøkelser over steinalderens offerfunn i Norge. A. Bjørn¹⁴⁴ og H. Shetelig¹⁴⁵ har begge streift inn på problemet, og Bjørn har i et av sine arbeider over yngre steinalder i Øst-Norge satt opp en liste over de funn en inntil da (1927) kjente frå Oldsaksamlingens distrikt; men behandlingen er i sakens natur blitt etter måten fragmentarisk.

I følgende liste over slike funn frå Hedmark skjuler seg kanskje enkelte gravfunn, andre derimot er etter sin karakter å dømme mer sikre vitner om offernedlegninger.

1. 12119—20. *Mårud, Ulleren, Sør-Odal.* To skafthulløkser funnet sammen i myr.

2. C. 17236—37. *Vestre Fjeld, Mo, Nord-Odal.* To skafthulløkser funnet sammen under grøfting. Flere opplysninger mangler.

3. C. 20275—76. *Bråvold under Holmenrydningen, Grue.* To flintdolker funnet sammen under grøfting.

4. 20057—58. „*Kalberg*“, ant. *Kalberget, Grue.* To flintdolker funnet sammen. Ingen opplysninger for øvrig.

5. C. 19289—90. *Klingenberg, Grue.* To flintdolker som etter funnopplysningene skal være funnet sammen.

6. C. 11057. *Bråten, Grue.* To sigder av flint funnet under graving på tunet.

7. C. 22540. *Austvang, Hof.* To vakre sigder av flint funnet sammen; ingen opplysninger utenom dette.

8. C. 20537. *Dalby, Ringsaker.* To flintdolker funnet sammen i myr om lag 6—10 tommer djupt.

9. 1746—47. *Kamperud u. Håvelsrud, Helgøya, Nes.* To flintdolker funnet i myr om lag 18—20 tommer under overflaten, stående med spissene ned.

10. C. 25351. *Eik, Helgøya, Nes.* En meget vakker flintdolk funnet i myr.

11. C. 1767 og C. 17555. *Nordvie, Stange.* To flintdolker funnet sammen i 1852. Nærmere opplysninger savnes.

12. C. 24747. *Østre Hemstad, Stange.* Tre store flintflekker og del av en fjerde funnet under grøfting om lag 75 cm djupt.

13. C. 15414. *Sinnerud, Stange.* Flintdolk funnet i et myrhull.

14. C. 14157. *Haukerud, Romedal.* Liten flintdolk funnet i myr.

15. C. 20940 og C. 21778. *Sjøvik u. Ilevoll, Ytre Rendal.*

To flintdolker, den ene et slankt, vakkert eksemplar, det andre derimot skadd og sterkt oppskjerpet, funnet like ved hverandre, om lag 20 cm djupt, under åkergraving nær Storsjøen.

Den topografiske utbredelse av disse funn viser oss med tydelighet at vi atter har å gjøre med de samme to hovedområder der flintdolker, sigder og skafthulløkser dannet rene kolonier. Nemlig Solør—Odal med sentrum i Grue på den ene side og Mjøsbygdene med Helgøya som det funnrikeste midtpunkt på den annen side. I disse dolktidsbygder finner vi altså ikke bare de vanlige redskapsformer i større antall, men vi har også minner om tidas åndelige kultur i form av gravfunn og offer til maktene.

Buplassfunn. Flere av Hedmarks 439 funn av steinsaker må stamme fra buplasser, men få av sakene er framkommet under slike forhold at de i og for seg er beviser for dette, og ikke et eneste funn forteller oss noe om husenes beskaffenhet eller buplassens anlegg og utstrekning.

Ofte er funn blitt gjort på samme gård, på samme åker og av og til på samme sted. Likevel kan vi ikke ta disse som vitner om buplasser, sjøl om de nok sier oss at folk har bodd på stedet eller i nærheten i kortere eller lengere tid. Her gir funnene oss

liten eller ingen mulighet for å trenge nærmere inn på løsningen av disse interessante spørsmål, som ville gitt nytt perspektiv i synet på den frammbrytende busetnings egenart. Enkelte funn er dog gjort samlet under slike forhold og på slike plasser at de fortjener en nærmere omtale. Den følgende framstilling tar derfor sikte på å skille ut noen av de funn som kanskje er sikrere rester etter de mange buplasser vi vet må ha eksistert.

1. C. 23031 a—f. Der de fiskerike fjellelver Rena og Mistra flyter sammen og danner elveos i Storsjøen, Ytre Rendal, ligger gården *Svarstad*. På dennes grunn, like i elveosen ble i tjuårene oppdaget ett av Hedmarks sikre buplassfunn. Sakene, i alt 10 gjenstander, derav 3 Nøstvetøkser, har fått sin behandling ovenfor og sier oss at en jegerstamme har holdt til på stedet en tid lang. Det er mulig den er kommet nordfra. Bakgrunnen for buplassen er uten tvil stedets store rikdom på fisk; ennå i dag er disse vassfar som her møtes, kjent og søkt både av bygdefolk og sportsfiskere. En kan minne om at „Rendalsrøye“ fremdeles blir eksportert til store deler av Østlandet.

På den lokalitet funnet ble gjort lå i lange tider store mengder „kokstein“, som ifølge A. Nummedal godt kan skrive seg fra steinalderen.¹⁴⁶

2. C. 25133—34 og C. 25800. *Naustermoen, Tynset*. Ved den store fjellsjøen Savallen, på overgangen mot Kvikne, på gården Naustermoen, om lag 700 m o. h. og like i vasskanten er på samme sted funnet C. 25133—34, en pilespiss av skifer med mothaker og en beinknuser, R. 45. Ikke langt herfra, men litt lenger inne på fjellet er funnet C. 25800, en spydspiss av skifer av typen R. 86.

3. C. 26593—97 og C. 27100. *Stubsjøen, Tynset*. I samme fjellområde, men lenger mot nord ligger den lille, men fiskerike Stubsjøen. I kanten av denne, på en gård med samme navn er det i tidas løp funnet flere steinsaker, til dels samtidig og samlet. Det dreier seg om i alt 6 gjenstander, nemlig C. 26593—97, to beinknuser R. 45,

fragment av en skiferspiss, fragment av en atypisk firesidig stein-
øks, videre en flintflekke samt på nabobruket Sjølia en stor skraper
av kvarts.

At vi i funnene frå Savallen og Stubsjøen har rester etter buplasser
er ganske utvilsomt, og bakgrunnen for disse er strøkets rikdom på
elg og annet vilt og i enda større grad sjøenes fiskemengder; Helland¹⁴⁷
beretter således: „Stubsjøen og Savallen med de til og fra disse førende
elver er rike på ørret og røyr. For øvrig er det i distriktet ingen fiske-
vann av betydning.“

4. C. 24256 a—b. *Eggen, Os, Tolga*. Ved nydyrking av en stor
steinfri slette på Eggen, nær vanngrøfta ble funnet to beinknusere R. 45
sammen med en del andre stein i en lav jordhaug som målte 2—3 m
i tverrmål. Finneren mente å se rester av råttent tre som dannet en
ring rundt haugen. Stedet er fiskerikt og et framifrå jaktområde, således
finnes her rester etter flere elggraver.

Ser en på kartene over steinaldersfunn frå fylket, vil en bli slått
av hvor mange funn som er gjort på et meget avgrenset område i den
lille fjelldalen Ljørdalen ved Ljøra, som er en av kildene til Vestre
Dalelv og således danner en naturlig og til alle tider viktig innfartsveg
til de rike midtsvenske områder. Som vi har sett av materialgjennom-
gåelsen er det overveiende sannsynlig at vi her har forutsetningene
for de tallrike funn ved Ljøra og Trysilelva.

Funnene frå Ljørdalen danner, som en vil se av funnkart III og av
materialgjennomgåelsen, et ensartet hele, hovedsakelig av kvartsittpiler,
skiferredskaper og beinknusere, i alt 21 gjenstander fordelt på 17 funn.
De aller fleste er funnet like ved elva og på et meget begrenset
område. En kan nevne at hele 12 gjenstander er kommet for dagen
på ymse bruk under samme gård, Søndre Ljørdalen (gnr. 9); 8 av
de øvrige 10 funn er videre gjort like ved disse. Ut frå dette kan
en nesten si at alle funn er frå buplasser som rimeligvis må ha vært
mer enn sesongbetont, eller — som en annen mulighet — må ha vært
gjenstand for jegerfolks årvisse vandringer tilbake til dette samme sted.

Følgende direkte samlede funn kan skilles ut:

5. C. 24585 a—c og C. 25541. *Vådal, Stoa u. Ljørdalen, Ljørdalen, Trysil*. Funnet er gjort like ved elva, under pløying, og består av en flintflekke, en rund spånkraper av flint samt en liten spån av kvarts. På samme sted er seinere funnet en beinknuser.

6. C. 26537 a—b. *Bekvang, Ljørdalen, Trysil*. Ved pløying ble her funnet en vakker pilespiss R. 82 av kvartsitt sammen med et muligens fragmentarisk hengesmykke av skifer. På samme sted er det før funnet en beinknuser samt den ovenfor omtalte bronsecelt av Mälardalstypen; denne siste har utvilsomt et direkte samband med de øvrige funn fra denne buplassen og er som disse „importsaker“ fra Øst- og Mellom-Sverige. Buplassen på Bekvang har ligget like nede i elvekanten, og der sakene ble funnet var det før oppdyrkingen tok til en stor steinfri slette.

På begge sider av Trysilelvas nedre del, før den på sin veg mot Väneren går inn i Sverige, er gjort 15 funn hovedsaklig sammensatt av skiferredskaper, beinknuser og kvartsittpiler — saker som alle har sitt opphav i de mellomsvenske jaktmarker. Fordelingen av de ymse typer framgår med full klarhet av kart nr. III. Av disse 15 gjenstander er følgende gjort samlet:

7. C. 9325—27. *Sætre, Trysil*. På denne gården er det under grøfting funnet én hel samt to fragmentariske spydspisser av skifer. De lå i kort avstand fra hverandre.

8. C. 24400. *Kveen, Trysil*. Like på østsida av Trysilelva, litt øst for Trysil kirke er det funnet to beinknuser tett ved sida av hverandre.

9. C. 24692 og C. 25871. *Heggfallet, Trysil*. På et jordstykke ned mot Trysilelva er det på samme sted, men til ymse tider funnet en pilespiss av rød skifer samt en pilespiss av lys halvklar kvartsitt. På samme funnlokalitet skal det ifølge finneren før være gjort nok et funn av en „steinkniv“, som seinere er kommet bort.

Disse funn, som etter alt å dømme er minner om buplasser, er alle uten unntak framkommet frå fylkets nordlige bygder. De har alle årsaksgrunnlag i distriktets fiskerikdom, noe som vi har sett spilte en ikke helt ringe rolle i nyere tiders suppleringsøkonomi som folket i disse fjellbygder er henvist til å drive; fjell og vatten må ennå skaffe sin store del av levemåten.

Et trekk som gjør seg gjeldende er at vi ikke har noen mer eller mindre sikre vitner om buplasser sør for Trysil, sjøl om funnene med tydelighet sier oss hvor folk har holdt til. Imidlertid må en ha lov å tru at dette skyldes manglende kjennskap til strukturen av buplassene frå innlandets steinalder. Hvis dette spørsmål blir tatt opp til undersøkelse på breiere basis, vil resultatene sikkert melde seg, for ett sted må folk ha bodd.

IV. KRONOLOGISK SAMMENDRAG OG STATISTISK OVERSYN

De foregående avsnitts klarlegging av særpreg i natur- og leveforhold og mer inngående behandling av de spørsmål som knytter seg til de ymse funngrupper samt oversyn over alle samlede funn, har gitt oss det nødvendige materialgrunnlag å bygge på når vi i det følgende skal gå over til å sammenfatte og diskutere problemer og resultater i samband med den rent kulturhistoriske vurdering av stoffet.

Før vi imidlertid gir oss i kast med de enkelte hovedlinjer i dette vårt aller første indre landnåm, skal jeg søke å gi en sammenfatning av de kronologiske resultater vi i det foregående er nådd fram til. Samtidig skal jeg gi en vurdering av funnstoffets kvantitet sammenliknet med det som kjennes frå de øvrige østnorske landskaper.

Når det gjelder de kronologiske spørsmål må en på nytt presisere at vårt materiale, sjøl om det omfatter funn av til dels høy kvalitet, ikke gir mange holdepunkter for en nyvurdering av disse meget viktige

ting; men det er da heller ikke vår oppgave å foreta kronologiske detaljdrøftelser; vårt hovedmål er og må være å gi den nødvendige periodegruppering av funnene, for gjennom det å skaffe den nødvendige tidsbakgrunn for forståelsen av busetningas alder og sammen med en topografisk-statistisk sammenlikning få klarlagt busetningas kraft og egenart.

Ved studiet av det framlagte funnmateriale vil det springe en i øynene at sjøl de eldste funn er frå et seint stadium av vår steinalder; en god del er til og med av en slik karakter at de må dateres til bronsealderen. Videre kan en ikke unngå å merke seg hvor spredt de eldste redskapsformene er kommet for dagen. De er også svært fåtallige.

Skiveøksa frå Svineøret, Nøstvetøksene frå Svarstad og de 8 trinnøksene er alle av en slik beskaffenhet at formene i seg sjøl er udaterbare. En har således ikke lov å se disse redskaper som vitner om at jegere i eldre steinalder har funnet fram til vår del av innlandet, noe som i og for seg ikke på noen måte er teoretisk utenkelig, men som altså foreløpig er ubevislig.

Dyssetidas tynnakkete flintøkser er de første mer sikre og relativt daterbare momenter i Hedmarks steinalder. Av slike kjenner vi, som det framgår av materialgjennomgåelsen, 5 spredte funn frå Glommas elvebredder og nærmeste nærhet. Til sammenlikning kan jeg nevne at vi frå Østfold har 39 slike tynnakkete flintøkser, frå Akershus 31, frå Opland 5; Buskerud har 19 og Vestfold 24, mens det i Telemark er funnet 10. Aust-Agder har bare 3, mens Vest-Agder ikke har noen. Vi får altså det resultat at innlandet over hele linjen byr på få funn, mens traktene ved den indre Oslofjorden har en relativt sterk konsentrasjon av disse økser. Der danner de således på sine steder rene „bygder“. Denne gruppering må kanskje bety en motsetning til den gamle jegerkultur, noe som før nevnt ble framhevet av Anathon Bjørn¹⁴⁸ allerede i 1924. Han søkte forklaringen i at funnene skyldtes innvandring av megalittiske bønder. Vi skulle etter dette ha fått vårt første jordbruk i bygdene ved Oslofjorden alt i dyssetid.

Denne teori, som foreløpig ikke er sterkt underbygget, støttes avgjort av de resultater forskningen er nådd til i Danmark og Sverige. Sjøl om Bjørns idé således skulle vise seg å være riktig, vitner innlandets dyssetidsfunn om at noen nevneverdig innflytelse på busetninga i det øvrige Norge har den utvikling som de tynnakkete økser representerer ikke betydd, aller minst for Hedmark—Opland.

Av ganggravstidas etter måten sikre tjukkakkete megalittiske flintøkser har vi frå Hedmark likeledes 5 funn, til dels kvalitativt meget gode. Her kan vi dessverre ikke foreta noen sammenlikning med funn frå det øvrige land; det er nemlig aldri blitt foretatt noen sortering av materialet med henblikk på å skille ut de former som er megalittiske i motsetning til dem som skyldes båtøkskulturens impulser.

Imidlertid har vi andre funn av megalittiske redskaper frå ganggravstida, funn som er av karakteristiske og utvilsomme former, nemlig de dobbeltegete vakre økser og Fredgårdsøksene. Av disse hadde vi henholdsvis 2 og 3 spredte forekomster. En sammenstilling med det øvrige materiale frå Øst-Norge er foretatt under materialbehandlingen. Jeg nøyer meg derfor med å nevne at funnene frå Hedmark, når det gjelder så vel flintøkser som de øvrige megalittredskaper frå ganggravstid, formmessig ikke på noen måte stod tilbake for funn frå det øvrige land og heller ikke kvantitativt er fattigere enn innlandet's ellers. Deres vide spredning tyder dog på at de i Hedmark ikke på noen måte kan bli tatt som prov på fastere busetning.

I det hele blir en styrket i sin tvil på megalittkulturens skapende verd for utviklingen av vår steinalderskultur. Bortsett frå streiftokter og jaktferder mot store deler av innlandet har megalittbøndene neppe nådd ut over de faste bygder ved den indre Oslofjord.

Som en annen, i opphav og særpreg ny og fremmed kulturfaktor i yngre ganggravstid kommer båtøkskulturen med sine karakteristiske praktøkser og simplere flintøkser. I motsetning til det megalittiske innslag er det etter hvert blitt hevet over enhver tvil at vi i denne

ekspansjonsrike kultur har kimen og det bærende grunnlag for den kommende tids voldsomme utvidelse av busetninga. Likevel må en, så få som de rene og sikre båtøksfunn foreløpig er, advare mot å overvurdere den direkte styrke og innflytelse som båtøkskulturen har hatt i ganggravstida. I Norge er som nevnt funnet 132 båtøkser; til sammenlikning kan nevnes at en frå Sverige kjenner 1224 slike.¹⁴⁹

Frå de etter måten sterke og faste bygder ved [Oslofjorden har båtøksfolkene neppe trengt inn i innlandet på annet enn fangstferder og spredte streiftokter; innlandets, f. eks. Hedmarks 6 båtøksfunn er altfor spredte og tilfeldige til at de kan tolkes som utslag av fastere busetning. Når det gjelder Grue, hvor det på et begrenset område er funnet ikke mindre enn 7 tjukkknakkete flintøkser av båtøkskulturens preg, kan en imidlertid kanskje ha lov å tru at vi har hatt en mellomstasjon for disse fangst- og oppdagerferder opp langs elvevegen Glomma, med de store østlandske sjumilsskoger som mål.

Det største verd som båtøkskulturen [fikk for Norge, var at den åpnet og banet vegen for dolktidas enorme utvidelse av de gamle bygder og for erobringen av store deler av det øvrige land. Et oversyn over funnene frå båtøkskultur og steinalderens slutningsperiode i enkelte østnorske fylker vil klart nok stille dette i relieff, — og skjematisk kanskje, men likevel anskuelig vise funnenes sterke økning.

	Båtøkser	Tjukknakkete flintøkser	Simple skaft-hulløkser	Flintdolker
Østfold	25	54	481	168
Akershus	23	36	392	79
Vestfold	8	32	219	81
Buskerud	6	31	204	58
Hedmark	6	17	150	82
Opland	6	3	117	34
Telemark	3	20	68	30
Tilsammen	77	193	1631	532

Ved denne sammenstilling fins det enkelte feilkilder. Således hører sikkert flere av de simple skafthulløksene heime i bronsealder; det samme gjelder kanskje i et visst monn også flintdolkene, på den andre sida skyldes utvilsomt flere av de tjukkknakkete flintøksene megalittkulturens innflytelse. Stort sett kan en derfor si at tabellen viser oss at vi er inne på en riktig tanke, nemlig at det først er dolktid som bringer den fastere busetning ut over deler av det frå før ubygde land.

Denne ekspansjon, som bygger på stridsøkskulturene — hos oss i det vesentligste den svenske båtøkskultur — har sitt sidestykke i Danmark¹⁵⁰ og med utsøkt tydelighet også i store deler av Sverige, der vi har større likhet med vårt østnorske funnmateriale. Ett eksempel er nok til å belyse den ekspansjon det her er tale om. Uppland,¹⁵¹ som hadde funn av 129 båtøkser, 228 tjukkknakkete steinøkser og 46 tjukkknakkete flintøkser, får ikke mindre enn 1346 simple skafthulløkser og 66 flintdolker.

Som vi har sett er denne økning — for å vende tilbake til vårt innland — mer enn iøynefallende også her. Funnene er stort sett langt flere enn at de bare kan skyldes turer eller mindre organiserte ferder med opphav i kystbygdene, slik de foregående perioders funn må bli tolket.

Disse trekk er påpekt under materialgjennomgåelsen, og funnkonsentrasjonen framgår med største tydelighet av kartene. Imidlertid skal jeg ikke unnlate statistisk å vise at vi må ha lov til, i det minste når det gjelder enkelte områder, å tenke oss en fastere busetning i innlandet, liksom i kystbygdene.

Vi ser således at flere av Hedmarksbygdene viser en middels stor funnprosent, som delvis er større enn i områdene ved Oslofjorden, som helt frå dyssetid av har vært sentrum og innfallsvegen til Norge. Især står Nes med Helgøya i en særstilling; det samme kan en si gjelder Ringsaker og Grue. Tar vi Helgøya for seg, blir funnprosenten enda høyere. Øya har en samlet utstrekning på vel 18 km² åker, eng og skog og har gitt 15 funn av flintdolker og skafthulløkser. Her ville

Hedmark	Simple skaft- hulløker	Flintdolker	Flintdolker	Tilsammen	Antall km ² dyrket mark	Funn pr. km ² dyrket mark	Vestfold	Simple skaft- hulløker	Flintdolker	Flintsigder	Tilsammen	Antall km ² dyrket mark	Funn pr. km ² dyrket mark
Ringsaker...	38	15	1	54	74	0,73	Strømm.....	2	1	1	4	7	0,57
Nes	19	11	0	30	39	0,79	Sande	27	9	1	37	37	1
Vang	12	4	0	16	42	0,38	Botne.....	5	2	0	7	24	0,29
Furnes.....	12	1	0	13	27	0,48	Borre.....	7	3	0	10	26	0,38
Løten.....	3	1	0	4	36	0,11	Ramnes.....	11	15	1	27	38	0,71
Romedal....	10	3	0	13	38	0,34	Sem	15	4	2	21	49	0,43
Stange.....	16	10	0	26	53	0,49	Nøtterøy...	9	4	0	13	17	0,76
Sør-Odal....	20	7	0	27	51	0,53	Tjølling....	24	12	10	46	26	1,78
Nord-Odal..	10	1	0	11	23	0,49	Sandar	30	6	3	39	45	0,87
Grue	7	13	6	26	39	0,67	Brunlanes...	26	3	2	31	29	1,07

funnprosenten pr. km² dyrket mark etter alt å dømme ligge nærmere 2; men da jeg ikke sitter inne med arealoppgaver, må en nøyere utregning utgå.

Etter dette skulle det som nevnt være all grunn til å anta at i det minste visse strøk i bygdene ved Mjøsa og i søndre delen av Glåmdalen har hatt en like tallrik og fast befolkning som deler av kystdistriktene.

En statistisk sammenlikning vil imidlertid være utilstrekkelig som endelig bevis, og vi skal i et senere avsnitt komme inn på den ervervs-messige og topografiske bakgrunn for busetninga i de bygder som her er anført.

For seg står funnene av skiferredskaper, kvartsitt og beinknuser som vi har sett har sitt tydelige og bestemte tyngdepunkt innen fylket i de nordlige fjell- og skogbygder. Utbredelsen framgår for øvrig med tydelighet av funnkart III.

Liksom de sørsandinaviske kulturer betyr den yngre ganggravstid og dolktid en overgang frå gammelt til nytt også innen veidekulturen i nord og øst og til dels vestpå. Nettopp nå er det at vi får overgangen til skiferbruket i disse områder. Dette synes å framgå med

Østfold	Simple skaft- hulløkser	Flintdolker	Flintsigder	Tilsammen	Antall km ² dyrket mark	Funn pr. km ² dyrket mark	Akershus	Simple skaft- hulløkser	Flintdolker	Flintsigder	Tilsammen	Antall km ² dyrket mark	Funn pr. km ² dyrket mark
Rakkestad ..	16	2	0	18	77	0,23	Vestby	21	3	0	24	40	0,56
Degernes ...	16	0	1	17	32	0,53	Kråkstad....	59	11	3	73	24	3,04
Idd	37	8	10	55	26	2,08	Frogn.....	5	0	3	8	19	0,42
Berg.....	28	7	8	43	42	1,02	Ås	13	3	2	18	41	0,44
Skjeberg....	22	12	15	49	50	0,98	Nesodden...	9	0	0	9	8	1,13
Onsøy	16	16	5	37	31	1,19	Aker	36	5	0	41	54	0,76
Skiptvet	13	1	0	14	38	0,37	Bærum	18	4	0	22	35	0,63
Råde	19	4	0	23	38	0,61	Asker	17	4	0	21	23	0,95
Våler	24	7	2	33	40	0,82	Enebakk....	7	1	0	8	39	0,21
Rygge	17	14	43	74	32	2,32	Nittedal	2	0	0	2	23	0,09

tydelighet ved Johs. Bøes store utgravninger på Sumtangen på Hardangervidda¹⁵² og G. Gjessings undersøkelser over nord-norsk yngre steinalder, bl. a. ved utgravningen av Trænnfunnene.¹⁵³

Redskaper som hører heime i denne veidekultur og som er funnet i Hedmark er, som vi har sett, av slik karakter at alle sammen kan være meget seine og rimeligvis er det og. Dyrehodekniven av skifer og bronsecelten frå Ljørdalens skiferområde på samme sted hvor vi har funn av en kvartsittspiss og et fragmentarisk skiferredskap, gir oss mistanke om at i hvert fall noen, kanskje svært mange er frå bronsealderen. Dette høver godt med G. Gjessings uttalelse om at „vi tvinges til å se det som overlag sannsynlig at skiferformene har vært i full blomstring i hvert fall i eldre bronsealder, rimeligvis enda seinere“.¹⁵⁴

Flytende som de kronologiske spørsmål blir, især her det nesten utelukkende dreier seg om enkeltfunn, må vi altså nøye oss med å plasere funnene fra vårt område et sted mellom yngre ganggravstid og slutten av eldre bronsealder. Vi skal seinere komme tilbake til denne fangstmannskulturs bakgrunn og egenart. Når det gjelder styrken til denne kulturform, står vi nesten uten hjelpemidler til å bedømme dette

spørsmål. De fleste funn tyder på spredte og sesongbetonte jaktferder, men på enkelte gunstige steder som t. d. Ljørdalen må en ha lov å tro at disse fangere og fiskere har bodd mer fast.

Alt i alt får vi de samme grunntrekk i helhetsbildet for de sørlige som nordlige bygder: begynnende og etter hvert sterkt økende funnmengder frå sein ganggravstid og framover. Sammenfatter vi til slutt de resultater våre kronologiske og statistiske studier har skaffet oss, kan en i all korthet si at det er overlag sannsynlig at erobringen av Hedmark (og vel også deler av det øvrige Østland) for alvor tar til og får sitt gjennombrudd i dolktid, mens den foregående periode i båtøkskulturens tegn har vært av forberedende og grunnleggende art. Videre vitner mengde, kvalitet og konsentrasjon av funnene om at deler av fylket gjennom hele slutten av den steinbrukende tida til dels står på høyde med og til et visst monn også overgår mange av de frå før faste og rotfestete steinaldersbygder ved Oslofjorden.

V. BUSETNING OG ERVERV

I det innledende avsnitt søkte jeg kort å klarlegge det skille en finner i Hedmark mellom nord og sør, mellom fjellbygdene med sin veidepregete februkskultur og de lavere områder med mer ensidig åkerbruk; skillet var skapt av naturen sjøl og måtte ha opphav langt attende.

Ved materialgjennomgåelsen og for øvrig andre steder vil en ikke ha unngått å merke seg et like tydelig og skarpt skille innen de to hovedområder også når det gjelder funn og former av steinredskaper.

Stort sett kan en trekke en grenselinje både når det gjelder topografiske forhold og redskapsformer om lag ved Åmot. Visstnok vil en finne unntak, men ikke flere enn at de stadfester regelen. At det samme skillet også omfatter ervervslivet allerede på steinalderens stadium, må en til en viss grad også ha lov til å gå ut frå.

Mens vi så at de nordlige funn av skiferredskaper, beinknusere og kvartsittpiler var utslag av en utpreget fangstmannskultur, var det annerledes med omsyn til bygdene sør om Åmot; her er en mer inngående behandling av ervervsgrunlaget og steinalderens busetning i det hele mer enn berettiget, især når det gjelder å belyse busetningas styrkeforhold.

Ser vi på funnkartene I og II vil en som før framhevet bli slått av hvor tett funnene klumper seg om to hovedområder, nemlig Mjøsbygdene og de frodige Odalsbygder ved Glommakneet, nær grensa til Akershus, samt strøket Grue—Hof. Gjennom statistiske sammenlikninger fant vi at enkelte av disse bygder til dels lå på høyde med den gjennomsnittlige funntetthet ved steinalderens slutt i Oslofjordlandskapet. Ut frå dette vil det være fristende og rimelig å sette disse mange funn i samband med en jordbrukende fastbuende befolkning. Med dette er vi kommet inn til sentrum av de mest vitale spørsmål som knytter seg til innlandets første busetningshistorie. Den nærmere utgreiing av disse kardinalpunkter som er gjenstand for mye uenighet, vil ikke alene ha verd for Hedmarks steinalder, men kan kanskje være bestemmende for synet på hele vår østnorske kultur i slutten av steinalderen og i bronsealderen.

I et arbeid frå 1926 har S. Hasund hevdet at med det milde og gunstige subboreale klima i yngre steinalder og bronsealder har husdyrene kunnet vinterfø seg med utegang langs hele kysten så langt nord som til Møre.¹⁵⁵ Som prov på dette framfører han at februket helt inn i nåtida i kystbygdene har ligget nær dette nivå, med det at hardføre dyr kan overvintre på øyene ennå.¹⁵⁶ Som et resultat av dette høyst ekstensive februk trekker han den slutning at „bøndene i steinalder og bronsealder trong soleis ikkje sanko vinterfor åt feet; dei trong ingen høyløor eller stakkar. Heller ikkje hadde dei ljåen; i gardsdrifta deira fanst inga høyonn eller lauvonn“.¹⁵⁷ Ut frå dette „må det vera sjølv sagt at eit jordbruk med so primitive hjelpemiddel ikkje i større omfang kunde breida seg til innlandsbygdene,

der vinteren var strengare so feet ikkje sjølv kunde næra seg der om vinteren“.¹⁵⁸

Bjørn Hougen har nylig gått ut frå Hasunds grunnsetninger og på mange måter kommet til samme resultat. Som den rimeligste løsning han kan se av problemet er „at vi under det subboreale klima i stein- og bronsealderen bør regne med en nomadisk ervervsform med kystbygdene som hovedområdet, men med årvisse flytninger langt inn i landet i sommerhalvåret. I de mørkeste måneder derimot senket vinterstillheten seg over innlandsstrøkene, og villmarkens dyr rådde grunnen alene, bare uroet nå og da av jegerflokker som på lydløse ski gjorde streiftog inn i landet for med pil og snare skjøte på matforsyningene i kystdistriktene der det ved vinterstid var mer folksomt enn ellers. Først når sevjen steg og marken tok til å grønnes seg folk og fe innover landet igjen“.¹⁵⁹

Mot hovedresultatene i Hasunds og Hougens idéutkast kan det imidlertid gjøres enkelte innvendinger. Bl. a. er det som vi har sett noe feil når Hougen går ut frå at „selv om funnene fra sein steinalder dekker svære områder, er de i innlandsbygdene ikke tallrike sammenliknet med kystområdene“.¹⁶⁰ Videre er det kanskje ikke riktig når Hasund hevder at steinalderens bønder ikke kjente til innsamling av vinterfôr. Knut Fægri's pollenanalytiske undersøkelser på Vestlandet synes således å tyde på at lauvinga var et vanlig trekk i vårt aller eldste og første februk.¹⁶¹ Før vi går nærmere inn på disse og andre stridsspørsmål er det nødvendig ganske kort å resymere hovedlinjene i det vi kjenner av hva vi med et noe krevende ord kaller vårt første jordbruk.

I Danmark, der forholdene på de fleste områder var annerledes enn her heime, har landbruket sin rot i dyssetid, en kjensgjerning som er bevist så vel ut frå arkeologiske som pollenanalytiske undersøkelser. Jeg skal ikke gå nærmere inn på de mange enkeltheter, men bare minne om Johs. Iversens resultater frå de seinere år, som synes å vise at bråtebrenning av store dimensjoner ble brukt til rydding av

urskogen samt at dette jordbruk tok til med en voldsom ekspansiv kraft.¹⁶²

Til visse deler av Sør-Sverige kom bøndene neppe stort seinere enn i Danmark,¹⁶³ men først i yngre ganggravstid, med båtøksfolkens ekspansjon skjer likevel det første betydningsfulle gjennombrudd for jordbruket, med en påfølgende utvidelse og konsolidering av jordbruksbygdene i dolktid.¹⁶⁴ At åkerbruket er innført i deler av østre Mellom-Sverige før dyssetid, slik det ser ut som at Sten Florin¹⁶⁵ vil ha det til, innebærer neppe noen som helst sannsynlighet.

Når det gjelder begynnelsen til jordbruket i vårt land, har jeg allerede nevnt Anathon Bjørns¹⁶⁶ idé fra 1924, der han hevder at det ble innført av en megalittisk innvandrerstrøm til traktene ved Oslofjorden i dyssetid. Altså et svakere sidestykke til det landnåm som da skjedde i Skåne. Det er ting som taler for at tanken er riktig, men denne koloni bukket etter kortere tid under og den fikk neppe varig verd for de kommende tiders landnåm og busetning. Bygdene de ryddet later til for en stor del å være blitt liggende uryddet til langt inn i jernalderen, slik G. Gjessing har påpekt.¹⁶⁷

Derimot fikk en med innvandringen av de indoeuropeiske båtøksbønder den busetning med jordbruk og feavl som ble av byggende verd, især for Østlandet med Oslofjordsbygdene som kjerne.

På Vestlandet har vi ved sida av det arkeologiske materiale dessuten pollenanalytiske resultater å bygge på. Knut Fægri har således i sine undersøkelser ment å kunne vise at det aller tidligste jordbruk på Jæren ikke kan være eldre enn fra slutten av ganggravstida, og det er som han sier „også sannsynlig at det ikke tok til før i dolktid“.¹⁶⁸ Ved liknende hovedsakelig pollenanalytiske undersøkelser på Bømlo mener han å kunne si at jordbruket ble innført av Vespestadfolket, hvis innflytning dit fant sted på overgangen til bronsealder.¹⁶⁹ Det er imidlertid sannsynlig at disse dateringer er i det seineste laget, uten at jeg skal gå nærmere inn på dette.

Ser en på det bærende grunnlag for dette første innledende kapitel i vår lange jordbrukshistorie, vil en finne at det etter alt å dømme var basert på beitebruket og feavlen ved sida av en utstrakt suppleringsøkonomi gjennom alskens veiding i skog, fjell og sjø. Den direkte rydding og dyrking av jorda ser ut til å ha kommet i bakerste rekke. Dette er framhevet både av Hasund¹⁷⁰ og Hougen¹⁷¹ og også av Johs. Bøe¹⁷² når det gjelder bronsealderen. Han sier således at „bronsealderens jordbruk i vårt land må vi nok i mindre grad tenke oss basert på åker enn på feavl. Krøtterne og det som hørte til dem var kanskje det viktigste“. Iversens og Fægri's pollenanalytiske undersøkelser viser oss også for en stor del strukturen til det tidligste bondebruk. Iversen mener således at det kjempe-messige svedjebruk han har funnet spor etter ikke så meget gjaldt korndyrking, men at det hadde sin årsak i steinalderbøndernes behov for store mengder beiteland.¹⁷³ Fægri har ved sine undersøkelser konstatert en bemerkelsesverdig nedgang i almepollen,¹⁷⁴ trekk som faller sammen med sporene etter de første bønder. Forklaringen på denne voldsomme nedgang, som omtrent utelukkende har rammet almen, finner Fægri idet han støtter seg til seinere tiders iakttagelser frå vårt landbruk, skyldes innsamling av almelaug til vinterfór. I innledningskapitlet nevnte jeg således eksempler som viste at sjøl på større gårder i Hedmarks rike fórbygder var lauinga i hele forrige hundreåret en hel onn for seg. Således beretter O. Hersoug i boka si om „Fedrenegården“ at de der hvert år samlet 3—4000 kjerver lauv.¹⁷⁵ Granbar, lyng og mose var også som nevnt kjente surrogater som ble brukt i et knipetak. Som en bimerknad kan nevnes at det ser ut som høyet før har hatt mindre verd enn en ut frå dagens bruksmåter skulle ha grunn til å tro. I hvert fall er det en kjent sak at krøtterne helt inn i vårt hundreår ble vinterforet hovedsakelig på halm sammen med lauv, sjøl på store Østlandsgårder.¹⁷⁶ Denne fór-måte gav ikke rar mjølkeproduksjon i vintermånedene, men da februket var ensidig basert på setring, var hensikten bare den å livberge flest

mulig dyr vinteren over. Sjøl de største fjøs gav aldri større produksjon i vintersesongen enn at det gikk med til gårdens behov.

Når jeg dessuten minner om A. W. Brøggers sterke poengtering av lauingas store verd for februket i jernalderen og framover,¹⁷⁷ trenger en ikke å gå nærmere inn på dette, men kan bare slå fast at foring med lauv har vært brukt frå steinalder til i dag.

Hvor omfattende dette yngre steinalders bondebruk har vært vet vi ikke; styrken av det må vel for alltid bli en mer eller mindre ukjent faktor i vårt reknestykke. Sikkert tør det vel være at sjøl om vi kaller ganggravstidas indoeuropeiske innvandrere og hans etling for bonde, fekar eller handelsmann, var nok jegernaturen det som lå hans hug nærmest eller kom til å gjøre det på en ganske annen måte enn hos hans stammefrender i Danmark og vel også i deler av Sverige.

Til alle tider har veidinga med dens sesongpregete „bruk“ av skogens, fjellets og sjøens rikdommer vært en av hovedhjørnesteinene i vårt bondesamfunns økonomi. Denne avhengighet av viltet og fisken måtte jo i sakens natur bli enda sterkere for bøndene på stein- og bronsealderens kulturstandpunkt; vatten og veidestader måtte da skaffe en enda større del av levemåten. Vi har flere vitner om dette i vårt arkeologiske materiale. Det som da snarest faller i tankene er funnene frå bøndenes fangstplasser, slike som Ruskeneset sør om Bergen og Sumtangen på Hardangervidda, for å nevne de to største og mest kjente.

Den busetning vi i det foregående har sett bryte fram i yngre ganggravstid og dolktid, var altså ikke bare knyttet til et februk med behov for store beitevidder, men først og sist var fangst og fiske et viktig ledd i den økonomiske struktur. Et slikt samspill av løst og fast måtte, som Hougen¹⁷⁸ har framhevet, skape en delvis fast, men likevel mer labil busetningsform enn gården i vanlig betydning av ordet.

For å vende tilbake til Mjøsbygdenes og Solør—Odals busetningshistorie i steinalderen, vil en finne gode vilkår og avgjorte vitner om at et liknende veidepreget bondesamfunn her liksom i kystbygdene

må ha slått rot og dannet grender på de mest høvelige steder der beiteland og veideskog tilsammen dannet grunnlaget.

Vi har sett at innvendinger om at funnene var for fattige, få og spredte må falle bort. Likeså skulle, som vi også har sett, det pollenanalytiske bevismateriale for lauvingas rot i steinalderen slå en pel gjennom Hasunds påstand om at „bøndene i steinalder og bronsealder trong ikkje sankka vinterfór át feet“, og med dette faller også grunnhypotesen om at februket skulle vært basert på sjølberging året rundt, med utegang vinteren igjennom og dermed være helt ut avhengig av kystlandets mildere vintrer med snøløse marker. Til disse argumenter kan føyes flere, som jeg nå skal søke å gjøre rede for.

Uten å behøve støtte i meteorologiske tabeller og undersøkelser kan en med stor trygghet si at snømengder og temperaturforhold i Mjøsas nærmeste nærhet ikke er vesentlig andre og verre enn i de indre Oslofjordsbygder. Især kommer snøen seint og går tidlig på Helgøya, og i de solvendte hellingene ned mot vannet i de øvrige bygder er også snøvinteren relativt kort. Det sier ikke lite at på enkelte gårder i disse trakter kan sauene gå ute vinter som sommer. Vesentlig større skille mellom Mjøsbygdene og Oslofjordslandskapet enn det vi har i dag kan neppe ha vært til stede, med det subboreale klima i slutten av steinalderen og bronsealderen. Så lenge vi savner pollenanalytiske undersøkelser kan en imidlertid ikke si noe med sikkerhet, men likevel må en ha lov til å trekke enkelte slutninger. Alt taler for at dolktidas bønder, som utvilsomt hadde et krøtterslag som sikkert var mer enn nøysomt og som hadde mange generasjoners tilpasning, kunne beherske snømengder og vinterkulde i et innland som i fruktbarhet ikke var dårligere stilt enn kystens bygder. At steinalderens bonde virkelig overvant de vansker vinteren skapte, skulle for øvrig være bevist med Värmlands mange og rike funn frå dolktid og bronsealder.¹⁷⁹ I dette strøk, som i mangt og mye likner vårt østnorske innland, må det i subborealtida ha eksistert en fastbuende bondebefolkning. Her kan ikke funnene tolkes som utslag for en eller

annen form for nomadisme med opphav i fjerne kystbygder. For enn ytterligere å belyse dette problemet skal vi studere funnernes rent topografiske fordeling innen de bygder det etter det foregående kan bli tale om, nemlig de som kommer inn under områdene ved Mjøsa og i Solør—Odal.

Det faller da naturligst å begynne med Helgøya. Denne knapt 18 km² store øy virker som et stort veldyrket hagebruk. Ingen steder gir avlingen flere fyll enn her, aldri er her frostnetter og ikke nevneverdig tørke. Rundt om til alle kanter ser en vakre, rike bygder stige opp frå vannet mot de skogklede åser. Øyas undergrunn består av 80—90 pst. silur som sammen med rike forekomster av varmebevarende kalkstein danner bakgrunn for den hageaktige frodighet. I dette vesle området er gjort 19 funn av steinredskaper. 7 er flintdolker, 8 simple skafthulløkser, en Fredgårdsøks og 4 flintflekker. Minst 15 av funnene stammer således frå slutten av den steinbrukende tida. At vi her har å gjøre med en fastbuende befolkning synes innlysende. Det kan være fristende å se Helgøya, „den hellige øy“, som et midtpunkt for Mjøsbusetninga allerede ved steinalderens slutt og sette stedets merkelige kultuspregete navn i samband med dette. I hvert fall har den vært et slikt midtpunkt så vel i jernalderen som i historisk tid.

Helgøya er skilt frå hovedsoknet Nes ved et smalt sund. Opp frå sundet ligger gård ved gård like til det knausete skoglandet i nord. Her er om lag samme jordbunn, silur og kalkstein, som på Helgøya. Dette gjør jorda varmere og fuktigere og gir god avling uten nevneverdig gjødsling. Nes ved siden av Helgøya er fylkets beste frukt- og kornbygder og her går den nordlige vekstgrensa for eiken.

På Nes er funnet 3 flintdolker, 11 simple skafthulløkser og 1 flintøks. Funnene grupperer seg helt om de frå gammelt av dyrkede kjerneområder, og en må se dem under samme synsvinkel som Helgøyas funn. Av funn frå bronsealderen har vi ingen, derimot fins en samling skålformete groper på en stein i hamnehagen på Aske, og enkelte

steder har vi gravrøyser frå bronsealderen. Således ligger 3 slike på den furukledde Hornsodden, på Helgøyas nordvestre side.

Nord om Nes ligger Ringsaker som Mjøslandets største og nordligste bygd. Hovedsoknet og Veldre er småkupert og hellende mot sørvest. Jordsmonnet er sandblandet mold som danner grunnlaget for noe av det beste åkerbruk i Norge. Brøttum og Åsmarka i nord har en fjellgrunn av kvartssandstein. Her er mindre bygd, bratt og skogfullt og jorda er mindre fruktbar. Frå Ringsaker har vi 60 funn av steinredskaper. Av disse er 38 simple skafthulløkser, 15 flintdolker, 1 flintsigd, 4 flintøkser, 1 pilespiss av skifer og 1 Vestlandsøks. Funnene er gjort nesten utelukkende i hovedsoknet og Veldre; bare 2 skafthulløkser og skiferspissen stammer frå Brøttum. Atter en gang er det den beste og frå gammelt av dyrkete jord som har ytt oldsaker. På samme gårds områder er det flere ganger gjort funn, men dessverre nesten aldri samlet eller samtidig. På Skredshol er således i tidas løp kommet for dagen 4 simple skafthulløkser og 1 Vestlandsøks, på Tande har vi funn frå ymse tider av 3 skafthulløkser, for å nevne et par funn. Av andre samlede funn kan en nevne 2 flintdolker frå Dalby.

Foruten at funnene bestemt grupperer seg tett om den beste åkerjord og det høveligste beiteland og således antakelig har sin bakgrunn i jord- og februk, har vi på Ringsaker et tydelig vitne om den sterkt veidepregete karakter. Jeg sikter her til den kjente veideristningen like i Mjøskanten på Stein gård, midt i sentralområdet for bygdas mange funn. På en stor steinblokk er det på nord-, sør- og østsida hogget inn flere, i alt 9 dyrefigurer antakelig av elg, samt et par båtfigurer av liknende typer som på bronsealderens helleristninger. Ifølge G. Gjessings beskrivelse og behandling av figurene¹⁸⁰ er det imidlertid ikke tvil om at det her dreier seg om en typisk og stilsikker veideristning. Gjessing har valgt å datere den til dolktid. Uten å gå nærmere inn på de kronologiske spørsmål kan en si at denne datering passer utmerket inn i det miljø som funnene danner. Ved sida av denne kjennes

en liknende ristning som består av minst 8 elgfigurer og enkelte løse streker som er kommet for dagen ved den kjente fiskeplass Drotten på vestsida av Lågen i Fåberg.¹⁸¹ Dette sted ligger få mil nord for Ringsaker. Kanskje har vi i disse to ristninger som i Ruskenesfunnet og anleggene på Sumtangen en bekreftelse på den uhyre viktige rolle storviltet må ha spilt for steinalderens bønder. Med sine tallrike funn og med ristningen på Stein danner Ringsaker et av våre hovedområder. Den sentrale plass som bygda inntar, blir også styrket ved de rike bronsealderfunn som her er kommet for dagen.

Først har vi et kjent og sjeldent votivfunn frå yngre bronsealder. Det stammer frå Kråkvik, en gård nær vannet, midt i bygdas tetteste steinaldersstrøk. Dette funn består av en stor og vakker halsring og et sjeldent stort hengekar, begge av bronse.¹⁸² Ringen er av form som R. 130. Den er av utmerket kvalitet og tverrmålet er hele 29 cm. Hengekaret har en diameter på 29,2 cm og en høyde på 11,3 cm. Form og ornering er meget vakker. Dette funn kan dateres til Montelius' 5. periode. Frå Koss i Veldre har vi et annet funn av stor sjeldenhet. Det er en bronsehalsring av meget sein type. Den er funnet i ei steinrøys ute i åkeren. Den har et tverrmål på 21,3 cm, og dens eienommelige form framgår med tydelighet av fig. 6, side 161 i Oldsaksamlingens Årbok for 1929.

Disse to enestående funn danner, sammen med skålgroper og spiralfigurer som er funnet på en sørvendt bergvegg på Domstuberget om lag 1,5 km øst for Ringsaker kirke og flere bronsealder gravrøyser ved Mjøsa, et grunnlag for å anta at den faste busetning vi mener å finne spor etter i dolktid på ingen måte var en kortere episodisk foreteelse.

Frå Ringsakers sørlige nabobygd Furnes har vi bare funn av skaft-hulløkser og flintdolker, henholdsvis 12 og 1. Furnes er den minste av Mjøsbygdene, den hever seg til dels bratt opp frå vannet mot Furnesåsa i nord. Landet skifter mellom veldyrket åkerjord på silurgrunn og mørke skogpartier der undergrunnen dannes av kvartsitt. Funnene er

gjort i det store hele mer spredt enn tilfellet er med de øvrige bygder. Alle stammer likevel frå de beste jordområder i søndre og vestre delen og i hellinga ned mot Brumundelva på grenseområdet til Veldre. Bronsealdersfunn er her ingen av, men på en grankledd odde som skyter ut i Mjøsa like nordvest for Gjevanol og Ile, har vi 2 eller 3 gravrøyser av bronsealdersform. Den ene er stor, om lag 30—40 meter i tverrmål. Odden ligger fritt til ved en kjent fiskeplass, og vika som går inn her heter Kommelvika. Dette kan muligens settes i samband med ordet kummel = haug.¹⁸³ Utsynet over Mjøsa er åpent og fritt.

Som helhet kan en si at funnene av steinredskaper frå Furnes neppe viser slik karakter og konsentrasjon at vi har lov til å se dem som bevis for fastere busetning. Fristende kan det derimot være å tolke dem som minner om „setring“ eller hāmning med opphav i Vang eller Ringsakers hovedområder. For øvrig er Furnes langt fattigere enn nabobygdene i samtlige forhistoriske perioder.

Annerledes er det med Vang. I denne bygda, som for det meste består av silurgrunn, har vi i det vakre, lune lauv-englandskapet rundt Åkersvika et forholdsvis tett funnområde.

Av bygdas 21 steinredskaper er båtøksa, 4 av skafthulløksene, 3 flintdolker og rombeøksa funnet innenfor dette begrensede område som også jernalderen igjennom danner et markert sentrum for Vang så vel som nabobygdene. Som en sammenhengende krans rundt vika ligger her gårder med de eldste og opprinneligste navn; Disen, Kluge, Vien, Sæli, Eine, Vang (prestegården), Aker, Torshov, Dystingbo og Vidars-hov. Dette er alle nabogårder, og her er de ovenfor nevnte funn av steinredskaper også konsentrert. De øvrige funn fins mer spredt helt opp mot Vangsåsa.

At Åkersvika har vært gjenstand for fastere busetning ved steinalderens slutt støttes bestemt av funnene frå Stange, som grenser inn til vikas sørbredder. I det jevnt skrånende terreng ved vannet har vi her på et mindre område 11 funn. Disse består av 4 skafthulløkser

og 7 av bygdas 11 flintdolker. Nabogårdene Øvre Kåterud, Sinnerud og Nordvie har således gitt funn av henholdsvis 3, 2 og 2 dolker. Av disse er det ene eksemplaret frå Sinnerud funnet i ei myr og de 2 frå Nordvie er et samlet funn.

Akersviklandet har således gitt 20 funn, derav er halvparten flintdolker. Nevnes kan at strøket ved vika er et uvanlig rikt beiteland og her er flere kjente fiskeplasser.

Stanges øvrige funn er gjort mer spredt. Vi har 11 skafthulløkser, 4 flintblader, 1 trinnøks og 1 atypisk steinøks, 1 beinknuser og 1 skiferpil. De 2 siste stammer frå bygdas skogområder. Trinnøksa, den atypiske steinøksa, 1 skafthulløks og 1 flintdolk stammer frå Tangen lengst i sør.

Av funn frå bronsealderen har vi 3. Det mest interessante er gjort i utkanten av en gravhaug på Vestre Hemstad i hovedsoknet.¹⁸⁴ Det kan dateres til bronsealderens slutningsperiode og består av et armbånd av gullblikk av form som R. 134, et fragment av et liknende armbånd og en liten gullbarre. Ved ettergraving kom nok en gjenstand for dagen, en liten rakekniv av bronse nærmest lik R. 115. De øvrige funn er gjort henholdsvis på Østre Skjerden og på Ottestad. Det dreier seg om 2 smykkenåler frå bronsealderens sluttperioder, nemlig 2 svanehalsnåler nærmest som R. 126.¹⁸⁵

Av gravrøyser som muligens stammer frå bronsealderen har vi flere. Verd å merke seg er spesielt en større samling røyser i gården Hemstads utmark, like i Mjøskanten på Sotenodden. På rekke og rad ligger her ikke færre enn 12 større og mindre over en strekning på om lag 5—600 meter. Som en vil huske var det på Hemstad det før nevnte bronsealdersfunn ble gjort.

En utgravning av 3 røyser som jeg foretok i 1944, ble dessverre uten resultat. De var bygget av issprengte steinblokker som ofte var større enn et mannsløft. I 2 av røysene fant jeg på bunnen rester av kull og i den tredje et sammenraset kammer oppført av flatere steinheller. Dette kammer hadde, så vidt det lot seg konstatere, en

størrelse på om lag $0,70 \times 1,5$ m og var orientert i retningen SØ—NV. Røysenes tverrmål var frå 7 m til 12 m.

Vangs og Stanges østlige nabobygder er Løten og Romedal. De danner grense og overgang til Glåmdalen og de endeløse skoger. Begge bygder er i dag av våre rikeste jordbruksområder, men de virker avstengte og mindre innbydende for en tidlig busetning. Her er gjort stort sett få funn, især gjelder dette Løten. Frå denne meget rike jernaldersbygd har vi bare 3 skafthulløkser, 1 „matkniv“ av flint og en pilespiss av skifer. Noe som helst landnåm i subborealtida kan her ikke være tale om. Funnene vitner ikke om annet enn streiftokter og overfart til Elverum. En simpel skafthulløks som er funnet øst for Rokosjøen, ved den utgamle ferdavegen til Glåmdalen, og en skiferpil funnet i Sandbekkmyra i Løten almenning vitner om dette. Et kort bronsesverd¹⁸⁶ av tidlig type av form som Forssander: Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Pl. XLV, fig. 3 og Pl. XLVII, fig. 1, danner en merkelig kontrast mot bygdas funntomhet i steinalder og bronsealder for øvrig. Imidlertid er dette sjeldne funn gjort i myr om lag 6—8 tommer djupt på Hølingstad og må således sees som et offer til makten, kanskje nedlagt av en eller annen vegfarende.

Romedal byr på flere funn, men også her er tettheten heller liten. Det dreier seg om 16, derav er 10 simple skafthulløkser, 3 flintdolker, 1 nakkebøyd og 1 rombisk porfyrøks samt 1 spydspiss av skifer. De fleste og betydeligste av funnene, derav de 3 flintdolkene og begge porfyrøksene, er frå bygdas nordlige del og danner således en naturlig fortsettelse på de mange funn frå de tilgrensende områder i Stange.

På vestsida av Mjøsa, rett over fjorden for Helgøya og Nes, nord om Skreias bratte vegg har vi Østre og Vestre Toten. Disse to bygder er topografisk sett av samme karakter som landskapene på Mjøsas østside. Også i arkeologisk henseende slutter Totenbygdene seg nær opp til disse. Det er tydelig nok dolktid som betinger det første landnåmet også her.

Frå østre Toten har vi 19 funn. Herav består 11 av skafthulløkser, 3 er flintdolker, vidare er funnet 1 tjukknaaket og 1 breieggjet flintøks. Vestre Toten har gitt 10 funn. Her har vi 1 vakker båtøks, 1 tjukknaaket steinøks, 4 skafthulløkser av enkel type, 1 flintsag og 3 flintdolker. Fordelingen av funnene og typene innbyrdes kommer med stor tydelighet fram på funnkart I og II. En vil merke seg at tettheten avgjort er størst på Østre Toten, nærmest vannet.

På Østre og Vestre Toten er bare gjort et par funn av bronsegjenstander; men mens jeg behandler forholdene på vestsida av Mjøsa kan det passe å minne om de rike bronsealders offerfunn frå Vestby i Lunner og Rossum i Brandbu. Det første, som er vel kjent gjennom Anathon Bjørns publikasjon,¹⁸⁷ er et av de rikeste og merkeligste i sitt slag frå Norge, på mange måter kan det sogar side-stilles med de rikere markfunn frå Sverige og Danmark. Det består av 3 store halsringer, en stor nål av bronse, en mengde bronseperler og to små dyrefigurer, også av bronse.¹⁸⁸ Funnet kan dateres til yngste delen av bronsealder. Jeg finner det unødvendig å behandle funnene mer inngående. Derimot vil jeg nevne det som er av størst interesse for oss, nemlig at de må bli å oppfatte som en skatt som opprinnelig har tilhørt en helligdom felles for et større område. Denne tolkning, som er framsatt på en overbevisende måte av A. Bjørn, må også som han har antydnet gjelde de to bronselurer frå Rossum.¹⁸⁹ Sammen med tallrike enkeltfunn frå de omkringliggende distrikter må Vestby- og Rossumfunnene peke mot at innlandsdistriktene her i bronsealderen har hatt en rik fastboende befolkning. Bakgrunnen for denne busetning var den samme som på Mjøsas østside, nemlig god jord og lett adgang til fangstmarker.

Frå dette markerte „rike“ som funnene danner rundt Mjøsa, kommer vi til det annet hovedområde i søndre delen av Glåmdalen, nemlig Solør—Odal. Jeg viser til funnkart og II.

Det er naturlig at vi starter vår oversikt med Sør-Odal, nærmest grensa til Akershus. Bygda ligger på begge sider av Glomma der

denne brei og rolig forlater Hedmark. Elva danner her en romslig og forholdsvis flat dal, der de løse elveavleiringer er kjernen i det nåværende jordbruksområde. Her og opp langs Opstadåa ligger de fleste og største gårdene. Trass i at det dyrkede arealet er stort, er det skogen som i dag spiller hovedrollen. Den omfatter $\frac{2}{3}$ av bygda. Jakt og fiske spiller likevel ingen rolle for innbyggernes økonomi.

Frå Sør-Odal har vi funn av 36 steinredskaper. Vanligst er de simple skafthulløksene og flintbladene. De er funnet i henholdsvis 20 og 7 eksemplarer. Verd å merke seg er at vi her har funnet en eggformet porfyrøks, en type som på Østlandet er meget sjelden. De øvrige funn er 1 tynnbladet tjukknakket flintøks, 1 grøvre tjukknakket flintøks, 2 slipesteiner og 4 buttnakkete trinnøkser. De aller fleste av gjenstandene er funnet på de flate, sandete jorder ved Opstadåa og Glomma. Således dekker funnene i det store hele fullt ut de nåværende dyrkede arealer.

Sør-Odals nordlige nabobygd bærer om lag samme navn, nemlig Nord-Odal. Den kranser seg rundt nordenden av Storsjøen, og er som den foregående preget av storskogen, som setter inn der de rikt dyrkede bygdelag nærmest vannet tar slutt. Jordbunnen er god og består av steinfri sandblandet mold.

Funnene, i alt 18, klumper seg sammen nesten uten unntak i nærmeste nærhet av sjøen. Det er funnet 10 simple skafthulløkser, men bare et eneste flintblad. Videre har vi to spaltestykker og en flekke av flint. For øvrig er det funnet 1 breiegget flintøks, 2 beinknusere og 1 pilespiss av skifer. Som en ser skriver funnene seg mest frå dolktid.

De flate skogbygder Vinger, Eidskog og Brandval er, som vi ser av kartene, nesten funntomme. I det hele er disse bygder svært fattige i alle forhistoriske perioder. Frå Eidskog har vi således ikke et eneste gravfunn frå hele jernalderen, og de få steinredskaper som er funnet i denne skogbygda, har utvilsomt opphav i Värmland, som likevel etter alt å dømme neppe har spilt noen stor rolle for Glåmdalens

busetningshistorie. Skogen stengte mot grensa, mens Glomma lettet og gav mulighet for innvandring frå sør.

Først i de langt rikere bygder Grue og Hof får vi atter tettere med funn. Dette strøket danner som nevnt et av de mest markerte sentralområder for det første landnåm og busetning i innlandet.

Grue, som vider seg ut på begge sider av Glomma nord om Brandval, er et av de mest dyrkede og fruktbare områder i dalen. Elva er her svært romslig og brei, og romslig ruver også bygda der den ganske flat, mest uten en eneste forhøyning, nærmer seg skogene i øst og vest. Slike bygder ser en ikke mange av i vårt fjellrike Norge. I Grue er det funnet 44 steinredskaper. Flintdolken er mest tallrik, med 13 funn, videre er det funnet hele 11 flintøkser, 6 flintsigder, derimot kjenner en bare 7 simple skafthulløkser. Når en så nevner at det er funnet 2 smalmesler av flint, 1 fragmentarisk flintskraper, 1 skiveøks av flint, 1 atypisk steinøks og 2 fragmentariske pilespisser av skifer skulle de aller fleste være nevnt. Av samlede funn har vi 6, derav er kanskje 2 gravfunn og 4 offerfunn.¹⁹⁰ Funnene viser en bestemt og avgjort konsentrasjon om de beste deler av bygda, især på vestsida av elva, men før vi går nærmere inn på busetningsspørsmålene, må vi ta med nabobygda Hof. Denne er på alle måter, topografisk så vel som arkeologisk en nordlig og naturlig fortsettelse av Grue. Like til de seineste år var skogen det bærende i ett og alt, men i den siste tida har jordbruket tatt seg sterkt opp.

Frå Hof har vi 10 funn. Av disse er 2 sigder av flint, 2 tynnakkete flintøkser og 1 flintøks av usikker type, 3 simple skafthulløkser, 1 hulmeisel og 1 spydspiss av skifer. Merkelig nok savner vi fullstendig flintdolken. De 2 flintsigdene stammer frå et samlet funn og er tolket som offer til maktene.

Sett på bakgrunn av denne sterke funnkonsentrasjon i Grue — Hof mener jeg det er fullt forsvarlig å se disse som vitner om en bufast befolkning. Etter flintøksene å dømme ser det ut som denne

busetning kan ha tatt til litt før dolktid. Dette er det imidlertid vanskelig å fiksere helt bestemt, da vi har sett at de tjukknakkete øksene, som er representert i flere funn, godt kan skrive seg frå dolktid. De 3 tynnakkete økser sier oss at folk har streifet her i megalittisk dyssetid, men hovedmengden av funnene hører heime i dolktid.

Det er blitt hevdet at et av den svenske båtøkskulturs mest særpregete trekk var dens evne og trang til merkantil ekspansjon.¹⁹¹ Hvordan dette passer i det norske båtøksmiljø har vi ikke her grunnlag til å bedømme fullt ut, men kanskje har vi i dette nøkkelen til forståelsen av søndre Glåmdals markerte dolktidskoloni. Passe langt frå kysten, sentralt beliggende ved Glomma danner disse bygder i seg sjøl et fast punkt på veggen til innlandet, og på bakgrunn av de rike funn kan det derfor være fristende å tenke seg stedet som basis og utgangssted for pelsjegere som frå denne „handelsplass“ eller omlastingssted fartet av gårde mot de store villmarker i nord som mål. Her var jo uanete muligheter, og her var bjørn, rev, oter, mår, jerv og ulv, villdyr som ennå lever, eller som til det aller siste har levd i dalens skoger og fjell. Funn av flintdolker, økser og liknende som er spredt i områder som like til det siste ene og alene har hatt verd som fangststrøk, er kanskje minner om disse vidstrakte årvisse fangerekspedisjoner. Frå Grue — Hof er så varene vandret videre mot kysten, der det var fast handelssamband med Danmark og Sør-Sverige. Pelshandelen er vel nær sagt den eneste økonomiske bakgrunn for flintimporten, som etter alt å dømme har hatt et anselig omfang og som for en stor del utvilsomt må skyldes organisert handel.¹⁹²

Steinalderens handelssentrum i Grue har i seinere tider fått en parallell i Elverum, noen mil lenger nord i dalen. I et tettbygd strøk på begge sider av elva bor her 3—4000 mennesker, hvis økonomiske bakgrunn helt ut er basert på skogen og på handel med bygdene nordover til Røros. Til Grunnsetmarkedet,¹⁹³ som fant sted 5 dager frå første tirsdag i mars, like nord om Elverums leir, møttes folk frå dalen og Mjøsbygdene, bønder og jegere, med handelsmenn frå Norge

og Sverige. Her ble kjøpt og solgt korn, fisk, tøy, kram og luksusvarer.

Frå Grue og nordover faller funnene mer spredt. Dalen får da også stort sett en mer øde rytme, skogen rykker ofte helt inn på elva. Elverum danner på sett og vis et fattig unntak. Her har vi 17 funn. Av disse er den kjente dobbeltøkse frå Dellerud, vidare har vi fylkets eneste mangeløkse, 1 flintøkse av usikker type, 3 flintflekker, 3 flintdolker og 8 simple skafthulløkser. Av samlede funn har vi 2.¹⁹⁴

Helt enestående og av stor betydning er de mange funn frå Osensjøen, som ligger delvis i Åmot og delvis i Trysil. Osen er skogsjøen framom alle sjøer. I øde ensomhet ligger den bortgjemt og avsides midt mellom Glommas og Trysilelvas alfarveger. Utenom et streiffunn av en spydspiss savner vi fullstendig minner frå jernalderen, som i hvert fall i vikingetidas hundreår førte til en kolossal ekspansjon i store deler av Glåmdalen. Først en gang på syttenhundretallet fikk Osen sine rydningsmenn på kongelig foranstaltning. For å bryte seg jord her i ødemarken fikk de offentlig understøttelse og 20 års skattefrihet.¹⁹⁵

Frå Osen, hovedsaklig på et begrenset område i nordenden av sjøen, har vi 14 funn av steinredskaper. Av disse er det hele 5 flintblad av til dels vakre former, et fragment av en tynnakkert flintøkse, 1 simpel skafthulløkse, 5 beinknuser, 1 flintflekke og 1 slipestein.

Bakgrunnen for funnene er ene og alene Osensjøens uvanlige rikdom på fisk — sik og røye. „Efter Michelsdags Tider indfalder Røefiskens Legetid i Oos Sjøen, da man seer Fisken højt oppe i Vandet i Stiime Viis, og den fanges i samme Tiid baade med Noot og Garn. — Først i November gyder Siken sin Rogn. — “¹⁹⁶

Her i nordenden av Osensjøen har vi vel helst en av dolktidsbøndernes faste veideplasser. Hit har de kanskje søkt tilbake år etter år for å skaffe seg fisk først og sist, men også på annen veiding har de vel streifet her: storskogen er ennå god veidemark, til beiter og dyrkingsjord høver den derimot ikke godt. Etter endt fangstsesong har

de så dratt til sine faste bygder med vinterforråd av tørket fisk og kjøtt og med huder og skinn til handel.

Når vi ser bort frå 5 funn (3 flintdolker, 1 båtøks og 1 simpel skafthulløks) frå Storsjøen og Lomnessjøens bredder i Ytre Rendal, er de øvrige funn med opphav i sør spredt og etter måten få, men de når langt og fortsetter inn i Trøndelag. Jeg viser her til funnkartene og nøyer meg med å peke på at de foruten å markere veggen mot jaktmarkene også viser at her er en av hovedvegene inn til Trøndelags bygder.

Hvis de synsmåter som er hevdet i det foregående er riktige, skulle, for å vende tilbake til utgangspunktet, rikdommene i innlandet få sin første virkelige erobring av indoeuropeiske folk som på visse gunstige og fruktbare sentralpunkter fikk en fastere busetning og form.

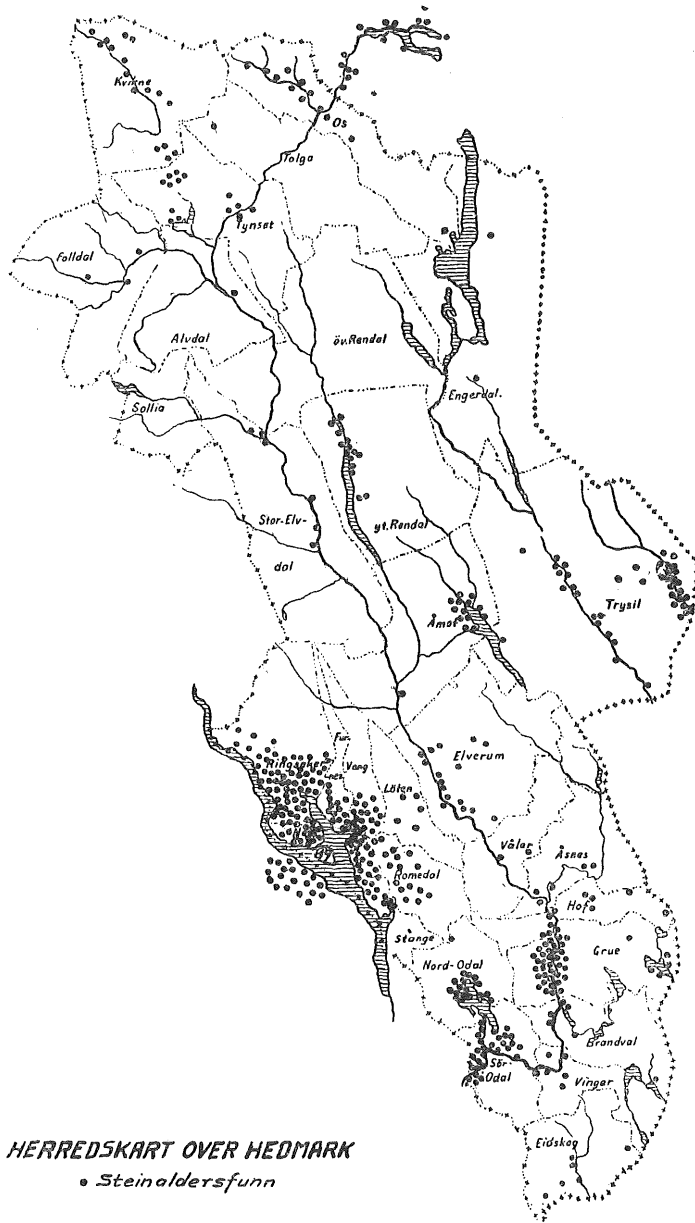
Ennå vet vi lite om dette landnåm som grodde fram i indre Oslofjord, langs Vestlandets led, i Trøndelag og ved innlandets sjøer og elver. Mye er usikkert. Forhåpentligvis vil kommende undersøkelser bringe mer klarhet i de mange uløste problemer som denne tidlige halvnomadiske bondekultur byr på. Ennå kjenner vi bare vagt enkelte hovedlinjer til en begynnende indoeuropeisering av landet, som synes å danne ytterste ledd av en lang og sammenflokset kjede folkegrupper.

Som en markert motsetning til den kultur vi har i Hedmarks sørlige og jordrikeste bygder står funnene frå fjellets og skogens dalområder. Dette viser — som vi har sett — vårt arkeologiske materiale i ett og alt. Funnenes former og spredning langs de rikeste fiskevann og elver, ofte langt til fjells, deres utvilsomme sammenheng med jegerkulturer i øst og nord levner ingen tvil i så måte. Alt dette er så vidt nøye behandlet og kommer så klart fram på funnkart III at jeg finner det unødvendig en gang til å gå nærmere inn på disse spørsmål.

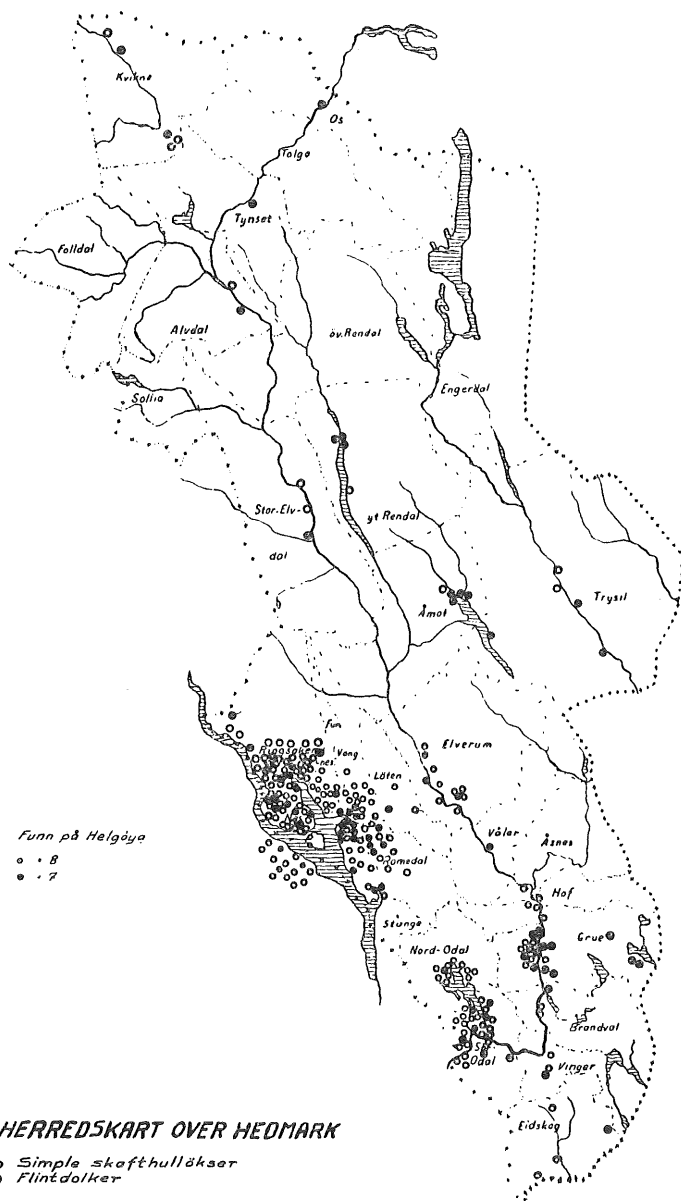
Vi får på denne måten i dolktid og ned i bronsealder en avgjort dualisme innen Hedmarks grenser, en dualisme som vi ennå i dagens

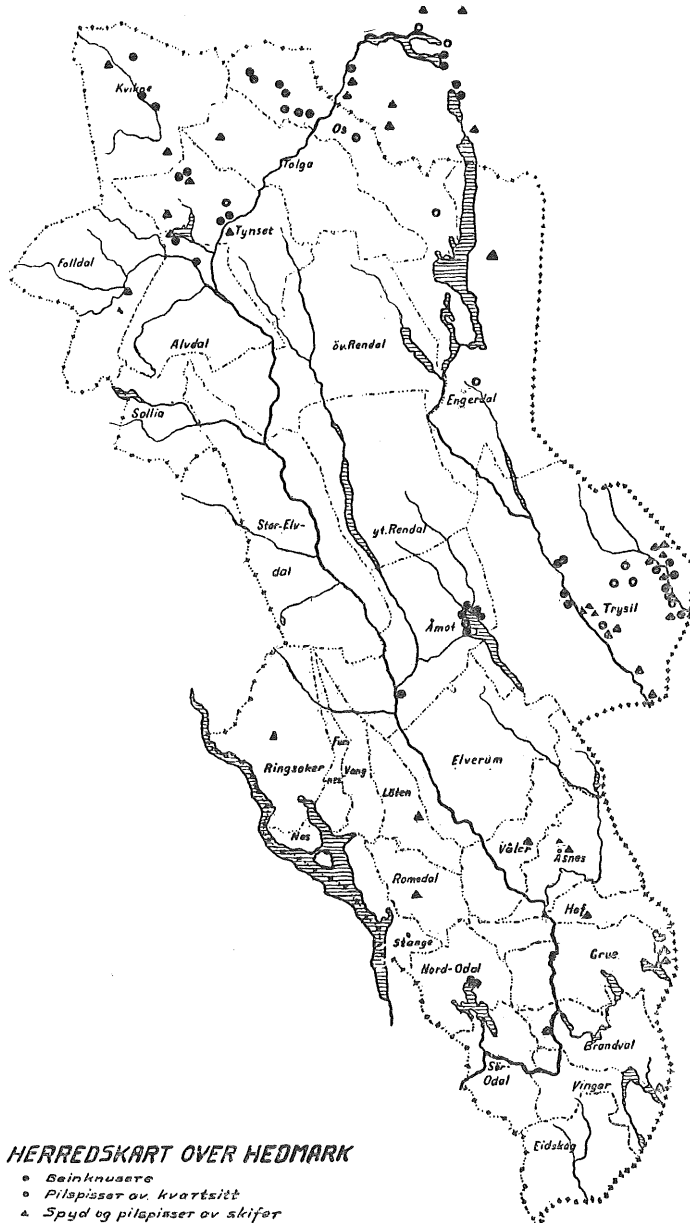
ervert, liv og levemåte i det hele finner tydelige spor etter og som skifter med landskapets veksling mellom flatland og fjellbygd, mellom frostfritt, rikt åkerland og mer ugjestmilde jaktmarker.

Denne dualisme har likevel neppe gitt høve til fiendtligheter og rivalisering om rett til fiskevatten og veideskog. Hver av de to grupper hadde rike muligheter for sitt behov og innenfor områdets vide grenser var det mer en plass nok for begge. Heller ikke finner vi nevneverdige spor etter påvirkninger og gjensidig kulturutvikling i redskapsformene. Noen unntak fins, men de er ikke mange, og stort sett er grensa tydelig markert.

I. HERREDSKART OVER HEDMARK
 • Steinaldersfunn

III. HERREDSKART OVER HEDMARK

- Beinknuser
- ◐ Pilspisser og kvartsitt
- ▲ Spyd og pilspisser og skifer

NOTER

¹ Denne avhandling forelå ferdigskrevet før dr. G. Gjessings store verk „Norges steinalder“ ennå var kommet ut. Jeg har av den grunn dessverre ikke kunnet ta standpunkt til hans resultater og synsmåter. For øvrig vil jeg takke dr. Gjessing for råd og hjelp ved utarbeidelsen av denne studie. ² Anathon Bjørn 1931. ³ Ivar Kleiven 1928 s. 125. ⁴ Hersoug 1932 s. 42. ⁵ T. Bleken-Nilssen 1944 s. 27. ⁶ A. Sandvig 1928 s. 232. ⁷ L. Dietrichson 1892 s. 439. ⁸ A. W. Brøgger 1938 s. 128. ⁹ Se nedenfor side 56. ¹⁰ H. Gjessing 1920 s. 25 ff. ¹¹ H. Shetelig 1922 s. 61. ¹² A. Bjørn 1920 s. 22 ff. ¹³ T. 14108 og andre nr. ¹⁴ G. Gjessing 1943 s. 111, pj. XXXIV: 19. ¹⁵ A. Bjørn 1931 s. 2. ¹⁶ A. Bjørn 1920 s. 28. ¹⁷ K. Fægri 1944 s. 67. ¹⁸ G. Gjessing 1943 s. 112. ¹⁹ T. 14109 a—b. ²⁰ T. 13833 avb. T. M. tilvekst 1928 s. 30 fig. 8. ²¹ G. Gjessing Acta 1942. ²² W. C. Brøgger 1905. ²³ Troels Smith 1937 s. 296 abb. 11 og s. 291. ²⁴ Brøndsted og Mathiassen 1941 s. 56. ²⁵ C. 26311. ²⁶ C. 24209. ²⁷ A. Bjørn 1927 s. 51. ²⁸ J. E. Forssander 1938 s. 46. ²⁹ O. Montelius 1919 s. 39. ³⁰ A. Stocky 1926 pl. CVI fig. 20—22. ³¹ J. Brøndsted 1938 bd. I. ³² Åberg 1937 s. 15. ³³ A. Bjørn 1927 s. 51 ff. ³⁴ Rydbeck 1938 s. 99 ff. ³⁵ C. 5064 avb. Ab. 1870 fig. 1. ³⁶ A. Stocky 1926 pl. CV. ³⁷ T. 15099 avb. T. Petersen 1941 s. 10 fig. 14. ³⁸ J. Brøndsted 1938 I s. 183. ³⁹ J. Ekholm 1915 s. 45. ⁴⁰ J. Brøndsted l. c. ⁴¹ K. Stjerna 1911 s. 2. ⁴² C. 451 og C. 16543. ⁴³ O. Lidén 1940 s. 124. ⁴⁴ A. Bjørn 1931 s. 8. ⁴⁵ A. Bjørn 1924. ⁴⁶ G. Gjessing Viking 1944 s. 18. ⁴⁷ J. E. Forssander 1933 og C. J. Becker 1936. ⁴⁸ H. Norling-Christensen 1943. ⁴⁹ E. Nygren 1914. ⁵⁰ J. Brøndsted 1938 I s. 302. ⁵¹ S. Lindqvist 1927 s. 101 fig. 21—25. ⁵² H. Norling-Christensen 1943. ⁵³ H. Norling-Christensen l. c. s. 69 ff. ⁵⁴ C. 20598 upublisert. ⁵⁵ J. Brøndsted 1938 I s. 180. ⁵⁶ J. Brøndsted l. c. s. 302. ⁵⁷ G. Gjessing Acta 1942. ⁵⁸ G. Gjessing Yngre steinalder 1942 s. 87. ⁵⁹ J. E. Forssander 1933 Abb. 15. ⁶⁰ J. E. Forssander l. c. Taf. I. ⁶¹ C. 27446. ⁶² Äyräpää 1933 fig. 17. ⁶³ A. Hagen 1944. ⁶⁴ J. E. Forssander 1933 s. 98. ⁶⁵ A. Bjørn 1927 s. 60. ⁶⁶ H. Gjessing 1920. s. 65. I dag er det i alt 4 i Rogaland. ⁶⁷ C. 22251. ⁶⁸ J. E. Forssander 1936. C. J. Becker 1936. G. Gjessing 1944. ⁶⁹ Se s. 31 ff. ⁷⁰ J. Brøndsted 1938 I s. 293 ff. ⁷¹ J. Brøndsted 1938 I s. 298. ⁷² G. Gjessing 1942 s. 185 ff. ⁷³ A. Steensberg 1943. ⁷⁴ A. W. Brøgger 1933 s. 22. ⁷⁵ A. Oldeberg 1932 s. 209 ff. ⁷⁶ A. Hagen 1944. ⁷⁷ G. Ekholm 1915 I tab. II. ⁷⁸ J. E. Forssander 1936. C. J. Becker 1936. G. Gjessing 1944. ⁷⁹ E. Nygren 1914 fig. 30. ⁸⁰ P. V. Glob 1938 fig. 7, 10 og 18. ⁸¹ K. Stjerna 1911 s. 113. ⁸² A. Äyräpää 1933 s. 92 ff. ⁸³ A. Äyräpää l. c. s. 94. ⁸⁴ H. Shetelig 1925 s. 256. ⁸⁵ H. Gjessing 1920 s. 52. ⁸⁶ G. Gjessing 1942 s. 90. ⁸⁷ A. W. Brøgger 1907 s. 82. ⁸⁸ G. Ekholm 1915 tab. I. ⁸⁹ P. V. Glob 1938. ⁹⁰ N. Åberg 1916. ⁹¹ A. Äyräpää 1933. P. V. Glob 1938. G. Gjessing 1942.

92 G. Ekholm 1915 tab. I. 93 P. V. Glob 1938. 94 N. Åberg 1916. 95 A. Äyräpää 1938 s. 889. 96 A. W. Brøgger 1907 s. 81. 97 H. Shetelig 1922 s. 256. 98 G. Gjessing 1942 s. 91. 99 G. Gjessing 1942 s. 154. 100 Avb. A. W. Brøgger 1909 fig. 91. A. Bagge 1923 fig. 4 a—b. 101 A. Bagge l. c. fig. 4 c. 102 A. Bagge l. c. s. 31 ff. 103 A. W. Brøgger 1909 s. 62. 104 G. Gjessing 1942 s. 153 ff. og fig. 111. 105 S. Pälvi 1920 s. 142 fig. 41. Takala 1897 fig. 6. 106 P. Persson 1933. 107 G. Gjessing 1942 s. 142 ff. og fig. 102. 108 G. Gjessing l. c. s. 138 fig. 97—98. 109 Th. Petersen 1941 fig. 13. 110 G. Gjessing l. c. s. 138. 111 A. W. Brøgger 1909 s. 54. A. Bagge 1923 s. 20 ff. 112 A. Europaeus 1920 s. 109. 113 G. Gjessing l. c. s. 141 ff. 114 G. Gjessing 1942 s. 141 ff. 115 A. Bagge 1923 s. 28 ff. G. Gjessing l. c. 116 A. W. Brøgger 1909 s. 54 og fig. 70, 71 og 73. 117 E. Nygren 1914 fig. 35—36. 118 A. W. Brøgger 1909 s. 64. 119 G. Gjessing 1942 s. 99 ff. 120 En er funnet i Sogn og Fj. (B. 9177) avb. B. M. tv. 1940 s. 26. 121 G. Gjessing 1942 s. 127. 122 G. Hallström 1938 s. 173. 123 Th. Petersen 1941 s. 10. 124 G. Gjessing 1934. 125 G. Gjessing l. c. 126 E. Olsson 1914 s. 56. 127 G. Gjessing 1942 s. 183 ff. 128 G. Gjessing l. c. 129 W. C. Brøgger 1918. 130 Når det gjelder beinknuserne se s. 48. 131 G. Ekholm 1921 s. 43 ff. 132 Tallgren 1916. 133 Tallgren 1916 og G. Ekholm 1921. 134 G. Ekholm l. c. s. 48. 135 G. Ekholm l. c. s. 68. 136 G. Gjessing 1942 s. 71. 137 H. U. Sverdrup 1938 s. 51. 138 A. Bjørn 1931. 139 A. Bjørn 1920 s. 61. G. Gjessing 1942 s. 46. 140 H. Gjessing, 1922 s. 78 ff. 141 H. Shetelig, 1922 s. 328 ff. 142 Sarauw och Alin 1923 s. 220. 143 Johs. Brøndsted I 1938 s. 298. 144 A. Bjørn 1927 s. 63 ff. 145 H. Shetelig 1922 s. 314 ff. 146 A. Nummedal 1924 s. 1 ff. 147 A. Helland 1902 s. 192. 148 A. Bjørn 1924. 149 J. E. Forssander 1936. 150 J. Brøndsted 1938. 151 G. Ekholm 1915 tab. I. 152 Johs. Bøe 1941. 153 G. Gjessing 1942 og 1943. 154 G. Gjessing 1942 s. 369. 155 S. Hasund 1942 s. 12. 156 S. Hasund l. c. 157 S. Hasund l. c. 158 S. Hasund l. c. 159 B. Hougen Naturen 1945 s. 8. 160 B. Hougen Naturen 1945 s. 5. 161 K. Fægri 1944. 162 J. Iversen 1941. 163 J. E. Forssander 1938 s. 47 ff. 164 J. E. Forssander l. c. 165 S. Florin 1944. 166 A. Bjørn 1924. 167 G. Gjessing 1944 s. 22. 168 K. Fægri 1944 s. 456. 169 K. Fægri l. c. s. 457. 170 S. Hasund 1942. 171 B. Hougen 1945. 172 J. Bøe 1944 s. 179. 173 J. Iversen 1941. 174 K. Fægri 1944 s. 457 ff. 175 O. Hersoug 1932. s. 42. 176 J. E. Melbye 1944 s. 59. 177 A. W. Brøgger 1933. 178 B. Hougen 1945. 179 E. Nygren 1914. 180 G. Gjessing 1936 s. 52 ff. 181 G. Gjessing U. O. Årbok 1941—42 s. 103 ff. 182 C. 21059. A. Bjørn 1929 s. 48 avb. fig. 9 og 10. 183 I en av disse røysene skal det være funnet et flintblad som seinere er kommet bort. 184 C. 4957—59 og C. 5007. Avb. Ab. 1869 pl. I fig. 1, 2 og 3. 185 C. 2632 og C. 13535. 186 C. 26442. 187 A. Bjørn 1929. 188 A. Bjørn 1929 fig. 1—7. 189 C. 19023 avb. S. Grieg 1926 fig. 14. 190 Se s. 52 og 54. 191 G. Gjessing 1942 s. 477 ff. J. E. Forssander 1938 s. 57 ff. 192 J. Brøndsted 1938 s. 304. S. Hallström 1924—25. 193 N. P. Vigeland 1942 s. 79 ff. 194 Se s. 51. 195 A. C. Smith 1797 kap. I s. 37 ff. 196 A. C. Smith l. c. kap. 15 s. 13.

LITTERATURLISTE

- Bagge, A. Om skifferspetsarna i svensk stenålder. Fornv. 1923.
- Becker, C. J. Enkeltgravskulturen paa de danske Øer. Aarb. f. nord. Oldk. 1936.
- Bjørn, A. Træk av Søndmørs stenalder. B. M. Årb. 1919—20.
- Stenalderbopladserne i Allanengen i Kristiansund T. V. S. 1920 nr. 7.
 - Stenalderstudier. Vid.-selsk. skr. II. Hist.-filos. Kl. 1924 nr. 5.
 - Bidrag til den yngre stenalder i Østnorge. U. O. Årb. 1927.
 - Vestby-fundet. U. O. Skr. II 1929.
 - Hedmarks stenalder. U. O. Årb. 1931—32.
- Bleken-Nilssen. Arbeidslivet i Furnes i gammel tid. Hamar og Hedmark Turistforening Årb. 1943—44.
- Brinkmann, A. og Shetelig, H. Ruskeneset. En stenalder jagtplass. Norske oldfund III. Kra. 1920.
- Brøgger, A. W. Øxer av Nøstvettypen. N. g. u. No. 42. Kra. 1905.
- Studier over Norges stenalder. Vid.-selsk. skr. I 1906.
 - Norges Vestlands stenalder. B. M. Årb. 1907.
 - Den arktiske stenalder i Norge. Vid.-selsk. skr. II 1909.
 - En norsk celtype fra yngre bronsealder. Festskr. til L. Dietrichson. Kra. 1908.
 - Det norske folk i oldtiden. Oslo 1925.
 - Sigd, Ijå, snidill. Bidrag til bondesamf. hist. I. Oslo 1933.
 - Elghornøksten fra Hurumryggen. Viking II. 1938.
- Brøgger, W. C. Strandlinjenes beliggenhet under stenalderen i det sydøstlige Norge. N. g. u. No. 41. Kra. 1905.
- Bronseøksten fra Menstad. Oldtiden VII. 1916—18.
- Brøndsted, J. Danmarks Oldtid I. Københ. 1938.
- Brøndsted, J. og Mathiassen, T. To hundrede danske Oldsager. Københ. 1941.
- Bøe, J. Til høgfjelllets forhistorie. B. M. Skr. nr. 21. 1942.
- Fra ledens fortid. Viking VI. 1942.
 - Høgfjellsristninger i Luster i Sogn. Viking VIII. 1944.
- Dietrichson, L. De norske stavkirker. Chra. 1892.
- Ekholm, G. Studier i Upplands bebyggelseshistoria I, Stenåldern. Uppsala 1915.
- Studier i Upplands bebyggelseshistoria II, Bronsåldern. Uppsala 1921.
 - Forntid och fornforskning i Skandinavien. Stockh. 1935.
- Florin, S. Havstrandens förskjutningar. Geol. föreningens i Stockh. förh. No. 438. 1944.
- Forssander, J. E. Die schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuropäischen Voraussetzungen. Lund 1933.
- Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas. Lund 1936.

- Forssander, J. E. Sveriges förhistoriska bebyggelse. Svenska folket genom tidarna. Bd. I. 1938.
- Fægri, K. On the Introduction of Agriculture into Southwestern Norway. Geol. föreningens i Stockh. förh. No. 438. 1944.
- Gjessing, G. Risvikkniven. En nord-norsk steinskulptur. T. V. S. Nr. 2. 1934.
- Veideristningen på Stein i Ringsaker. U. O. Årb. 1935—36.
 - Yngre steinalder i Nord-Norge. Oslo 1942.
 - Une sépulture à haches en bateau norvégienne. Acta archaeologica XIII. 1942.
 - Veideristningen ved Drotten i Fåberg. U. O. Årb. 1941—42.
 - Træfunnene. Oslo 1943.
 - Steinalder—bronsalder—steinbronsalder. Viking VIII. 1944.
- Gjessing, H. Rogalands stenalder. Stavanger 1920.
- En stenaldersgrav på gården Vestre Hauge, Vanse, Vest-Agder. Oldtiden IX. 1922.
- Grieg, S. Hadelands eldste bosetningshistorie. Skr. utgitt av Det norske videnskapsakademi i Oslo I. 1925.
- Hagen, A. Skafthulløksene. Fra Furnes til Ungarn. Viking VIII. 1944.
- Hallström, G. En importvara till Västerbotten för 4000 år sedan. Västerb. läns hembygdsför. Årsb. 1924—25.
- Monumental Art from the Stone Age of Northern Europe I. Stockh. 1938.
- Hasund, S. Or Noregs bondesoge. Oslo 1942.
- Helland, A. Norges land og folk. Bd. IV. Hedemarkens Amt. Kra. 1902.
- Hersoug, O. Fedrenegården. Oslo 1932.
- Hougen, B. Seterbruk og oldfunn. Norsk geogr. tidsskr. X. 1944.
- Bosetningsproblemer på Østlandet i subborealtiden og virkningen av klima skiftet i tidlig jernalder. Naturen 1945.
- Iversen, J. Landnam i Danmarks Stenalder. Københ. 1941.
- Kleiven, I. Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen, Ringebu. Oslo 1928.
- Lidén, O. Sydsvensk stenålder II. Lund 1940.
- Lindqvist, S. En bronsåldersdepå från Storvreta nära Uppsala. Fornvännen 1927.
- Madsen, P. Afbildninger af danske Oldsager. Københ. 1872.
- Melbye, J. E. Jordbruget på Nes — Hedmark. Hamar 1944.
- Montelius, O. Vår forntid. Stockh. 1919.
- Norling-Christensen, H. Nye Enkeltgravsfund fra Sydvestjylland. Aarb. f. nord. Oldk. 1943.
- Nummedal, A. Koksten. Fra haug og museum. Oslo 1924.
- Nygren, E. Värmlands stenålder. Meddel. XII från Värml. Naturh. och Fornm. fören. 1914.
- Oldeberg, A. Some Contributions to the Earliest History of the Sickle. Acta archaeologica III. 1932.
- Olsson, E. Översikt över de fasta fornlämningarna i Ångermanland. Fornvännen 1914.

- Persson, P. En uråldrig genomfartsväg Bottniska Viken—Trøndelag. Jämten 1933.
- Petersen, Th. Opdals oldtidsminner. Opdals historie. Halden 1935.
- En skiferspiss fisket op fra Fillfjorden, Hitra. T. V. F. X. 1937.
 - Røros i den hedenske oldtid. Rørosboka, Røros 1941.
- Pälsi, S. Riukjärven ja Piiskunsalmen kivikautiset asuinpaikat kaukoessa. F. F. M. tidskr. XVIII. Helsinki 1920.
- Rydbeck, O. Fangkultur und Megalithkultur in der südsandinavischen Steinzeit. Med. f. Lunds universitets hist. mus. 1937—38.
- Sandvig, A. De Sandvigske Samlinger, Maihaugen. Oslo 1928.
- Sarauw och Alin. Götaälvsområdets fornminnen. Göteb. 1923.
- Shetelig, H. Primitive tider i Norge. Bergen 1922.
- Norges forhistorie. Oslo 1925.
- Smith, A. C. Beskrivelse over Trysild Præstegjæld. Top. Journal f. Norge. Chra. 1797.
- Smith, T. Beile aus dem Mesolithicum Dänemarks. Ein Einteilungsversuch. Acta Arch. VIII 1937.
- Steenberg, A. Ancient Harvesting Implements. Nationalmus. Skr. Ark. Hist. Række I. Københ. 1943.
- Stocky, A. La Bohème préhistorique I. Praha 1926.
- Sverdrup, H. U. Hos tundrafolket. Oslo 1938.
- Takala. Munaismuistoja Pietarsaaren kihlakunnan suomalaisista osasta. F. F. M. tidskr. XVII. Helsingfors 1897.
- Tallgren, A. M. Sveriges förbindelser med Östryskland under bronsåldern. Finsk Tidskr. T. 80. 1916.
- Vigeland, N. P. Økonomisk administrativ historie. Norske bygder V. Glåmdalen. Oslo 1942.
- Äyräpää, A. (Europæus). Översikt av den skandinaviska importen till Finland under stenåldern. Rig. 1920.
- (Europæus). Über die Streitaxtkulturen in Russland. Essa VIII 1933.
 - Nackengebogene Äxte aus Finnland und Estland. Estn. Ges. XXX. (Lieber Saecularis 1938).
- Åberg, N. Die nackengebogenen Äxte und die Rhombenäxte. Præhistorische Zeitschrift VIII. 1916.
- Kulturmotsättningar i Danmarks stenålder. Stockh. 1937.

Sverre Marstrander

EN HELLER PÅ HÅØYA VED LANGESUND

PL. IX—X

Huler og hellere har gjennom lange tidsrom av vår historie vært mer eller mindre faste stasjoner i den årvisse pendlingen mellom ervervsplassene. Det er i og for seg ikke noe overraskende at slike naturlige tilholdssteder som vårt fjelland byr så mange av, allerede langt tilbake i tiden ble tatt i bruk av fangstfolk og jegere. Men like fullt blir utnyttelsen av huler og hellere et eget og eiendommelig trekk i selve det gamle ervervssystemet som måtte utnytte alle sjanser og muligheter.

Det er ingen grunn til å tvile på at huler og hellere har spilt sin rolle under jakt og veiding i innlandsbygdene og på fjellet der forholdene lå til rette for det. Men slik som materialet nå ligger an, ser det ut til at det først og fremst er langs visse deler av kysten at huler og hellere er tatt planmessig og regelmessig i bruk.

Fra Rogaland og nordover langs kysten til Helgeland i Nord-Norge har vi en hel serie av funn fra huler og hellere som til dels foreligger sakkyndig undersøkt og publisert.¹

Et spørsmål av generell art som straks melder seg er dette, hvor langt tilbake vi kan tidfeste de eldste lagene i de huler og hellere som er nøyere undersøkt. Nå er det en kjent sak som vi ikke behøver å komme nærmere inn på at redskapsinventaret i alle disse funnene er preget av det samme konservative element som vi finner igjen hos de fleste fangstkulturer. Eldre steinalders former lever sitt liv uforstyrret ned gjennom hele yngre steinalder og enda lenger. Er en

tvunget til å datere slike funn utelukkende på typologisk grunnlag, vil en derfor i regelen stå overfor betydelige vanskeligheter. Vistefunnets² tidsstilling har jo nettopp av den grunn vært omstridt fordi det var umulig å sette lokaliteten i relasjon til kvartærgeologiens resultater.

Bedre ligger forholdene i så måte til rette ved tidsbestemmelsen av et annet av Vestlandets store hulefunn, Skipshelleren i Hordaland,³ mønstergyldig utgravd og publisert av Johs. Bøe. På grunnlag av sine stratigrafiske iakttagelser kunne Bøe hevde at det eldste kulturlag måtte være dannet muligens før, men iallfall under og umiddelbart etter maksimum av en landsenkning, og at denne landsenkning måtte være den største på Vestlandet i postglasial tid. Bøe selv antok, for øvrig med alt mulig forbehold for senere geologiske omvurderinger, at den landsenkning som hadde satt sine spor i Skipshelleren var identisk med tapessenkningen.

På grunnlag av nyere kvartærgeologiske undersøkelser hevder imidlertid Knut Fægri⁴ at det er den forholdsvis nylig konstaterte landsenkning i yngre steinalder (nærmere betegnet eldre ganggravstid) som betegner det høyeste havnivå i postglasial tid på Vestlandet. Gutorm Gjessing har ikke nølt med å trekke den logiske slutning av dette ved i sitt siste arbeid⁵ å datere det eldste laget i Skipshelleren til eldre ganggravstid. I virkeligheten er vi jo her helt avhengig av den geologiske vurdering av forholdene. Den arkeologiske tidsbestemmelsen av redskapsforrådet vil vanskelig kunne gi avgjørende bidrag til gunst for den eldre eller yngre datering. Blir derfor Fægri's resultater stående, får vi et viktig fast punkt i vår steinalders-kronologi, som må føre til forskjellige omvurderinger. Bøe gjorde f. eks. selv⁶ oppmerksom på hvordan inventaret i det eldste laget i Skipshelleren type for type, nesten uten unntagelse, går igjen i bunnlaget i Vistefunnet. Det er ensidige harpuner, fuglepiler med fure til flintskjerper, og tallrike små angler med utboring som delvis viser helt identiske former på begge funnsteder. Selv om en må ta alt mulig forbehold med hensyn til Vistefunnet fordi det foreligger en hel del upublisert materiale

som er kommet frem ved nyere gravninger,⁷ ser det ut til at en i øyeblikket ikke kan komme bort fra sannsynligheten i Gjessings datering⁸ av bunnlaget i Vistehulen til samme tidsrom som bunnlaget utgår i Skipshelleren, begynnelsen av ganggravstid.

Disse nye dateringene får sin spesielle interesse når en ser dem i sammenheng med de kronologiske resultater ad rent arkeologisk vei som Gutorm Gjessing kom til ved undersøkelsene på Træna i Helgeland.⁹ I den store Kirkhelleren kunne det vises at det eldste laget med sikkerhet kunne tidfestes til eldre ganggravstid, på grunnlag av stratigrafiske iakttagelser i forbindelse med funn av enkelte sør-skandinaviske daterbare importsaker.

De tre store funnene som er nevnt her, kan antakelig suppleres med enkelte mindre, f. eks. det fra Stangelandshidleren (Klepp på Jæren), som vel også har vært tatt i bruk til samme tid.¹⁰ Vi har altså noen — foreløpig få, men viktige funn fra huler og hellere spredt delvis med svære mellomrom langs kysten av Vest- og Nord-Norge, som alle synes å være tatt i bruk i eldre ganggravstid. Det er ennå tvilsomt i hvilken grad vi kan tillegge dette generell betydning. Her må en til en viss grad trekke veksler på fremtiden. Vi vet at det finnes tallrike boplasser som ennå ikke er undersøkt nettopp i forbindelse med huler og hellere — på Mørgekysten, i Ytre Trøndelag og i Nord-Norge.

Uten tvil vil nye undersøkelser fylle mellomrommene i den serien som betegnes av de eldste lag i Vistehulen — Skipshelleren — Træna. Formodentlig ble et stort antall huler og hellere tatt i bruk i tidligere del av yngre steinalder i forbindelse med en mer intensiv og planmessig utnyttelse av skjærgårdens fangstmuligheter.

Det er klart at det bak dette forholdet, som synes å være påtakelig nok, må ligge visse viktige endringer i livsvilkår og ervervsliv, kanskje også i befolkning. En skal naturligvis være forsiktig med til stadighet å bruke klimatologiske forhold som et universalmiddel til å forklare mange av fortidens ofte uforklarlige nydannelser og livsendringer. Men på

den annen side: er det riktig at vi i tidligere del av yngre steinalder kan registrere en vesentlig økning i temperaturen, slik som det synes å fremgå av Knut Fægri og Ole T. Grønli's kvartærgeologiske studier på Vestlandet og i Nord-Norge,¹¹ kan en vanskelig se bort fra at dette kan ha ført til nye vilkår og større muligheter for fangst og fiske langs kysten. Mest uforbeholdent har Grønlie uttalt seg om denne klimaforandringen for Nord-Norges vedkommende (anf. arb. s. 50) når han bl. a. nevner at breene smeltet vekk, en varm havstrøm løp langs kysten, og en varmekjær (boreal) fauna vandret inn. Knokkelmaterialet fra Viste illustrerer jo tydelig en rik fauna med innslag av varmekjære arter, f. eks. den svarthalete lappedykker som i våre dager lever under gunstigere klimatiske vilkår enn de som rår i Sørvest-Norge i dag. — Nå er det ikke gitt at de gunstigere klimavilkår har ført til en slik bedring i selve fangstmulighetene at det uten videre kan forklare hvorfor huler og hellere blir tatt i bruk under fangst og fiske langs kysten i eldre ganggravstid. Vi kommer sikkert sannheten nærmere ved å anta en stadig vekselvirkning mellom livsvilkår og befolkningstilvekst. Lettere livsvilkår som følge av klimaforandringen vil etter hvert føre til øket befolkningstilvekst, men dette nødvendiggjør igjen nye veier i ervervslivet og mer intensiv utnyttelse av naturrikdommene.

Utover i yngre steinalder blir huler og hellere stadig mer tatt i bruk som fangststasjoner, slik at vi ved slutten av steinalderen — i dolktid — kan tale om huler og hellere som et alminnelig trekk i fangstkulturen på Vestlandet og i Nord-Norge. I denne forbindelse bør vi nevne at vi ennå ikke har hule- og hellerfunn som med sikkerhet kan tidfestes til yngre ganggravstid. Dette beror uten tvil på vår manglende evne til å skille dem ut i det arkeologiske materiale. At de finnes kan det ikke være tvil om.

Men likegyldig hvordan en ser på den dypere årsak, må den mer regelmessige utnyttelse av kystens rikdommer som huler og hellere fra ganggravstid forteller om, ha sin grunn i bestemte livsvilkår og

erhvervs måter. Og det er vel i virkeligheten en annen side av det samme problem som møter oss når vi står overfor det eiendommelige forhold at hule- og heller-funnene praktisk talt mangler når vi kommer til Sørlandet og Østlandet.

Gutorm Gjessing nevner (anf. arb. s. 124) som en mulig forklaring på bruken av huler og hellere fra eldre ganggravstid og senere at det er de varme somrer som har fått folk til å flytte inn i de svale huler. Ut fra et slikt synspunkt skulle vi med enda større grunn vente å finne det samme trekk i kulturbildet langs kysten av Sør-Norge. Det er jo som vi vet ikke tilfelle. Til tross for menneskealdres arkeologisk virksomhet i disse strøkene og i de senere år også enkelte systematiske undersøkelser, kjente vi til 1940 ikke mer enn et par temmelig ubetydelige funn fra huler og hellere i Sør-Norge. Det dreier seg om to funn, ett fra Aust-Agder og ett fra Telemark.

På Gjesøy i Dyvåg pgd., Aust-Agder, kom det i 1923 frem et lite funn (C. 23352) ved en prøvegravning foretatt av Bjørn Hougen.

Selve helleren var rommelig og godt beskyttet mot vind og vær. Kulturlaget var ganske tynt, men typisk i sin konsistens og sitt innhold av bl. a. mengder av strandsnegl. Av redskaper er det kommet frem flintflekker, en liten kuleformet knusestein, noen få beinstykker, men for øvrig intet som sikrer en nøyaktigere datering. Det ville være av stor interesse å få denne helleren nærmere undersøkt.

På gården Valberg ved Hellefjord nær Kragerø (Skåtøy pgd.), Telemark, finnes det en hule som ble undersøkt allerede i 1875 av den daværende eier, verkseier J. Dahll.¹² Den ligger åpen mot middags-solen og i ly for kalde vinddrag fra nord og øst. En del av hulen er kunstig utvidet. Det fremgår av den korte gravningsberetning at det under det øverste ca. 2 fot tykke jordlag var et fingertykt, helt horisontalt lag med trekull, som synes å ha dannet gulvet i hulen dengang den var bebodd. På en steinhylle bakerst i hulen og ca. 1 fot under overflaten lå en flintøks med fint slepen egg, og et stykke under kull-laget fantes et enkelt østersskall.

Da øksen ikke er bevart får vi heller ikke her noe sikkert grunnlag for tidsbestemmelsen, selv om det nok kunne være sannsynlig at boplassen skrev seg fra slutten av steinalderen. Nettopp fra denne tiden har vi jo den store mengden av hule- og hellerfunn på kysten av Vestlandet og nordover til Trøndelag.

En har hatt vanskelig for å slå seg til ro med den forklaring på sparsomheten av slike funn i Sør-Norge, at det på kysten av Sørlandet og Østlandet simpelthen finnes færre slike huler og hellere som kunne egne seg som boplasser i gammel tid.

Universitetets Oldsaksamling har flere ganger, senest i 1939, tatt opp dette spørsmålet, og det funnet som skal beskrives nedenfor er resultatet av forskjellige undersøkelser som i den forbindelse ble foretatt sommeren 1940.

Årsaken til at denne avsidesliggende lille helleren ble kjent for Oldsaksamlingen, skyldes ene og alene en enkelt manns store iver og interesse, nemlig formannen i Eidanger Historielag, lærer Rolv R. Langangen. Under et av sine mange streiftog rundt om i prestegjeldet i forbindelse med arkeologisk-topografiske undersøkelser hadde han oppdaget stedet og hadde senere med godt resultat foretatt et prøvestikk.

Sine iakttakelser meddelte han straks undertegnede, som da befant seg i Telemark. En befaringsgjor gjorde det klart at forholdene lå så vel til rette for en undersøkelse at jeg straks satte meg i forbindelse med bestyreren av Universitetets Oldsaksamling, professor A. W. Brøgger, som med én gang oppfordret meg til å foreta en utgravning av helleren. Denne fant da sted i løpet av siste halvdel av august 1940.

Håøya er en av de større øyene i Telemark (flateinnhold 2,8 km²) og ligger i den ytre delen av Langangen (ofte kalt Langangsfjorden), bare skilt fra fastlandet ved et ganske smalt sunn (se kartskissen fig. 1). Øya er ganske kupert, med en frodig vegetasjon og med flere vannsig og oppkommer.

Helleren ligger på det nordvestlige, fremstikkende neset på øya, ca. 300 m nordvest for Håøya gård (Pl. IX, 1). Innerst i viklen på østsiden

av neset er det en lun bukt med ly for nordosten og nordvesten, som kan ta ganske hardt her. Går en rett vestover fra båt-plassen og innover neset, kommer en, ca. 30—40 m borte, gjennom kratt og lauvskog til et lite engstykke hvis mot-satte side begrenses av et lavt, langstrakt knausparti omtrent i nord—sør-retningen. Knausene faller av mot jordet i form av en loddrett, opptil 5 m høy bergvegg. Ved foten av denne bergveggen ligger helleren, dan-net av en bred, men ikke særlig dyp kløft hvis ene side luter utover og danner tak over det meste av kløftens bunn. (Pl. IX, 2, Pl. X.)

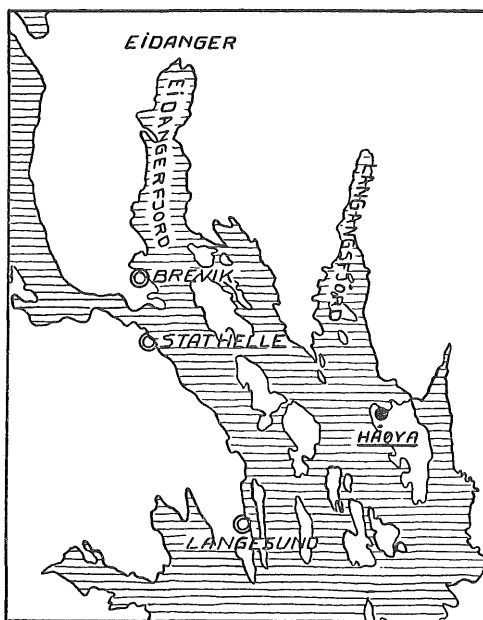

Fig. 1. Oversiktskart over Langesunds-fjorden, Hellerens beliggenhet merket med ●

Åpningen vender mot øst slik at solen når inn i helleren i de tidlige morgentimer; mesteparten av dagen ligger den altså i skyggen. Foran inngangen ligger noen store steinblokker som, supplert med en skjerm av greiner og torv, må ha lunet godt. Sammenliknet med de store hellerne på Vestlandet, f. eks. Skipshelleren, er vår heller meget liten. Området innenfor dråpefallet har form som en omtrent jevnbred sigd som løper ut i en sterkt krummet spiss og omfatter tilsammen neppe mer enn vel 20 m²; avstanden fra dråpefallet og inn til heller-veggen er i alminnelighet mellom 2 og 2,5 m. (Se planen fig. 2.)

Bunnen av helleren skråner mot øst; svakest innerst, men brattere fra 4 m-linjen og utover. Forholdet kan best illustreres ved noen høyde-tall langsmed IV-linjen.¹³ Nær fjellveggen ved punktet IV₇ var høyden

1,97 m; ved IV₅ 1,66 m og ved IV₈ 1,34 m; mens den ved IV₀ bare var 0,46 m.

Plassen innerst i helleren (altså omtrent det område som sjakt I omfatter) må selv før avfallslagene var dannet ha vært meget begrenset. Atskillig rommeligere og lysere er den ytre delen av helleren (ved sjakt III), som vel ikke er så lun, men hvor i hvert fall bergveggen som luter sterkt utover, gir ly for nedbør. (Pl. X.)

Utgravningen viste da også at den vesentlige del av flinten fantes her, mens sjakten innerst i helleren (I) så å si var funn-tom. Det er derfor rimelig å tro at det var den ytre delen av helleren, hvor det både var ly og godt lys, som var det vanlige arbeids- og oppholdssted om dagen, mens bunnen av helleren kan ha gjort tjeneste som tilfluktssted om natten.

Hensynet til lyset blir nesten avgjørende når en tenker på at solen, som før nevnt, forsvinner tidlig om morgenen fra den indre del av helleren. At hovedoppholdsstedet om dagen har vært i den ytre delen, bekreftes også ved de rester av ildstedet som ble funnet i rutene VII₀ og VIII₀. Her lå det en samling av mindre stein like over den opprinnelige sandbunnen, så ildskjøret at de kunne plukkes i stykker med hånden. Også inne ved fjellveggen litt lenger inne i helleren (i rute VI₄), ble det funnet rester etter et ildsted av samme art.

Hele bunnen av helleren var, da utgravningen begynte, oversådd med større og mindre stein, hvorav tre som nevnt ligger som store jordfaste blokker foran den indre delen av helleren. Her var det av de løse overflatesteinene lagt opp et ildsted inne ved fjellveggen som uten tvil stammet fra moderne tid. Dette fremgikk med all tydelighet av den ting at det dels mellom, dels under steinene lå spredt biter av vanlig rød teglstein.

Under kulturlaget støtte vi overalt på det samme karakteristiske brungule sandlaget, — en helt homogen, finkornet steril sandmasse, meget tett og hard å grave i. Det var i regelen en ganske skarp grense mellom det gulbrune sandlaget og kulturlaget. Ikke noen steder ble

Fig. 3. Sjakt III i helleren under utgravning.

det funnet ur direkte under kulturlaget. Hvor dypt sandlaget gikk, ble ikke konstatert.

Under det temmelig tynne overflatelaget av humusjord med kvist og lauvfall støtte en med én gang på den svarte kulturlagjorden som lå som et ganske anselig lag, vesentlig mellom dråpefallet og bergveggen, og enkelte steder, f. eks. i den indre delen av helleren, opptil 80—90 cm tykt. I den ytre delen av helleren fortsatte laget sørover fra sjakt III og forsvinner i rutene III₀ og III₁; nord for sjakten fortsetter det neppe mer enn 1 m frem, til et høyt svaberg. Mot øst smalnet det jevnt av over skråningen og kan neppe ten-

kes å fortsette lenger enn ca. 2 m fra sjaktens kant.

Tykkelsen av kulturlaget, en tett, svart og fet masse, var som det vil sees meget varierende. Størst var den altså innerst i helleren, nemlig ved IV₇: 95 cm og ved IV₅: 82 cm. I sjakt II var det allerede tynnere: ved V₄ 68 cm, mens det ved V₂ bare var 47 cm tykt. Langs samme linje ved punktene V₁ og V₀ var tykkelsen sunket til henholdsvis 31 cm og 23 cm. Ved VIII₁ og VIII₀ var det igjen noe tykkere, hvilket passer godt med at vi her fant spor etter et av de gamle ildstedene. Dette bekrefter igjen at vi i det område som sjakt III omfatter, finner det vanlige oppholdssted om dagen, mens den indre delen som nevnt må ha vært benyttet som nattely eller tilfluktssted under uvær.

Kulturlaget var overalt sammenhengende, uten spor av noen lagdeling. Dette tyder på at helleren har vært benyttet innenfor et sammenhengende tidsrom; om det har vært mindre avbrudd i dette, har det i så fall ikke etterlatt seg noe spor i lagene. Feltet ble inndelt i ruter på 1 m². Da bunnen var så overfylt av store stein og ur, ble gravningen av praktiske hensyn begrenset til tre sjakter (I, II og III på planen fig. 2). I sjakt I hadde som nevnt kulturlaget sin største mektighet (omkring 90 cm). Funnene var her overordentlig sparsomme: et bryne, et leirkarbrott og en flintspån med skraperegg (fig. 4 d).

Den samme eiendommelige kontrasten mellom kulturlag av ganske betydelig mektighet og påfallende funnfattigdom er iaktatt på enkelte svenske boplasser.¹⁴ Den nærmestliggende forklaring torde vel være at det på et slikt sted er skjedd en opphopning av alle slags organiske rester (måltidsavfall osv.), mens flintarbeidet er foregått annetsteds, i dette tilfelle ved inngangen til helleren (ved sjakt III). Men som det vil sees senere er flintfunnene også her så pass fåtallige og av en slik art at det neppe kan ha vært tale om en alminnelig redskapstilvirkning, men bare om finhugging og skjerpning av redskaper en hadde tatt med seg for oppholdet her ute.

Også i sjakt II, hvor kulturlagets tykkelse var en del mindre (ca. 50—60 cm), ble det bare gjort et ubetydelig antall funn. Foruten noen stumper av ubestembare knokler¹⁵ og enkelte leirkarbrott, ble det funnet en liten samling avfallsflint, hvorav bare ett stykke har noen interesse, fordi det uten tvil er en avslått spån fra et slepent steinredskap. Helt inntil fjellveggen og like over sandlaget i bunnen lå det en samling av ildskjørnete stein (på planen merket ildsted).

Storparten av flinten, i alt ca. 70 stk., ble funnet i sjakt III, et område som omfatter ca. 8 m², altså en ikke særlig imponerende funntetthet (fig. 3 og Pl. X). Mellom og omkring de ildskjørnete steiner i ildstedet i rutene VII₀ og VIII₀ som ble nevnt ovenfor, lå det en mengde små trekullbiter.

Vi skal så gi en kort oversikt over funnmaterialet:¹⁶

1. Lite halvmåneformet „sagblad“ av en lys grålig flint, typisk av form, men noe ujevnt tilhugget. Langs den svakt innbuede innerside og på et par steder av den litt ujevnt krummete ytterside sees etterhugning (fig. 4 a).

2. 2 flekkebor av en meget lys grålig flint, hvorav særlig det ene er bredt og kraftig, med tydelig retusj på begge sider av spissen. Det andre boret er dannet av en smalere, men mer høyrygget flekke, med mindre spiss og svakere spor av retusj (fig. 4 b).

3. Spånbor av grålig flint som ender i en ganske kraftig krummet, men temmelig flat og butt spiss med tydelig retusj på den ene side (fig. 4 c).

4. 3 skiveskraper, en av lys brunlig (fig. 4 d), de to andre av en mørk grå flint (fig. 4 e, f).

5. Liten spånkraper av mørk flint. I den ene enden er det på to steder dannet to små innbuede skraperegger (fig. 4 g).

6. Liten spån av lysgrå flint med spor av retusj av typen „outil écaillée par percussion“ (fig. 5 h).

7. 14 flekker og flekkefragmenter av flint, de fleste temmelig små, enkelte ganske typiske og velformede (fem av dem avbildet fig. 5 i—m).

8. En samling spalte- og avfallstykker av flint som for en stor del består av meget små, tynne flintspån.

9. 4 spåner av slepne flintredskaper. Ett av dem er avbildet (fig. 5 n).

10. En samling leirkarbrott. To av brottene lot seg sette sammen til et fragment som viser en del av karprofilet. Det er ornert med rekker av små groper frembrakt med en pinne (fig. 5 o). Godset er grovt, iblandet til dels ganske store kvartskorn. Der finnes dog også et par fragmenter av mer ensartet finslemmet gods.

11. Et stykke av et bryne av rektangulært tverrsnitt, av finkornet sandstein.

12. Noen stumper av ubestembare knokler, hvorav dog et par sannsynligvis stammer fra fugler.

Flintsagen (nr. 1) og et lite leirkarbrott ble funnet av Rolv Langangen da han tidligere på sommeren gjorde et prøvestikk i ruten IX₀ (i gropen som er antydnet der på planen fig. 2). De andre stykkene er alle kommet frem ved utgravningen. Jevnt over det hele ble det iakttatt små trekullpartikler. Bortsett fra brynet nr. 11 forekom ikke annet redskapsmateriale enn flint.

Som det vil fremgå av denne oversikten er funnet i seg selv temmelig lite av omfang og ellers ikke merkverdig på noen måte. Sin betydning får det først mot den bakgrunn av sparsomme hule- og hellerfunn langs kysten av Sør- og Øst-Norge som vi har skissert ovenfor. Håøya har gitt oss det første sakkyndig undersøkte heller-funnet fra Østlandet som vi hittil kjenner. Øket verd får det ved at materialet, hvor sparsomt det enn er, allikevel gir grunnlag for en noenlunde sikker datering.

Vi skal straks se på de muligheter som foreligger i den forbindelse.

De forskjellige små flintredskapene — flekkebor, spånbor, skiveskrapere og spånkrapere, tilhører fangstkulturens gamle redskapsforråd. Blant Nøstvetboplassens flintredskaper finner vi som de alminneligste bor og skrapere,¹⁷ deriblant også former som ikke skiller seg vesentlig fra de fåtallige typene som Håøya kan oppvise. Så lite og formodentlig tilfeldig redskapsforrådet fra Håøya er, ligger det allikevel nær å se det som en utløper av den gamle østlandske fangstkulturen. Disse redskapsformene har seigt og konservativt fortsatt med å leve lenge etter at nye kulturformer har fått rot i landet. Men nettopp disse former, engang bestemt av sin funksjon i fangstkulturen, egner seg lite som grunnlag for tidsbestemmelser.

Det samme kan sies om de meget sparsomme keramikkrester. De gir visse vink om kultursammenheng, men kan ikke på noen måte sies å være sikre kronologiske holdepunkter.

Som vi vet er vårt keramiske materiale fra steinalderen overordentlig sparsomt. På Østlandet er Narestøboplassen i Aust-Agder, betryggende datert til dolktid, den eneste som har gitt krukkeskår

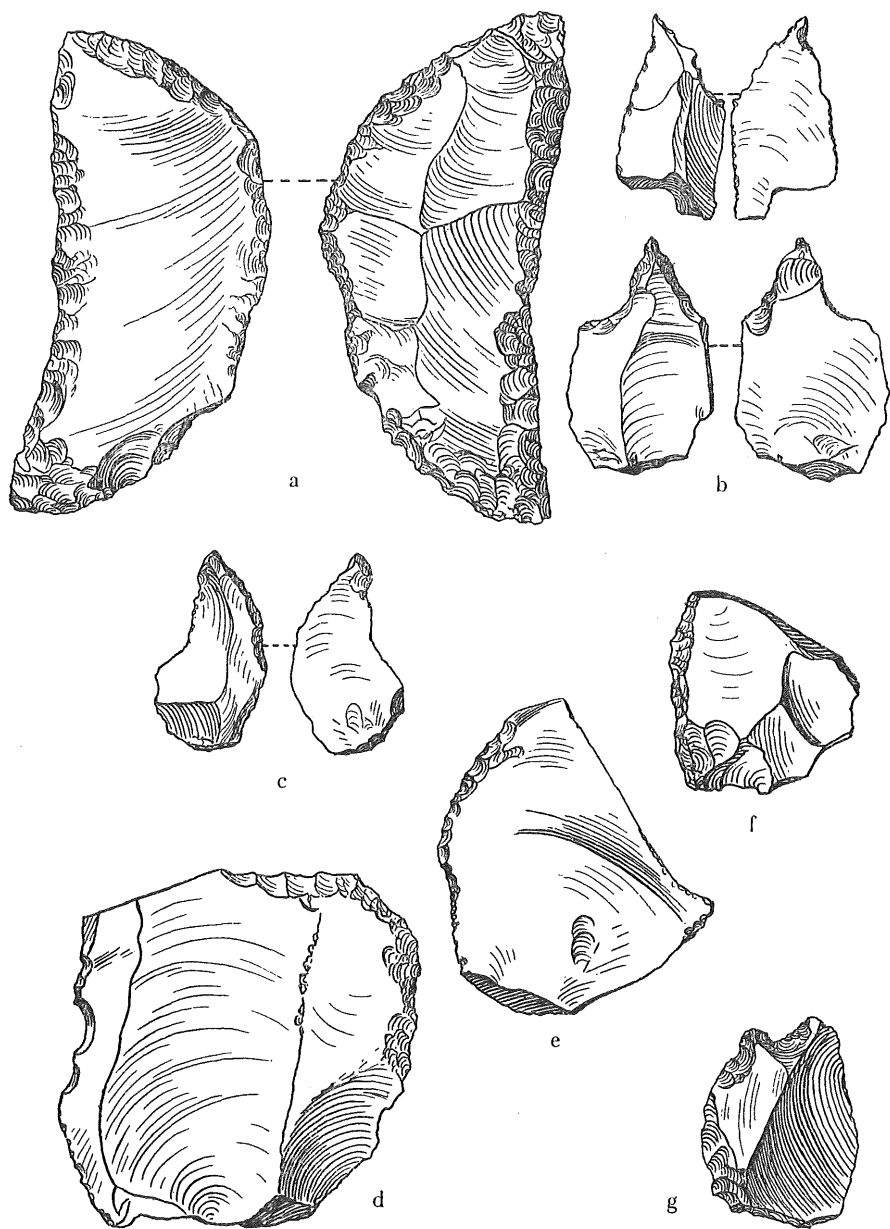

Fig. 4. Flintredskaper fra helleren på Håøya. Størrelse $1/1$. (Se s. 106.)

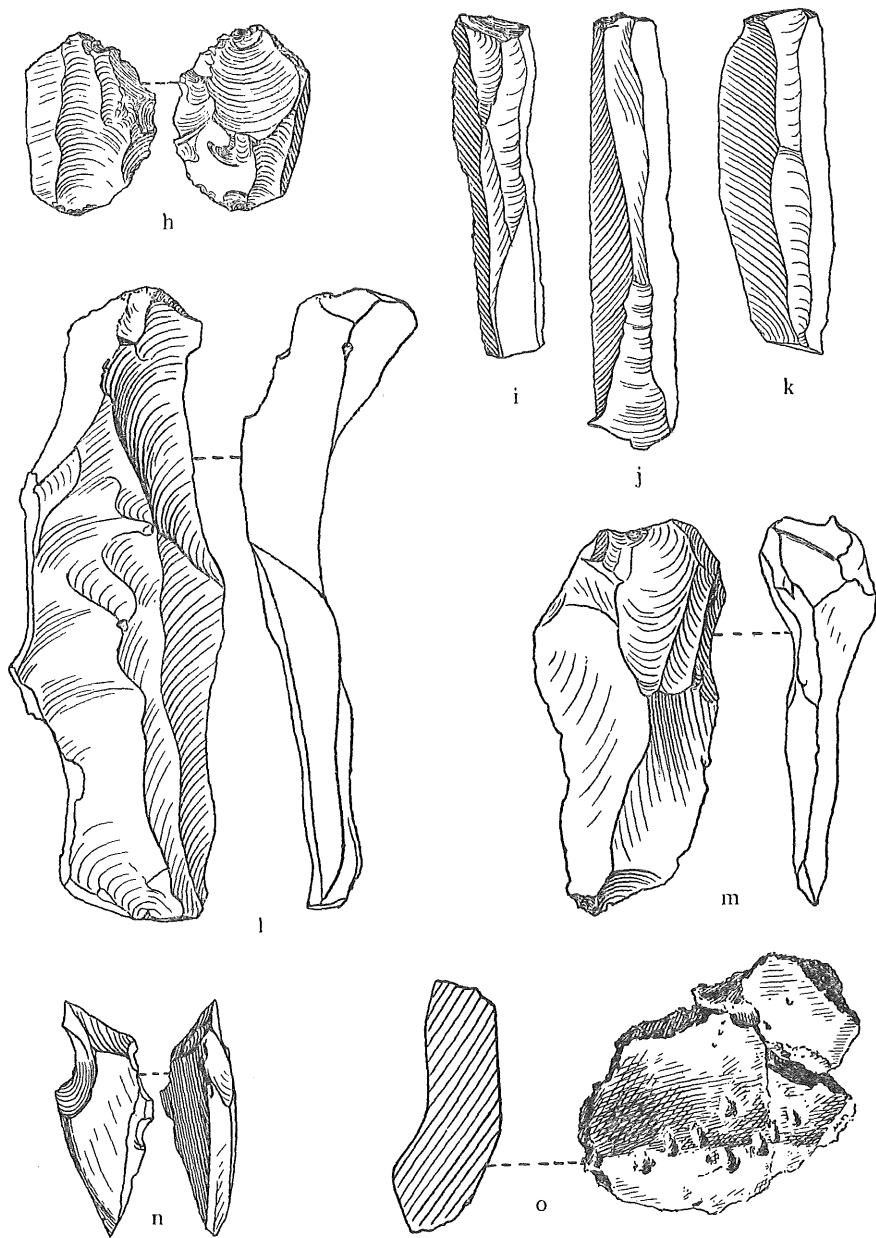

Fig. 5. Flintredskaper og et leirkarbrott (o) fra helleren på Håøya.
Størrelse 1/1. (Se s. 106.)

i noe rikeligere mengde. I dette materiale finner vi da også en gruppe leirkarbrott som uten tvil står skåret fra Håøya meget nær. Anathon Bjørn karakteriserer denne gruppen i sin utmerkete beskrivelse¹⁸ som en degenerert snorkeramikk. Ikke på et eneste stykke kan det påvises ekte snorornamentikk. Snoren er nok tatt til hjelp ved orneringen, men de furer som er kommet frem på denne måten, er utfylt med en pinne med rett- eller skrånstilte små streker. To eller tre horisontale snorinntrykk like under munningsranden er et hyppig tilbakevendende trekk. Istedenfor snoren har en ofte brukt en pinne og med den laget linjer og furer, fulgt av mer eller mindre regelmessige tverrstreker. Men herfra var skrittet ikke langt til helt å sløyfe de inntrykte linjer og istedenfor anbringe tverrstrekene i rekker på frihånd. Og det er nettopp dette siste stadium som vi finner igjen når vi studerer det lille som er bevart av orneringen på karet fra Håøya (se fig. 5 o).

Den samme teknikken synes å ha vært anvendt ved dekoren på de kar som en har funnet rester av på den yngre boplassen ved Rognlien, hvis bosetning formodentlig går tilbake til ganggravstid, men hovedsakelig faller i dolktid.¹⁹ Rognlien ligger på østsiden av Langangsfjorden, et stykke innenfor Håøya (3 km sør for bunnen av fjorden). Bare fire av leirkarskårene er ornert, og av disse viser to spor av den samme orneringsteknikk som fragmentet fra Håøya: parallelle rekker av små furer som må være trykket inn med et spisst lite redskap — en pinne eller liknende. Endelig må vi nevne et par skår fra boplassen ved Guriby²⁰ i Gransherad, Telemark, sikkert datert til dolktid, hvor vi også finner den samme orneringsteknikken.

Fragmentet fra Håøya har tilhørt et forholdsvis tykkvegget kar og er laget av grovt, grålig gods, som er særlig karakteristisk ved at det inneholder mengder av store skarpkantete kvartskorn. Det samme trekket viser også skårene fra Rognlien og Guriby. På samme måte finner vi den samme karakteristiske konsistensen i flere av leirkarskårene fra Skipshelleren²¹, bl. a. et som lå på grensen mellom lag

4 og 5 (lag 4 er datert til dolktid), og som derfor må tilhøre slutten av steinalderen. Liksom på Håøya fantes det både på Skipshelleren og på Ruskeneset²² spor etter uornerte kar, men med omhyggelig overflatebehandling.

På Østlandet danner altså skårene fra Håøya, Rognlien, Narestø og Guriby en liten keramisk gruppe som vel best kan karakteriseres som en degenerert, provinsiell utløper fra den store snorkeramiske kretsen.

Den samme keramikken kjennes fra en del boplasser fra Vest-Sverige, riktignok temmelig sparsomt, men allikevel tilstrekkelig til at den trer frem som en egen gruppe.²³ Godset er grovt og oppblandet med kvartsstykker. Det profil som vårt fragment viser, har også sine paralleller på de svenske boplasser. Som eksempel kan nevnes keramikken fra boplassen ved Rörvik i Kville sn., Bohuslän, som på grunnlag av funnmaterialet i sin helhet lar seg datere til sen ganggravstid.

Orneringen er dels enkel med streker, dels bare groper eller punkter. Fra en ennå upublisert boplass i nærheten av Rörvik, ved Håkeröd, også i Kville sn., kan Axel Bagge legge frem eksempler på det samme materialet, med liknende profiler og ornering.

Som materialet fra Narestø viser, eksisterte det også andre keramiske grupper på Østlandsboplassene i dolktid; de har imidlertid ingen interesse i denne forbindelse. Hvilke etniske forutsetninger den keramikken som vi nå har omtalt, har i Norge, kan vi ikke ta opp til drøftelse her, dertil er vårt materiale altfor lite. Trolig må i hvert fall dens opprinnelse hos oss søkes tilbake i ganggravstid med sine mange folkeforskyvninger, da det synes vanskelig å forklare gruppens eksistens i Øst-Norge og Vest-Sverige ut fra det øvrige svenske og det danske materiale i dolktid.

Keramikken taler så vidt vi kan bedømme det for en datering av Håøya til senere del av yngre steinalder. Et enkelt trekk ved flintmaterialet støtter dette. I funnoversikten nevnte vi fire spån av slepne flintøkser. Akkurat den samme eiendommeligheten finner vi på den

yngre Rognlienboplassen, hvor det ble funnet ikke mindre enn 20 spån og fliser, slått av slepne flintredskaper.²⁵ På Narestø I, datert til dolktid, fantes 5 spån av like mange slepne økser, og på Narestø II, som antakelig er noenlunde samtidig, 18 spån av like mange økser.²⁶ Det kan nevnes at lag 4 i Skipshelleren (datering se ovenfor) inneholdt tallrike fliser av slepne flintøkser, men bare 3 hele økser.²⁷ I forbindelse med sin behandling av boplassen på Rognlien (den yngre) gjør Anathon Bjørn oppmerksom på (anf. arb. side 23) at flintøkser har vært temmelig sjeldne på Østlandet i ganggravstid, mens de derimot var meget alminnelige i dolktid. Det er naturlig å sette disse spån av slepne flintredskaper i forbindelse med dolktidens tallrike flintøkser.

Det avgjørende bevis for at boplassen på Håøya virkelig tilhører dolktid, dannes imidlertid av det halvmåneformete flintredskapet, det eneste påviselige sørskandinaviske redskapsinnslaget. Et slikt redskap kan tenkes brukt både som sag, sigd og lauvkniv, som det tidligere er nevnt, men det spørs om det ikke, i det miljø det her forekommer, har hatt en mindre spesiell og videre anvendelse, som skjærende redskap. Anvendelsen som sigd eller lauvkniv har en i hvert fall vanskelig for å tenke seg på en ren fangstplass som denne. Derimot har Anathon Bjørn i forbindelse med den samme redskapstypen på Guriby som der foreligger i et eksemplar i kvarts, foreslått anvendelsen som sag. Da Guriby må betraktes som en ren fangstplass, tenkte han seg at den måtte ha vært brukt i redskapstilvirkningen i organisk materiale. Dette er selvsagt en mulighet, men i denne forbindelse kan vi ikke la være å minne om at vi fra en fangstplass som Skipshelleren riktignok ikke har noe halvmåneformet flintredskap, men derimot en kniv av skifer tilhugget i en halvrunding slik at den faller godt i hånden. Johs. Bøe trekker selv sammenlikningen med dolktidens halvmåneformete redskaper, men henviser for øvrig hva bruken angår til eskimokulturenes konekniver, av samme form som brukes til oppskjæring av kjøtt m. v.

Noen genetisk sammenheng mellom en form som denne skiferkniven og de halvmåneformede redskapene er det kanskje ikke, men det kan allikevel ha sin interesse å gjøre oppmerksom på forholdet, fordi det tyder på at et redskap med denne form har utfylt et bestemt behov på fangstboplassene, hvor det ikke kan være tale om noen anvendelse av sigd eller lauvkniv. Nærmest synes jeg det ligger å tenke på Bøes antydning om en kjøttkniv eller flensekniv, — et redskap til rensning, partering og oppskjæring av fangsten som det må ha vært behov for på en fangstplass slik som Håøya etter alt å dømme må ha vært.

Det foreligger ifølge Johs. Brøndsted²⁸ ingen beviser for at typen fortsatte bronsealderen igjennom i Danmark, men det er sannsynlig at den har levet en kortere tid i eldste bronsealder. Det samme ser ut til å være tilfellet i Sverige, hvor vi i hvert fall fra Uppland, som Gutorm Gjessing gjør oppmerksom på,²⁹ har et eksempel på en flintsigd i et depotfunn fra eldre bronsealder.

Noe utbredt fenomen synes det allikevel ikke å være, og vi kan vel derfor med temmelig stor sannsynlighet gå ut fra at funnet fra Håøya tilhører dolktid.

Som vi nevnte tidligere dannet kulturlaget på Håøya et homogent lag, slik at en må gå ut fra at boplassen har vært i bruk i løpet av et sammenhengende tidsrom engang i dolktid. Eiendommelig er, som tidligere nevnt, det ganske store kulturlag og det i forhold hertil overordentlig sparsomme funnmateriale.

Ved funnet er, som vi vil se, å merke at det utelukkende bygger på flint som redskapsmateriale. Redskaper av bergarter forekommer overhode ikke. Noe liknende kan vi iaktta på Guriby, hvor en heller ikke ser ut til å ha arbeidet i bergarter.³⁰ Også på Rognlien — den yngre boplassen — er flinten det konstruktive redskapsmateriale.³¹ Dette er uten tvil et gjennomgående trekk på de østnorske boplassene ved slutningen av steinalderen, og det synes vel begrunnet når Anathon Bjørn påpeker³² at arbeidet i bergarter i det hele trer i bakgrunnen

på de østnorske boplassene i dette tidsrom, i motsetning til samtidige vestnorske funn, hvor bergarter spiller en langt større rolle.

Flintstykkene fra Håøya er gjennomgående meget små, og en stor del av dem er mest å betrakte som mikrolitter. Sannsynligvis er flintstykkene utnyttet samvittighetsfullt til det siste. Bor og skrapere av forskjellige former tilhører den hjemlige fangstkulturens vanlige redskaper; forbausende er det bare ikke å finne et eneste eksemplar av pilespissene, som ellers er vel representert på jaktboplassene. Mindre overraskende er det ikke å finne huggeredskaper, bortsett fra spånene av de slepne flintøkser, som vel på forhånd har vært nedslitt eller istykkerslått og bare har gjort tjeneste som flintforråd til fangsten. Et sørsandinavisk innslag danner endelig det halvmåneformete flintredskapet.

Alt taler for å karakterisere Håøya som en typisk sesongboplass: selve helleren, som er liten og ikke kan egne seg til beboelse i lengere tid, den spesialiserte sammensetningen av redskapsmaterialet og endelig beliggenheten på en øy ute i den ytre fjorden som ikke kan ha hatt noen annen hensikt enn adgangen til fangst og fiske på visse tider av året.

Spør vi hva slags fangstvirksomhet det ble drevet her, kan vi ikke gi noe sikkert svar. Noen av knoklene fra funnet antas, som det ble nevnt, å stamme fra fugl. Men for øvrig er det et bestemt dyr som fra urgammel tid har vært jaget langs kysten, spesielt som her inne i lune fjorder, nemlig fjordselen. Den har ifølge Collett især sitt tilhold i fjordene, sunn og den indre skjærgård, hvor det finnes ubebodde strandbredder, holmer eller isolerte steiner hvor den kan hvile. Disse hvileplassene for selen, selværene, hørte til den gamle gårdens naturrikdommer. Flere stedsnavn langs kysten minner om selens tilhold i fjordene i gammel tid, som gården Selvik i Sande (langt oppe i Sandesognsfjorden i Vestfold), et Selvik i Hurum ved Drammensfjorden (Buskerud), og Selø i Austad (Vest-Agder), nevnt allerede i Olav d. Helliges saga. Tydelig ser vi selfangstens betydning i det

ofte siterte stedet i Frostatingsloven som freder en manns selvær fra 3 uker før Sankthans til 6 uker før jul — „da er alle selvær hellige“, sies det.

At en selfangst med utgamle tradisjoner har eksistert i Oslofjorden helt ned til våre dager, viser en meddelelse som Erling Johansen, Kråkerøy, har vært så elskverdig å gi meg.

På nordøstsiden av Kråkerøya på Hvaler finnes en liten halvøy, Etholmen. Rett utfor den ligger noen skjær som både på sjøkartet og i folkemunne har navnet Selskjær. Det er særlig ett av dem som tradisjonen om fangsten er knyttet til. På den ene bratte siden av skjæret var det rammet ned skrått stilte jernpigger like under vannflaten. Når seltrekket kom, og dyrene lå og hvilte seg på skjæret, snek fangstfolkene seg inn på dem så nær som mulig, satte så plutselig i gang med huiing og all slags ulåt og drev dyrene utfor den bratte siden av skjæret. Her falt de ned på piggene og mesteparten av dem ble hengende fast. Fra Kråkerøy finnes beretninger om selfangst av samme primitive karakter.

Min medhjelper ved undersøkelsen på Håøya, Rolv Langangen, forteller at han ofte har sett fjordsel i Langangsfjorden og Langesundsfjorden. At det har vært drevet seljakt også i forhistorisk tid framgår av flere hellerfunn fra slutten av steinalderen og metalltid. I flere av hellerne i Rogaland er selfangsten påvist i yngre steinalders lag og senere³³, og ved Ruskeneset hadde selen sin yngleplass. Det skulle etter dette ikke være urimelig å tro at også seljakten inngikk som et ledd i fangstvirksomheten på Håøya ved siden av fangst av fugl, fisk osv., alt etter som forholdene lå til rette.

Materialet slik som vi nå har det fra helleren på Håøya gir naturligvis et fortegnet bilde av redskapsforrådet som det engang har vært. Tallrike redskaper av bein og horn har supplert flinten, men er her som i regelen ellers gått tapt.

For å få det riktige bilde av helleren og dens omgivelser dengang den var i bruk som fangstplass, må vi også tenke oss havnivået atskillig høyere enn nå.

På grunnlag av forholdene ved den flere ganger omtalte boplass på Rognlien, som må anses å tilhøre dolktid i hvert fall for den yngste delens vedkommende, har Anathon Bjørn omtalt en strandlinje for havnivået under steinalderens siste tid på ca. 18—20 m over den nåværende. Jeg tør ikke ha noen formening om hvordan saken stiller seg fra rent kvartærgeologisk synspunkt; Bjørns antakelse står og faller naturligvis med om boplassens beliggenhet kan sies å være avhengig av bestemte nivåer. Forholdene på stedet gjør dette sannsynlig,³⁴ boplassens øvre grense (26 m) burde da betegne maksimum av den yngre steinalders transgresjonen i eldre ganggravstid, mens nedre grense for dolktidsboplassen, 18 m, skulle betegne nivået ved steinalderens slutning. Med et nivå på 18—20 m over det nåværende ville helleren på Håøya, hvis h. o. h. er 24 m,³⁵ ligge ved en lun vik hvor det nåværende jorde, hvis øvre kant sees på Pl. IX, fig. 2, har dannet en jevnt skrånende strand. Rett overfor helleren har de nåværende knausene ligget som små skjær.

Gutorm Gjessing nevner boplassen på Håøya som et typisk eksempel på kulturblandingen, syntesen av bondekulturen og fangstkulturen på Østlandet.³⁶ Håøyfunnet blir stående som eksponent for en veidekultur med innfildrede elementer fra bondekulturen. — Megalittfolket synes ikke å ha spilt noen særlig rolle i bygdene i nedre Telemark og ved Langesundsfjorden. Det var båtøksfolket som i yngre ganggravstid brakte de første elementer av bondekulturen til distriktet. I Telemark skulle en da fremdeles etter Gutorm Gjessings fremstilling tenke seg den innvandrede bondekulturen knyttet til strendene langsmed Langesundsfjorden og innover Frierfjorden til fjordbunnen ved Porsgrunn, hvor en særlig finner den skarpe, lett-drevne jorden som passet for det primitive jordbruket, og så spredt bosetning oppover langs vassdragene. Ute ved sjøen og vel også lenger innover etter som det høvet, levde fangstfolket. Gjessing forutsetter stadig en overordentlig sterk motsetning mellom disse to folkegruppene både her og andre steder, f. eks. i Trøndelag, hvor han oppfatter murene i hellere og huler som

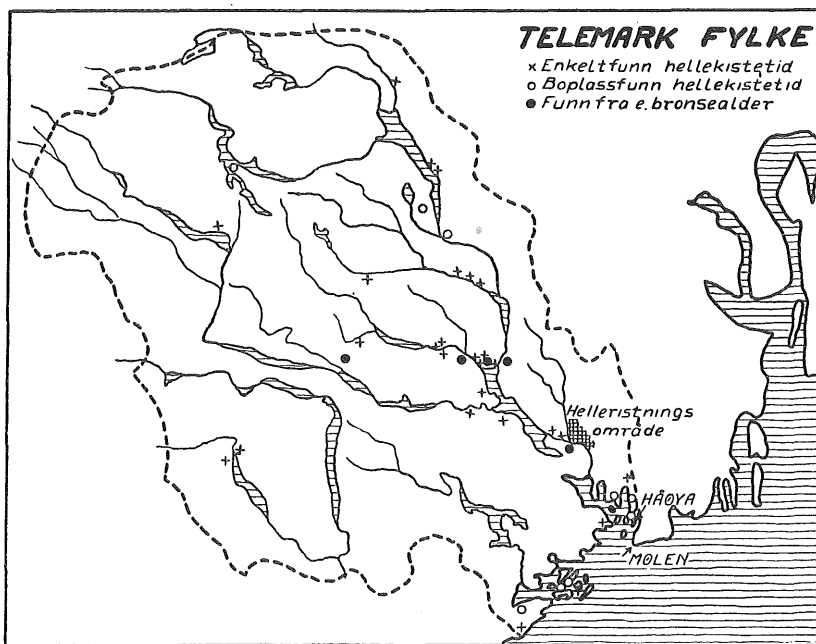

Fig. 6. Funnkart som viser fordelingen av daterbare funn fra siste del av steinalderen og eldre bronsealder. Merk boplassfunnene langs kysten.

forsvarsanlegg (anf. arb. s. 146). Det spørres om en ved nærmere ettersyn kan opprettholde oppfatningen om den sterke kontrasten mellom disse folkegruppene gjennom hele dolktid. Både i Sverige og Danmark er syntesen mellom båtøksfolket og de eldre kulturgrupper fullbyrdet allerede ved begynnelsen av dette tidsrom. Og en er tilbøyelig til å tro at det samme er tilfelle hos oss for Østlandets vedkommende. At det andre steder langs kysten kan ha hersket sterke motsetninger mellom disse to kulturgruppene, er meget mulig. Men ser en på funnmaterialet og dets utbredelse, er det i grunnen ikke noen avgjørende beviser for slike sterke kulturmotsetninger i Telemarkområdet. På kartet fig. 6 er avsatt alle boplasser som sikkert lar seg datere til

dolktid. De finnes, med store likheter i funninventar, like meget ved kysten som innover fjorden og lenger oppover. Guriby i Gransherad representerer akkurat den samme kulturblending i området ved Tinnsjø som Håøya gjør det ute i fjorden.

Sto dolktidsbøndene som en sluttet falanks overfor en krets av fiendtlig innstilte fangstfolk, skulle dette på en eller annen måte gi seg uttrykk i funnfordelingen. Det avgjørende bevis ville vi vel først få ved undersøkelser av dolktidsbøndenes boplasser, som det ennå ikke er lykkes å oppspore. Både i Danmark og Sverige har en lite kjennskap til datidens boplasser. Ser vi på noen av dolktidsbøndenes karakteristiske redskaper, finner vi heller ikke her en slik konsentrasjon at det styrker tanken om den sterke motsetningen mellom kulturgruppene. Dolkene fordeler seg med ett funn på hvert av herredene Skåtøy, Eidanger (2 stk.), Skien, Lunde, Bøherad (2 stk.), Sauherad, Tinn, Hovin og Gransherad. Av halvmåneformete flintredskaper er foruten de fra Skåtøy og Guriby funnet tre på forskjellige steder i Nes sogn og ett i Saude sogn i Sauherad. Endelig 2 båtøksler i Seljord.

Enn videre er det spørsmål om ikke uttrykket *dolktidsbønder* rommer en altfor skjematisk, ensidig agrarbetont betegnelse i motsetning til fangstfolket. Johs. Brøndsted har nettopp i forbindelse med båtøksfolkets manglende boplasser i Danmark pekt på visse eiendommeligheter i deres kulturform, som delvis også kaster lys over boplassproblemet.³⁷

I sammenlikning med ganggravstidens anselige boplassavleiringer er det merkelig, sier han, at hele den lange dolktidsperiode ikke har riktige boplasser å oppvise. Stridsøksefolkene åkerbruk var primitivt, deres levevilkår mer bestemt for kvegavl, fiskeri og jakt enn egentlig landbruk. De var mer bevegelige, mindre bofaste enn det agrarbetonte megalittfolket. Karakteristisk er det hvordan i Danmark ganggravsfolkets landsbyer stanser i veksten og stridsøksefolkene setter sitt preg på hele bosetningen. Med andre ord, de båtøksfolk som kom til kysten

ved Oslofjorden i yngre ganggravstid, drev selv jakt og fiske og var formodentlig halvnomader. Også dette må ha minsket kulturmotsetningen.

Det ligger da naturlig å se på boplassene i Telemark, både fangst-plassene nede ved sjøen og jakt- og fiskeplassene oppe ved sjøene og vassdragene, som tilhørende en kulturelt sett, om enn ikke etnisk, noenlunde homogen befolkning hvor de forskjellige elementer er smeltet sammen. De forskjellige boplasser betegner bare forskjellige ervervs-former hos den samme befolkning. Fangst og fiske ute i fjorden, langs-med vassdragene og formodentlig også oppe på fjellet,³⁸ primitivt jordbruk og kvegavl i de bygdene der en fant tørr og lettarbeidet jord uten fare for for stor vanntilførsel, går sammen i et komplisert ervervs-system med en serie boplasser som besøkes i tur og orden etter som ervervsvirksomheten skifter med årstidene.

Et liknende ervervssystem kjenner vi hos mange primitive folk den dag i dag. Om vedda-folket på Ceylon fortelles³⁹ at de ved siden av jakt drev korndyrking, honninginnsamling og graving etter yam-frukten. Når vedda-folket flyttet ned til sitt bosted i lavlandet ved begynnelsen av sommertiden (tørketiden), brente familiefaren av et stykke av skogen. På det ryddiggjorte området sådde han alt mellom jaktutfluktene. Når regntiden begynte, bygget han hytter for familien, som da fortsatte å bo der, mens han selv dro opp i høyereliggende strøk på jaktutflukter. Ved slutten av regntiden ble grøden innhøstet, deretter dro familien til en del av det territorium som beboddes i tørketiden.

Walter Nippold forteller om negrito-folkene i Sørøst-Asia at han finner alle grader mellom hel nomadisering og fast bosetning.⁴⁰ Om ett av disse folkene, Semangfolket, heter det at de dyrker hirse, mais, bananer, sukkerrør m. v., men gjenopptar sin nomadiserende tilværelse når grøden er høstet. Jakten og innsamlingen foregår ikke tilfeldig, men etter en bestemt plan som tar hensyn til tilberedelsen av ernæringen, byggingen av boplassene, tilvirkningen av redskaper osv.

Så forskjellige livsbetingelsene under disse fjerne himmelstrøk er fra våre, kan allikevel slike ervervssystemer som vi nevnte, gi visse assosiasjoner for forståelsen av den halv-nomadiske livsform som må ha vært fremherskende i Telemarksområdet mellom fjorden og fjellet.

I dette ervervssystemet er kanskje fangsten i den ytre skjærgården og i fjordgapet trådt tilbake i forhold til rikere og mer givende erverv lenger inne i fjordene, langsmed vassdragene og de utallige sjøer og vann, og på vidda. Kanskje er det derfor at vi hittil har så få funn fra huler og hellere på kysten av Telemark liksom ellers på Østlandet.

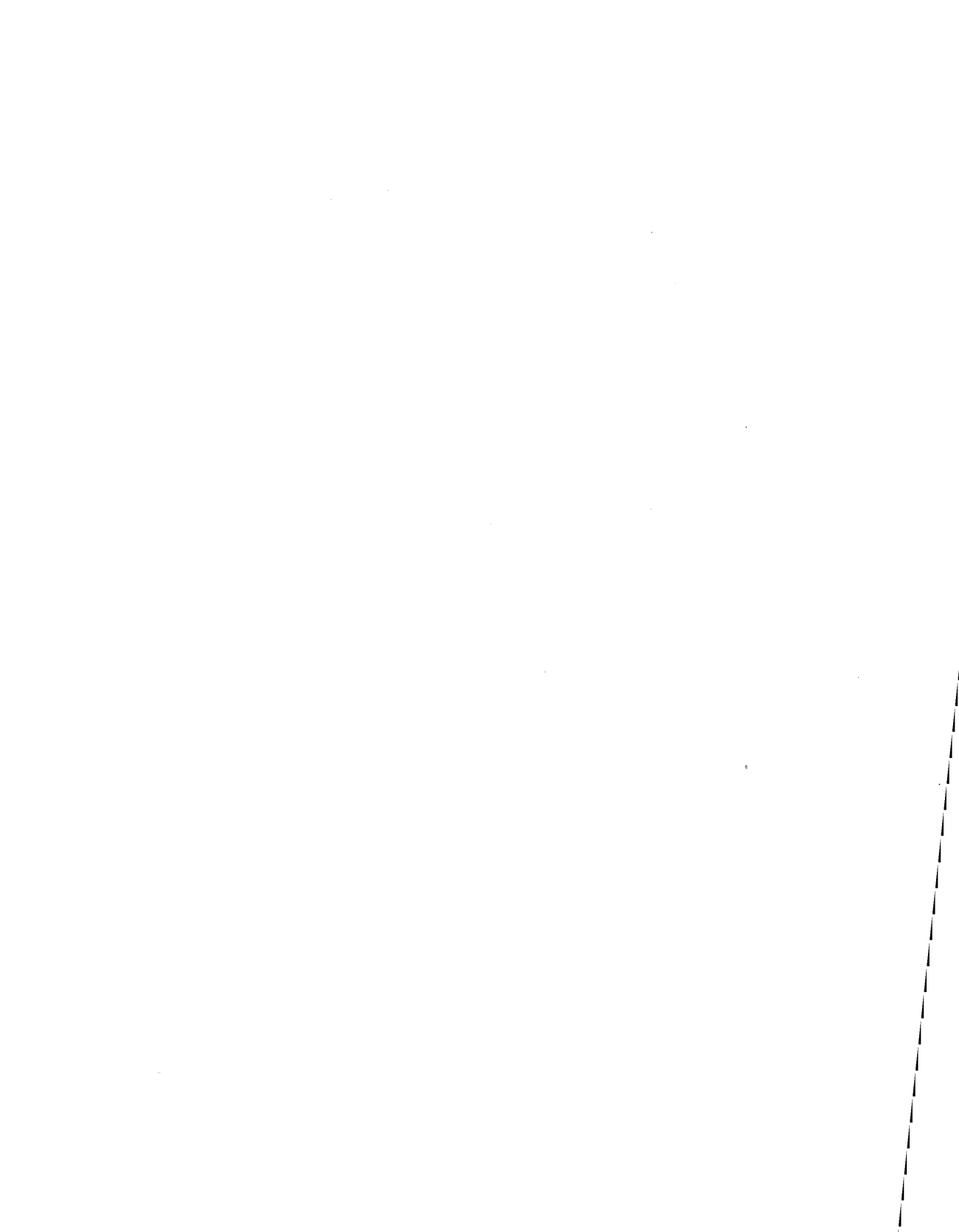
NOTER

¹ Gutorm Gjessing: Norges steinalder. Oslo 1945, s. 109 flg. gir en verdifull oversikt over steinalderens hule- og hellerfunn i Norge, bl. a. er tatt med flere mindre funn som ikke har vært omtalt tidligere. ² A. W. Brøgger: Vistefunnet. (Stav. Mus. Årshefte 1907, s. 1 fl.) ³ Johs. Bøe: Boplassen i Skibshelleren på Straume i Nordhordland. Bergen 1934. (Bergens Museums Skrifter nr. 17). ⁴ Knut Fægri: Quartärgeologische Untersuchungen im westlichen Norwegen II. (Bergens Museums Årbok 1939—40. Hist.-antikv. rekke nr. 7). ⁵ Gutorm Gjessing anf. arb. s. 116 flg. ⁶ Johs. Bøe: Anf. arb. s. 55. ⁷ Harald Egenæs Lund: Dengang da våre forfedre bodde i huler og hellere. (Naturen 1941). ⁸ Gutorm Gjessing: Anf. arb. s. 111 flg. ⁹ Gutorm Gjessing: Træfunnene. Oslo 1943 (med bidrag av O. T. Grønlie, O. Kolsrud og K. E. Schreiner). ¹⁰ A. W. Brøgger: Jæderske steinalderbosteder. (Naturen 1911, s. 317 flg.) Helge Gjessing: Rogalands steinalder 1920, s. 126 flg. ¹¹ Knut Fægri: Quartärgeologische Untersuchungen im westlichen Norwegen II. (Bergens museums årbok 1939—40. Historisk-antikvarisk rekke nr. 7). Ole T. Grønlie: On the Traces of the Ice Ages in Nordland, Troms and the South-Western Part of Finnmark in Northern Norway (Norsk Geologisk Tidsskrift XX 1940, s. 1 flg.). ¹² Ab. 1875 s. 226. ¹³ Målt i forhold til et nullpunkt 2 m østenfor punktet IV—O i IV-linjens forlengelse. ¹⁴ F. eks. Toroslunda i Uppland. Se Oscar Almgren: Uppländska stenåldersboplatser. Fornvännen I 1906 s. 18. ¹⁵ Konservator dr. A. Wollebæk har vært så elskverdig å undersøke knokkelrestene. Han har meddelt meg at det bare kan sies at noen av dem sannsynligvis har tilhørt fugler. ¹⁶ I Universitetets Oldsaksamlings katalog C. 27078. (Se U. O. årbok 1938—40). ¹⁷ Anathon Bjørn:

Nøstvedtboplassenes flintredskaper. Bergens Museums årbok 1922—23, Hist.-antikv. rekke nr. 5, s. 15. ¹⁸ Universitetets Oldsaksamlings årbok 1929, s. 83. ¹⁹ Om boplassene på Rognlien se Anathon Bjørn: Nye steinalderfunn fra Østfold og Telemark. Universitetets Oldsaksamlings årbok 1930 s. 12 flg. Keramikken fra den yngre boplass avb. fig. 11. ²⁰ Anathon Bjørn: To boplassfunn fra det indre Telemark. (Naturen 1934, s. 10 flg.) ²¹ Johs. Bøe: Boplassen på Skibshelleren på Straume i Nord-Hordland. Bergen 1934, s. 65. ²² August Brinchmann og Haakon Shetelig: Ruskeneset. En steinalders Jagtplass. Norske Oldfunn III, Kria. 1920, s. 31. ²³ Jeg tillater meg å rette en hjertelig takk til amanuensis, fil. lic. Sverker Janson, Stockholm, for de opplysninger han har gitt meg om det svenske materiale. ²⁴ Sverker Janson: En boplatz från yngre stenåldern vid Rörvik i Kville sn. Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift 1936, s. 57 fig. ²⁵ Anathon Bjørn anf. arb. Naturen 1934, s. 17. ²⁶ Anathon Bjørn anf. arb. Univ. Oldsaks. Årbok 1929, s. 66 og 93. ²⁷ Johs. Bøe anf. arb. s. 41 og 63. ²⁸ Danmarks Oldtid I, s. 298. ²⁹ Gutorm Gjessing: Norges steinalder s. 453. ³⁰ Anathon Bjørn anf. arb. Naturen 1934, s. 18. ³¹ Anathon Bjørn anf. arb. Univ. Oldsaks. Årbok 1930, s. 16. ³² Univ. Oldsaks. Årb. 1930, s. 20. ³³ Harald Egenæs Lund: Boplassfunn i huler og hellere fra metalltid i Rogaland. (Stavanger Museums Årshefte 1939—40, s. 80). Flere av de gårdene som hadde selvær som tilliggende herlighet ble ekstra skyldsatt. ³⁴ Jeg besøkte selv stedet i 1940. ³⁵ Høydemåling med nivellerkikkert foretatt fra havnivået til hellerens nedre kant. ³⁶ Norges steinalder, s. 448. ³⁷ Danmarks Oldtid I, s. 292. ³⁸ Ved Mårvatn på Hardangervidda i 1100 m's høyde ble våren 1946 funnet en fangstplass som kanskje skriver seg fra slutten av yngre steinalder. Den er ennå ikke nærmere undersøkt, men en prøvegravning ga gunstige resultater. ³⁹ C. G. and B. Z. Seligmann: The Veddaes. Cambridge 1911, s. 81 flg. ⁴⁰ Walter Nippold: Rassen- und Kulturgeschichte der Negritovölker Sydost-Asiens. Lpz. 1936, s. 271.

Etterskrift.

Manuskriptet til denne avhandling ble påbegynt på Grini 1941. Sammen med en del andre papirer ble det ved venners hjelp gravd ned der ute i en metallhylse like før løslatelsen sommeren 1942. Det var nemlig forbudt å ta med seg beskrevene papirer ut. Papirene så først dagens lys etter frigjøringen over 3 år etterpå. Dette er altså grunnen til at materialet ikke er offentliggjort tidligere. I sannhet kan en med de gamle si: Habent fata sua libelli.

Gutorm Gjessing

TO METODISKE PROBLEMER

I. TYPOLOGI ELLER MORFOLOGI SOM ARKEOLOGISK ARBEIDSMETODE

Den typologiske metode har vært sterkt omstridt. Sjelden har rent metodiske spørsmål satt temperamentene i rørsle og utløst penneferdigheten i den grad som nettopp problemene omkring typologien. I begeistring over de mange fordeler metoden ga, tør det nok ha hendt at tilhengerne av den med rundelig hånd har utstyrt typologien med en ufeilbarlighet som ellers bare paven og visse statssjefer har vært i besittelse av. Til og med en arkeologisk berømt het som Oscar Montelius, som mer enn noen annen blir regnet for skaperen av metoden, var kommet langt i den lei.¹ „I de allra flesta fall kan man sålunda genom endast taga de rent typologiska förhållandena i betraktande, afgöra, vilken form är den äldsta och vilken den yngsta. I de få fall (uthevd her), där detta icke är möjligt, lemnas svaret af fyndförhållandena . . . “ Typologien blir for ham altså en så å si ufeilbarlig patentmedisin for alle kronologiske svakheter. Og for hans mest framtrædende elev i vår tid, Nils Åberg, får den nesten mysteriereligionens karakter.² „Man fragt sich da, wie ein Außenstehender es lernen könne, zwischen falscher und echter Typologie zu unterscheiden. Hier auf muß geantwortet werden, daß in der Regel dies für ihm unmöglich ist. Die typologische Methode ist nämlich strenggenommen, gar keine Methode, und kann nicht wie eine Schulaufgabe erlernt werden, sondern ist vielmehr mit einem künstlerischen Einfühlen zu vergleichen. Der Typologie arbeitet nicht so sehr mit seiner Intelligenz wie mit seinem Instinkt. Er genießt das Rhythmische einer Entwicklung wie ein Musiker

Musik genießt, und er reagiert auf falsche Typologie wie der letztere auf einem falschen Ton. Das is keine wissenschaftliche Methode und kann nicht gelehrt werden Eine komplizierte typologische Analyse kann in der Zeit, da sie entsteht, nicht bewiesen, nur gefühlt werden.“ Det burde imidlertid være klart nok, at en slik karakteristikk av en arkeologisk arbeidsmetode, hvor det poengteres så sterkt at den egentlig ikke er noen vitenskapelig metode i det hele tatt, den egner seg i hvert fall ikke bra som propaganda for den samme metode.

Men ikke alle har vært like begeistret for typologien. En stor arkeolog, Montelius' samtidige, Sophus Müller skriver i en avhandling om metodiske problemer, som forresten ennå kan ha sin interesse:³ „Typologien er altsaa, efter vor Opfattelse, et temmelig broget Begreb. Saaledes som dette Ord fortolkes, er det ingen brugelig Methode, men en Vej enten kun til Formodninger eller til Hypoteser, knyttede paa bagvendt Maade til vovelige Form-Sammenligninger i Stedet for til sikre Fund-lagttagelser, hvorpaa de dog altid bagefter maa prøves Hvor stort Værd vi derfor end tillægge meget af, hvad der bærer Typologiens Merke, kunne vi dog hverken spaa selve denne Betegnelse eller den ofte dermed følgende begrænsede og uheldige Undersøgelismaade nogen lang Fremtid. Det „typologiske Stadium“ vil blive en vis, lad os haabe kort Periode af den svenske forhistoriske Archæologie efter 1870.“ Og J. E. Forssander, som ikke kan dy seg for å sitere Åbergs uttalelse om den „musikalske typologi“, skriver — nok så spydig — i sitt arbeid om den svenske båtøkskultur:⁴ „Åbergs Schema betreffend die typologische Entwicklung der schwedischen Bootäxte ist genau nach den Gesichtspunkten aufgestellt, die er in oben erwähntem Zitat angegeben hat. Die Forderungen welche hier als unumgängliche für eine methodisch unantastbare Bearbeitung des archäologischen Materials vorgebracht sind, sind fast ganz ausser Acht gelassen. Seine Arbeitsmethode muss also als offenbar unzuverlässig betrachtet werden, und die Resultate können unter solchen Umständen nicht gutgeheissen werden.“ Eller for å sitere en annen svensk forsker,

Sune Lindqvist:⁵ „Mången enbart på typologiska grunder uppställd serie har emellertid gjort nytta som arbetshypotes. Men ingen samvetsgrann forskare förblandar medvetet, vad som på så vis gjorts sannolikt, med vad som på säkrare grunder kunnat åtminstone relativt bevisas. Allt för ofta ha nämligen också en av de skenbart mest trovärdiga typologiska serierna, när tillräckliga fakta dragits fram, befunnits vilseledande.“

Som en ser, er meningene om brukbarheten av den typologiske metode nok så delte. Det må medgis at den stort sett ikke har vind i seilene hos den unge garde av arkeologer. Det kan derfor være full grunn til å se litt nærmere på den. Typologene trøster seg, i hvert fall delvis, med at Sophus Müller i seinere arbeider har sonet for sin kritikk, idet han har levert ypperlige typologiske arbeider. På sett og vis er det også sant. Men det er kanhende tvilsomt om Müller sjøl ville ha unnlatt å protestere energisk mot å bli slått i hardtkorn med de karakteristiske typologer. Jeg ville snarere kalle de av arbeidene hans, det her dreier seg om, for morfologiske studier.

Typologien som systematisk arkeologisk metode er en frukt av den veldige naturvitenskapelige oppmarsj i 1800-årene. I 1858 ga Darwin ut sitt første arbeid om utviklingslæren, i 1859 kom hans store verk: *On the Origin of Species by means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. I 1768 kom *Variations of Animals and Plants under Domestication*, og endelig i 1871 *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Samme år la Montelius fram sitt typologiske system på arkeologkongressen i Bologna, og uavhengig av ham var Hans Hildebrand kommet over samme idé.⁶ Og typologien er, kort uttrykt, utviklingslæren ført over på det arkeologiske tilfang.

Det er på denne bakgrunn vi må se entusiasmen og nok også ensidigheten i den eldre typologi. Den var med andre ord en høyst aktuell og moderne problemstilling, og det var ikke underlig om mange arkeologer styrtet seg med begeistring over dette „sesam-lukk-deg-opp“-system.

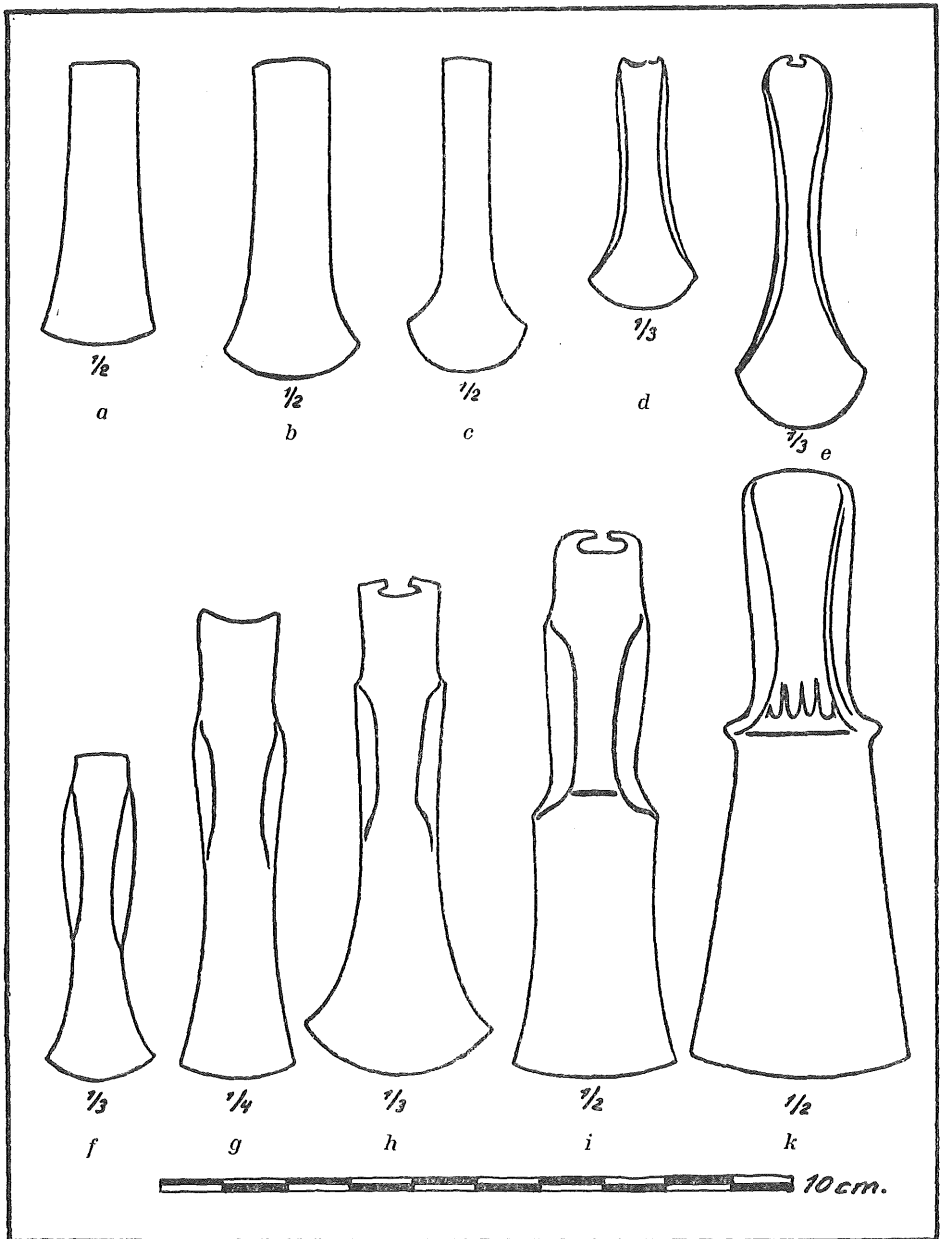

Fig. 1. Montelius' typologiske utviklingsrekke over italiske bronsealdersøkser.

Typologien gikk ut fra at den menneskelige vilje var bundet av visse lover i likhet med dem som driver hele utviklingen i den organiske verden. Oldsakene utvikler seg, som var de levende organismer. De enkelte gjenstander blir etter dette individer, en typeserie framstiller utviklingen av en art, og en gruppe typeserier igjen en utvikling som deler seg i ymse arter og utgjør en familie.

Utviklingen blir best illustrert av et par eksempler, og jeg holder meg da til et par av dem som Montelius sjøl har lagt fram for å bevise brukbarheten av metoden.⁷

Det gjelder først bronsealdersøkseene i Italia. (Fig. 1.) På den tid da en i Italia gjorde det første kjennskap med bronzen, brukte de steinøkser med plane eller svakt hvelvde breisider, smalsidene er så godt som parallelle, slik at eggen nesten ikke er breiere enn nakken. Omlag samme form finner vi igjen på de eldste metalløkser. De er av kopper, og har flate eller nesten flate breisider, nesten parallelle smalsider og lite utsvinget egg. (Fig. 1 a.) Snart fant en imidlertid at det nye materiale gjorde det mulig å lage ei øks med brei egg uten at hele øksa trengte å være like brei. Dette hadde sjølsagt litt å si i ei tid, da metallet var kostbart. Slik oppsto økser med etter måten sterkt utsvinget egg, men de er framleis plane med parallelle smalsider. (Fig. 1 c.)

Metalløkseene ble skjefftet ved at de ble stukket inn i et knebøydd treskaft. For å få det til å sitte fastere i skaftet, ble sidekantene etter hvert gjort noe høyere, noe som var lett å gjøre med støpte økser, men slett ikke så enkelt når det gjaldt å lage ei steinøks. I begynnelsen er disse kanter ganske lave, men smått om senn blir de høyere. Så lenge de er etter måten lave, går de fra nakken helt ned til eggen. (Fig. 1 d—e.) Men da de ble gjort svært høye blir de oftest laget ganske korte, noe som var like brukbart. (Fig. 1 f—h.) På denne måte hindret en at øksa glei ut til sidene, men ved et kraftig hogg kunne en ennå risikere at øksa trengte djupere inn i skaftet. For å hindre dette ble åpningene mellom skaftlappene gjort noe mindre

i underkant enn øverst. Og ennå bedre kunne det hindres at øksa trengte inn i skaftet, om en laget en liten avsats på bladet der hvor skaftet sluttet slik at øksa ble noe tjukkere like nedafor skaftet. (Fig. 1 i—k.) Denne avsats blir snart tydeligere og tydeligere markert, idet den danner en rett vinkel mot øvre del av bladet, men ikke mot nederdelen, som nå gjerne blir gjort noe breiere enn overdelen. Til slutt blir avsatsen så tydelig, at den blir formet som en høy, vinklet tverrvegg.

Som et anna illustrerende eksempel har Montelius pekt på utviklingen av dolker og sverd i eldre nordisk bronsealder (fig. 2). Først avbilder han håndtaket av et bronsesverd, funnet i Danmark (det er rett nok et innført ungarsk sverd), som han mener er en tydelig etterlikning i bronse av et håndtak av tre, horn eller liknende (fig. 2a). Nederenden av håndtaket er slik at den uten vansker kunne vært utført av ett eller anna organisk stoff like vel som av metall. Karakteristisk er den halvrunde utskjæring i underkanten. På andre sverd av denne type er nederkanten helt rettlinjert, men med den halvrunde utskjæring. På fig. 2b, som viser underkanten av håndtaket fig. 2a, er nederkanten visselig også rettlinjert, men den danner likevel en tydelig vinkel mot midtlinjen av sverdet. På fig. 2d er underkanten svakt bøydd. Denne bøying blir etter hvert sterkere og sterkere, slik at det oppstår ei djup innbukting på begge sider med en utstikkende flik på hver side av den halvrunde utskjæring. Smått om senn blir disse fliker lengre og nærmer seg hverandre, slik at de møtes og danner en sirkelrund utskjæring i stedet for den halvrunde. På fig. 2 i—k ser en bare et aldri så lite hakk som minner om at det en gang har vært en åpning.

Det er ingen tvil om at slike serier på mange vis kan virke besnærende overbevisende.

Etter grunnsetningen for typologien blir enhver ytring av menneskelig vilje snørt sammen i trange og uelastiske lover, — eller rettere: den menneskelige vilje blir en stor illusjon. Men dette sterkt naturdeterministiske livssyn er ikke bygd på psykologiske studier. Det

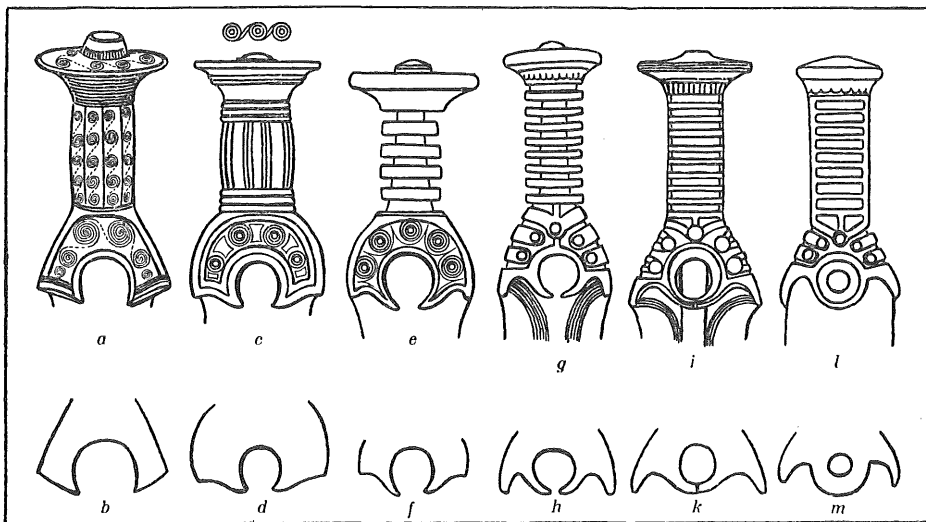

Fig. 2. Montelius' typologiske utviklingsrekke over nordiske bronsealdersverd og -dolker.

bygger helt og holdent på ei mekanisk overføring av visse biologiske lover på den menneskelige psyke. Her ligger utvilsomt en hovedinnvending mot hele det typologiske system. I samme øyeblikk dette naturdeterministiske syn viser seg ikke å gjelde fullt ut, svikter også typologien.

All humanistisk forskning må naturligvis gå ut fra en viss regelbundenhet i tilværet. Men derfra og til typologiens stive og skjematisk syn er et langt skritt. Og det kan vanskelig være tvil om at forutsetningen for det typologiske system svikter på viktige punkter. Også naturvitenskapen har måttet gi opp den unntaksløst regelbundne biologiske utvikling. Mutasjoner og modifikasjoner har alt lenge vært knesatte biologiske begreper. Og et historisk eller etnologisk syn på utviklingshistorien til mennesket må visselig føre til at vi forkaster de trange grenser som typologien satte for spillerommet til den menneskelige vilje.

De siste tiders politiske utvikling over store deler av Europa kan ikke egentlig sies å ha støttet typologiens krav om en jamt framskridende utvikling, med de veldige sidesprang og tilbakeslag vi har vært vitne til. Og moderne etnologiske undersøkelser har vist klart nok at denne uregelmessige utvikling hverken er noe moderne eller noe lokalt avgrenst europeisk fenomen.

Etter det jeg kan skjønne, må vi derfor stille oss, ikke avventende lengre, men i klar opposisjon til den sterkt skjematiske typologiske metode, som ble lansert av Montelius og Hildebrand. Den må ses som foreldet, fordi den bygger på et foreldet livssyn. I vår tid blir denne form for typologi dyrket mest konsekvent av Nils Åberg, enda om han har forsøkt å tillempe den til utviklingen av biologien. Han opererer såleis sterkt med typologiske mutasjoner.⁸

En annen ting er at typologien har nådd blendende resultater, og den har utvilsomt tilført den arkeologiske forskning store og varige verdier. Ikke minst har den tvunget fram et ganske annerleis grundig formstudium. For den arkeologiske morfologi (formlære) har den derfor hatt stor betydning. Og det er ingen grunn til å behandle den typologiske metode med sånn systematisk forakt, som det stund imellom har skjedd.

Det er nok mulig at skaperne av den typologiske metode tiltok seg æren for å ha oppdaget oppfatninger og metoder, som alt hadde vært i bruk i flere år før det typologiske system ble lansert. Nils Åberg medgir at englenderne John Evans og Lane Fox drev typologiske studier alt i 1860-årene,⁹ men ingen av dem laget system av sin arbeidsmetode, og det kan derfor på sett og vis sies, at deres arbeider ikke fikk konsekvenser for den seinere arkeologiske metode.

Når hverken Evans eller Fox satt sin arbeidsmåte i system, kommer det trolig først og fremst av at arkeologisk forskning helt fra C. J. Thomsens tredeling via J. J. A. Worsaaes glimrende kronologiske arbeider, hadde vært basert på en behandling av typene og de karakteristiske endringer av typene i de ulike tidsavsnitt, noe som også er kjernepunktet i typologien.

Det radikalt nye i det typologiske system har Montelius formulert slik:¹⁰ „Vad arten är för naturforskaren, det är nämligen typen för den förhistoriske fornforskaren, och den sistnämnde sätter — åtminstone här i Norden — ej längre sin enda uppgift i att beskrifva och jämföra fornsakerna från skilda länder och utforska lifvet i dessa trakter under flyddat ider. Han söker numera att äfven spåra^o det inre sammanhang, som finnes mellan typerna, och visa huru den ena typen, liksom den ena arten, utvecklats sig ur den andra.“ — Eller som Åberg uttrycker det: „Typologie bedeutet das Leben wieder zu erwecken, das in ihnen (dvs. oldsakene) erstarrt ist“.¹¹

Men at dette synspunkt betyr en stor fare for den arkeologiske forskning, kan snautt nok være tvilsomt. Det setter i realiteten saka på hodet, det gjør midler til mål, og setter det virkelige målet for vår forskning til side som noe relativt uvesentlig og likegyldig. Vi må jo likevel holde fast på at arkeologiens mål som humanistisk forskningsgrein er å klarlegge menneskelivet, og ikke livet i skafthulløkser eller korsformete spenner. Typologenes forkjærlighet for å se oldsakene som et slags levende organismer har lett for å gjøre arkeologen til steinøksforsker eller fibulaforsker i stedet for til kulturforsker. Han ser lett så mye liv i oldsakene, at han glemmer det liv som har skapt dem. At vår forskning ofte *har* lidd under dette, kan det ikke være tvil om.

Likevel skal vi heller ikke se bort fra, at denne kjærlighet til oldsakene for oldsakenes egen skyld har tilført arkeologien store verdier og. Fram for alt har den, som før er sagt, ført til et grundigere studium av formene, i det hele til en mer omfattende materialbehandling og til mer utstrakt bruk av billedstoff. Det gir igjen argumentasjonen større tyngde og slagkraft. Jeg tror ikke det var vel betenkt av Sophus Müller, når han med et umiskjennelig stenk av den müllerske satire skriver, at typologene driver og avbilder „hvad der ellers maa hvile i Studiebogen og i Museumsprotokoller, indtil det kan tjene til Underlag for almindelige Resultater.“

Enda om den typebehandling som typologene innførte, ikke var så radikalt ny som de sjøl mente, så satte de den likevel i system. Og det er ingen tvil om at det er satt opp lange rekker med fullkomment overbevisende utviklingsserier. Etter teorien vil formene vanligvis utvikle seg fra det enkle til det kompliserte. „Det är visserlig sant,“ sier Montelius, „att äfven den yngsta formen i en sådan serie stundom kan synas vara ganska enkel, men en noggrann undersökning ådagaläger dock, att denna enkelhet endast är skenbar, ej så ursprunglig som den vilken utmärkar den äldsta.“¹³ Erfaringene seinere har vist sikkert nok at denne utviklingsgang ofte holder stikk, men den har jamvel vist, at kompliserte former etter hvert kan forenkles. Fram for alt har typologene for så vidt fått rett i sin hovedtese, som det ikke er noen tvil om at oldsakene vanligvis endres gradvis uten de radikale brudd.

Særs viktige ved typologiske studier er jo de såkalte rudimenter, dvs. deler av gjenstanden som opphavlig har hatt en funksjonell oppgave å fylle, men som etter hvert har opphørt å gjøre dette. Det er først og fremst det menneskelige treghetsmoment som her gjør seg gjeldende. En kunne nevne utallige eksempler på slike rudimentære ledd, sånn som f. eks. den sterkt trekantete *meginhúfr* i Oseberg skipet, som er et rudiment av ei gammel esing, idet de etter hvert satte så mye skvettganger oppå esinga, at det som før var båtripa til slutt ble overgangen mellom bunn og sider i skipet. (Se fig. 3.)¹⁴ Et utmerket eksempel på rudimentet er jamvel Montelius' klassiske eksempel med utviklingen av jernbanevogna. (Se fig. 4—7.)¹⁵

Da de begynte å bruke jernbanen til persontrakk, ble personvognene naturligvis gjort helt som diligenser, som jo var personvognene på landeveien. Montelius avbilder her ei personvogn fra det første persontog, som ble åpnet i 1825 mellom Stockton og Darlington (fig. 4). Den har, som diligensen, tre store vinduer på hver side, — ett i døra midt mellom to andre, som er avrundet nederst, slik at underkanten av alle tre vinduer danner en bue lik den som avgrenser vogna. Snart innså

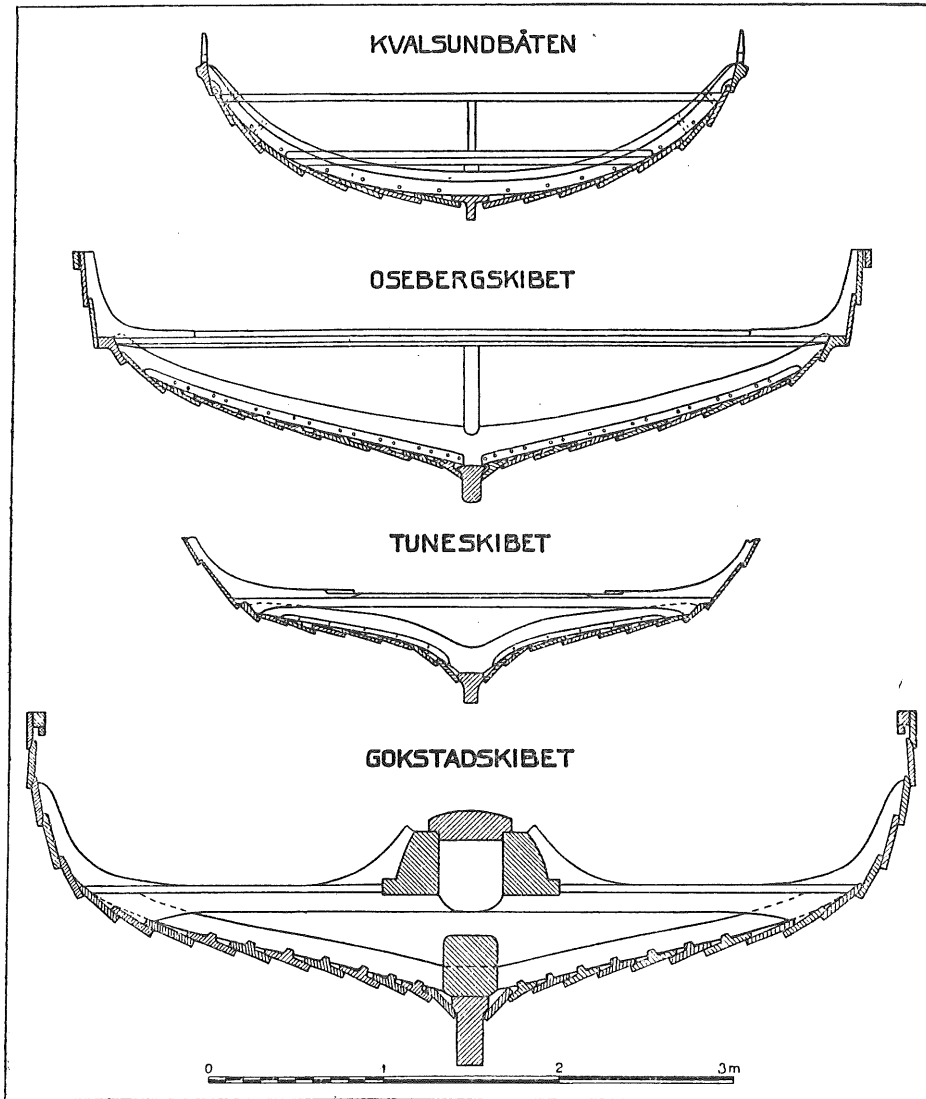

Fig. 3. På Kvalsundbåten ser en den gamle esinga med en skvettgang. På Osebergskibet er formen ennå beholdt, mens en ser lite av den gamle formen på Tuneskibet og Gokstadskibet.

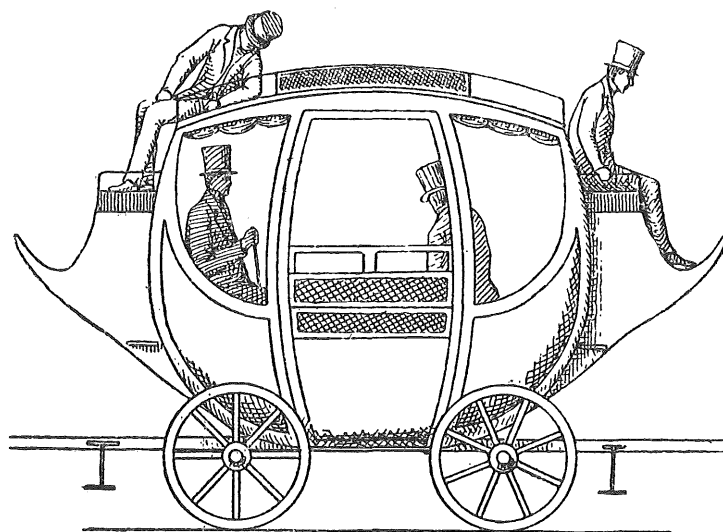

Fig. 4. Jernbanekupé fra 1825.

en imidlertid fordelten ved å ha større vogner. Det ble da fabrikert vogner med tre kupéer, som hver for seg ennå var lik en diligense, sterkt konvekse som den var og avgrenst av en tilsvarende bue. Som eksempel på dette avbilder han ei østerriksk vogn fra 1840 (fig. 5). Som et neste utviklingstrinn avbilder han ei tyskbygd vogn fra de svenske statsbaner fra kort etter midten av 1850-årene (fig. 6). Her er veggene blitt plane, men som et rudiment fra diligensen er sidevinduene ennå avrundet nederst, og den runde form diligensen hadde er markert ved ei rudimentær list. Endelig avbilder han ei samtidig vogn med 1½ 1ste klasses og to 2nen klasses kupéer (fig. 7). Den bueformete list er her forsvunnet, men vinduene til 1ste klasse er ennå avrundet nederst.

Denne sterke framheving av rudimentet, som jo også er hentet fra biologien, er sikkert for en stor del riktig, og den er et verdifullt tilskott til den arkeologiske formbehandling. For det er jo helt klart at en form med rudimentære ledd ikke er noen opphavlig form.

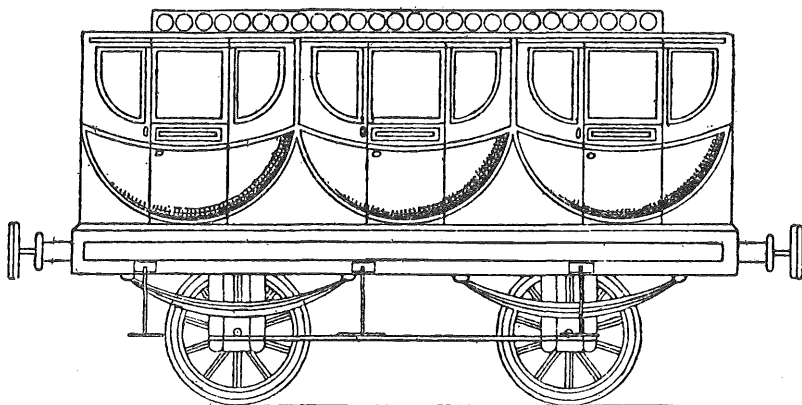

Fig. 5. Østerriksk jernbanevogn fra 1840.

En av de største farer ved den typologiske formbehandling er generaliseringen. Typologene tar gjerne for seg oldsakstilfanget i et bestemt område, som av praktiske grunner gjerne faller sammen med landegrensene. Innafor dette område er de ikke så nøye med finnesteder og funnopplysninger. Da gjelder bare formene. Når det så blir oppstilt typologiske serier med ledd hentet f. eks. dels fra Skåne, dels fra Nord-Sverige eller Mellom-Sverige, må dette føre til feilaktige kronologiske bestemmelser, fordi utviklingen ikke går like fort over alt. Følgen av denne behandling av stoffet er da også blitt, at det først er i moderne tid en for alvor har tatt opp spørsmålet om ikke hver landsdel må behandles ut fra de muligheter landsdelen sjøl gir. I Nord-Norge f. eks., hvor det ikke har vært noen bronsealder, må vi ha lov til å gå ut fra at steinalderen har vart like til jernet avløste steinen som konstruktivt redskapsmateriale. At det på denne måte har vært lagt hindringer i veien for en djuptgående forståelse av livsformer og livsvilkår, kan det ikke tviles på, heller ikke at typologien får ta sin del av ansvaret for dette.

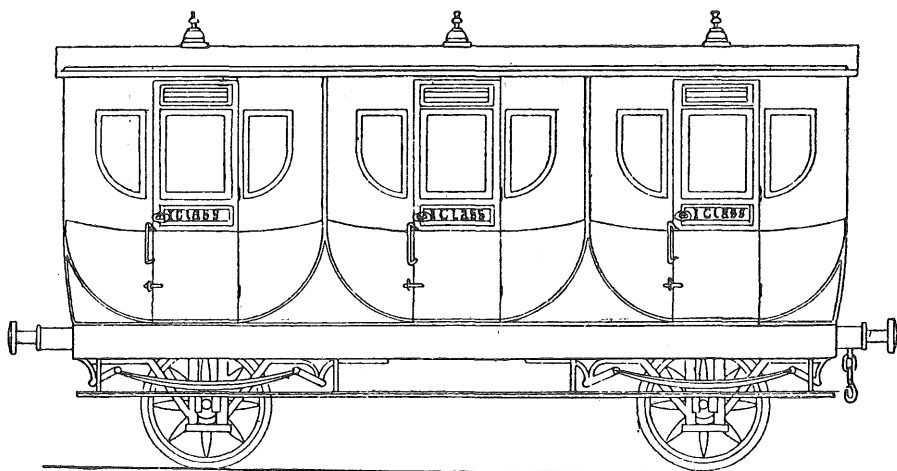

Fig. 6. Tyskbygd jernbanevogn fra 1850-årene.

Det kan da heller ikke tviles på at denne ugeografiske behandling av stoffet har ført til at en har stilt opp noen „av de skenbarast mest troværdige typologiske serierna“ som „når tiltræcklige fakta dragits fram, befunnits vilseledande“, for å bruke Sune Lindqvists uttrykk.

I arkeologiens barndom, før de montelianske periodeinndelinger hadde lagt et så sterkt trykk på norsk og svensk arkeologi, så en i virkeligheten mer elastisk og livsnært på disse problemer. Jeg kan minne om adjunkt Th. Winthers fortrinlige avhandling om skifersakene fra 1877, hvor han er fullt klar over de konsekvenser landsdelens nordlige beliggenhet måtte få for spørsmålet om varigheten av steinalderen.¹⁶ Han kjente vel snautt nok det typologiske system, men formbehandlingen hans ligger likevel fullt på høyde med den de førende arkeologer i Skandinavia presterte på den tid.

I det hele tatt har typologien ført til et alt for skjematisk og livsfjernt syn på kulturutviklingen. Imidlertid er formutviklingen i og for seg sikker nok, og det som trenges er derfor psykologiske undersøkelser av

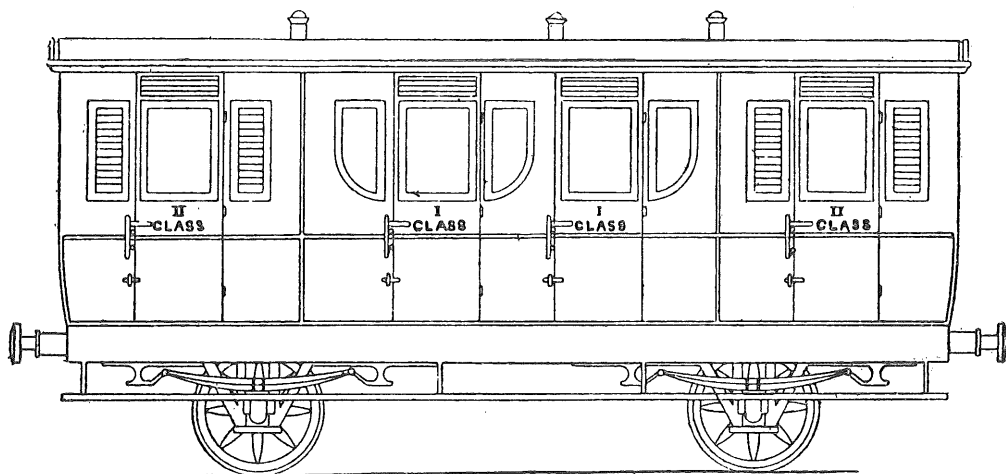

Fig. 7. Svensk jernbanevogn fra ca. 1900.

drivkreftene i denne utvikling. For arkeologien som humanistisk forskningsgrein må det ligge mye nærmere å søke en psykologisk forklaring på dette fenomen, enn å ty til botanisk og zoologisk systematikk. Det går så mange understrømmer i menneskelivet, — de kan ligge latente i lange tider, men kan plutselig en vakker dag, tilsynelatende helt umotivert trenge seg opp i overflata. Når det f. eks. er risset løst inn en naturalistisk hestefigur på baksida av den fine relieffspenne fra folkevandringstida fra Norheim i Hedrum,¹⁷ hvor forsida er dekorert med karakteristisk folkevandringstidsornamentikk, så lar det seg svært vanskelig forklare typologisk. Ei typologisk tidfesting ville snarest føre tilbake til yngre steinalder, om ikke lengre ennå. Her må vi nettopp ha en av disse merkelige understrømmer som plutselig har dukket opp. Det er steinalderens veidemanns-sinn, som her har dukket opp, dette som er så djupt og uutryddelig forankret i norsk folkelynne ennå idag. Det gjør også sikkert at mange arkeologiske problemer må bli løst etter andre linjer hos oss enn i gamle, ensidig betonte jordbruksbygder.

Typologien kan gi grunnlag for kronologiske teorier og arbeidshypoteser, men den kan aldri gi de uforbikommelige prov for at disse teorier er riktige. Den optimisme Montelius viste, som ble sitert innledningsvis, er unektelig mer en ønskedrøm enn virkelighet. Og var det alt da han uttalte den. For når typologene har vært så opptatt av støtt å gi kontraprøver i funnkombinasjonene for å vise ufeilbarligheten av den typologiske metode, så skyldes det i virkeligheten oftest, at det er på grunnlag av disse kjente funnkombinasjoner at de typologiske serier er stilt opp. Montelius motbeviser for så vidt sjøl sin tese i en annen avhandling i samme bind av Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, hvor hans avhandling om typologien står. Det er hans for si tid så ypperlige behandling av kronologien i folkevandringstida.¹⁸ I virkeligheten bygger han her hele sin kronologi opp på funnkombinasjoner, — ikke minst myntfunn. Tilsvarende vil en kunne se i en rekke andre arbeider, delvis fortreffelige studier, som nok seiler under det typologiske flagg, men hvor typologien mer er et mål som nås ved hjelp av det gammelkjente middel: funnkombinasjonene. Det kan eksempelvis vises til Jan Petersens utmerkete arbeid om vikingsverdene, som er dekorert med undertitelen: „En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben.“¹⁹ For hver enkelt type blir det gjort omhyggelig greie for de funnkombinasjoner typene fins i, og hele kronologien er bygd nøye opp nettopp på funnkombinasjonene. Men ut fra disse funnkombinasjoner gror utviklingen av våpenformene fram med overbevisende styrke.

Som kronologisk metode blir typologien i sin rendyrkede form med andre ord bare brukbar som en nødutvei, der andre kriterier mangler. Riktignok har det vært hevdet at typologien betegner et grundig studium av formene i samband med funnkombinasjonene. Men i så fall blir det unektelig ikke mye igjen av den typologiske metode, som er særmerkt for den, og som skulle rettferdiggjøre Montelius' litt bombastiske kunngjøringer av sin metodiske oppdagelse. For i så fall er det vesentlig navnet som er det nye.

Typologien har jamvel si sterke avgrensing i arten av oldsaks-tilfanget. Alt de første typologer var klar over at enkelte gjenstander var mer følsomme enn andre. Det gjaldt fram for alt fibulaer og liknende sammensatte former som bestod av flere deler, som hver for seg ville være undergitt forvandlingens lov. De fleste av de typeserier en har sett framstilt, har da også vært slike sammensatte former.

Men metoden gikk også inn i steinalderstudiet, i Norge kanhende sterkere enn andre steder fordi vi i så stor utstrekning har manglet brukbare funnkombinasjoner fra steinalderen.²⁰ Og hvor typologien blir brukt overfor boplasskulturenes enkle økser osv., da blir den for alvor betenkelig. Her er det blitt syndet ikke så lite, også i norsk arkeologi. Håkon Shetelig, som ellers ikke har stått fiendtlig stemt overfor typologien, har i sitt fortrinlige verk, *Primitive tider*, pekt på en del av de feilslutninger en er kommet til, som f. eks. når en har forsøkt å utlede den rektangulære tverrøks (Vestlandsøksa) av Vespestadøksa, trass i at Vespestadøksa er en helt lokal vestnorsk form, mens de rektangulære tverrøkser fins over hele det nordeurasiske kontinent og i deler av Nord-Amerika.²¹ På samme måte stiller det seg når finnen J. Ailio, og etter ham Nils Åberg så seint som i 1935, har laget en typologisk serie, hvor de krumryggete huløkser ses som seinere typologiske etterkommere etter spissnakkete, prikkhogde trinnøkser. Som mellomformer nevnes trinnøkser med hulegg. Etter hvert skal så huleggen ha trukket seg lengre og lengre oppover øksa, inntil oversida til slutt ble helt renneformet, eller overdelen av øksa kan bli avflatet. Dermed skulle vi så være kommet over i den ordinære krumryggete huløks. Men den krumryggete huløks fins i sammenhengende rekke fra den norske til den amerikanske Atlanterhavskyst, og det er svært lite trolig, at en økseform med så lokal utbredelse som den prikkhogde trinnøks skulle gi opphavet til ei økseform med helt circumpolar utbredelse. I virkeligheten blir likheten mellom trinnøkserne og de krumryggete forklart ganske enkelt ved at begge typer delvis har vært i bruk samtidig og at de har påvirket hverandre.

Ikke minst betenkelig blir den typologiske metode i steinalderstudiet, når en så drar, ikke bare kronologiske, men slike kulturgeografiske slutninger som dette — og ofte av vital betydning for vurderinga av en kulturform. Såleis gjør typologien at en lett undervurderer eller ser helt forbi de fremmede impulser. For typologen blir det ei hovedsak å finne de typologiske forstadier for oldsakformene, og de er ofte lette å finne i det hjemlige tilfang. En kan nevne den gammelkjente utviklingsserie fra kjerneøks over spissnakkete og tynn-nakkete øks til den tjukkknakkete. Denne utviklingsgang blir ennå hevdet av Johs. Brøndsted i Danmarks Oldtid så seint som i 1939. Men det er ikke desto mindre godtgjort at tynn-nakkete og tjukkknakkete flintøkser er kopier etter ulike typer av metalløkser. Og det er et stort spørsmål om ikke jamvel den spissnakkete representerer et nytt og fremmed innslag, — om den med andre ord overhodet har noe med kjerneøkser eller tynn-nakkete flintøkser å gjøre.

Blant de mer skjebnesvangre typologiske teorier hører i så måte Sune Lindqvists gamle idé om at de tveeggete skiferkniver var etterlikninger etter flintdolker, opphavelig satt fram i 1912,²³ og videre utformet av Axel Bagge i 1923.²⁴ Hele tilfanget av tveeggete skiferkniver ble ordnet helt vilkårlig i typologiske rekker som skulle bevise avstamminga. Følgen var at forskningen nokså kritikkløst godtok denne, mildest talt svakt grunnete typologiske hypotese, og følte at nå hadde en fått det definitive prov for at hele skiferkulturen bare var en tarvelig kopi av den rike sørskandinaviske steinalder. Ingen tok da omsyn til de helt andre livsvilkår folk nordpå hadde, uten for så vidt at de måtte gjøre kulturen fattigere og mer gudsforlatt. Og ingen tenkte på at skifer og flint jo har helt ulik nytteverdi som redskapsmateriale. Det skal likevel medgis at Axel Bagge seinere har tatt sterkt avstand fra dette syn,²⁵ mens Lindqvist ennå later til å holde på det,²⁶ trass i den ellers så kloke vurdering av typologien han har gitt.

Men nettopp skiferknivene har til evidens vist hvor farlig det er å bruke typologien i steinalderstudiet, enda en jo ikke kan se at

skiferknivene representerer påfallende enkle former. I A. W. Brøggers typeoppstilling fra 1909 må en uvegerlig få det inntrykk, at Brøgger tenker seg ei typologisk utvikling fra rette, tveeggete kniver over bananformete og krumme eneggete til de støvelformete knivene.²⁷ Med andre ord at utviklingen har gått i den lei at knivene blir krummere og krummree inntil skaftet til slutt står praktisk talt helt rettinklet på bladet. Selv om Brøgger ikke med et ord nevner dette, er han i hvert fall støtt blitt oppfattet slik, og denne typologiske rekkefølge blir uten videre opptatt av f. eks. Anathon Bjørn i 1924, som et så vel kjent arkeologisk faktum at det ikke trenger noen argumentasjon.²⁸ Utviklingen kan også „påvises“ med alle avskygninger av mellomformer. Det er vel ikke mange typologiske serier som i den grad kan „bevises“ på typologisk vei. Men de seinere års undersøkelser har ikke desto mindre vist, at visse krumme, eneggete skiferkniver opptrer alt i midten av ganggravstida. I slutten av perioden kommer så de første støvelformete kniver, og endelig viser de rette, tveeggete knivene seg som en ny form i dolktid. Det blir med andre ord ikke så mye igjen av den vakre typologiske serien.²⁹

Likesom med tilhøvet mellom trinnøkser og krumryggete huløkser, kommer vi her óg i kontakt med et av de viktigste faremomenter ved den typologiske metode: de gjensidige påvirkninger mellom to eller flere samtidige typer. Selv om det er utvilsomt at formene oftest utvikles gradvis, vil den individuelle treghet gjøre at formene vil kunne holde seg uendret i produkter av enkelte håndverkere eller innafor visse lokale håndverkssentra. Etter hvert vil da tidlige og seine ledd i samme utviklingsrekke være i bruk samtidig. Disse samtidige gjenstander av typologisk sett helt forskjellig alder kan så igjen komme til å påvirke hverandre, og vi vil til slutt kunne få det selsomste virvar av typologiske ledd i bruk samtidig.

Blant disse feilkilder som typologen vil kunne møte på sin farefulle typologiske vandring, skal jeg også nevne det såkalte reutilisasjonsproblem, som Olov Janse pekte på i si tid.³⁰ Reutilisasjon vil si at

visse karakteristiske oldsakformer eller ornamenter kan leve i andre områder lenge etter at de var gått av bruk i det område, hvor de opphavelig hørte hjemme. Fra de områder der formene på dette vis var konserverte, kan de så bli spredt rundt omkring, bl. a. tilbake til deres opphavelige utbredelsesområde, der de altså hadde vært ute av bruk i lange tider. Det er ikke for ingen ting at det er en arkeolog, som har arbeidd mye med østasiatisk arkeologi, som finner å måtte peke på dette for sine kolleger hjemme i Sverige. De arkeologiske kulturer omtrent overalt i Asia har et konservativt drag så sterkt, at dette problem sikkert har gjort seg i høy grad gjeldende der. Og det kan jo ikke være skygge av tvil om at det kan skape atskillig ravasje i de typologiske resonnementer.

Vel, det skal medgis at disse eksempler oftest representerer det typologene kaller falsk typologi, hvor den virkelige typolog reagerer som musikeren på falske toner. Han vil trolig kunne hevde, at en kan ikke dømme metoden etter slike resultater som ikke bygger på et tilstrekkelig nitid studium av formene og bruken av dem. Men faremomentene er der ikke desto mindre, noe en ser tydelig nok av den typologisk-arkeologiske litteratur, ikke minst i steinalderstudiet hvor bestemmelsen av bruken av redskapene ofte er nokså uviss og flytende. Det er derfor helt nødvendig, at det blir pekt på disse faremomenter, så får en heller kalle det falsk eller ekte typologi som en vil.

Jeg kommer straks tilbake til den store betydning typologien har hatt i den arkeologiske kunsthforskning. Her skal jeg da til slutt bare prøve å gi noen mer generelle antydninger av hvordan og i hvilken grad metoden bør bli brukt, — for så vidt som vi da overhodet kan tale om en typologisk metode.

Som en vil ha forstått kan det aldri skaffes tilnærmingsvis sikre prov av kronologisk slag ved en rent typologisk undersøkelse. Kronologien må derfor idag som i C. J. Thomsens dager bli bygd opp på funnkombinasjonene. Den kronologiske gruppering som funnkombinasjonene gir, vil da oftest vise at den oldsakform, som i øyeblikket

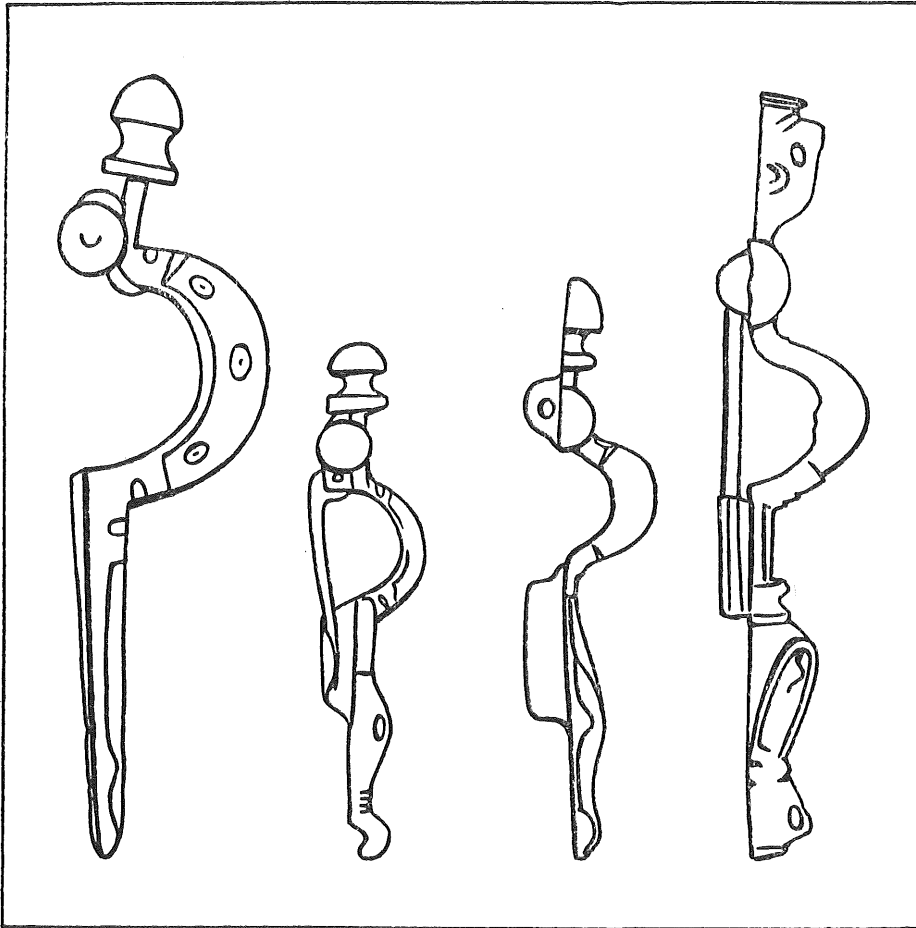

Fig. 8. Utviklingen av korsformete spenner fra siste halvpart av 300-årene (lengst til venstre) til siste halvpart av 400-årene.

interesserer, endrer form etter som tida går. La oss si at det dreier seg om et studium av korsformete spenner fra folkevandringstida. (Fig. 8.)³¹ Det vil da vise seg at de aller eldste eksemplarer i funn fra siste halvpart av 300-årene og første halvparten av 400-årene er små og smale med etter

måten lang bøyle og lang nåleskjede, som rekker helt ned til mulen på dyrehodet. Knoppene på overplata er alltid halvkuleformete. I funn som kan dateres til siste halvpart av 400-årene får spennene kortere bøyle, knoppene får ofte plan eller konkav underside, noe som blir helt eneherskende på seinere spenner, og nåleskjeden blir kortere. En „typologisk“ utvikling som er konstatert på denne måte, er sikker nok, dersom en har tilstrekkelig tilfang å bygge på, og dersom dette tilfang skriver seg fra et noenlunde homogent kulturområde. I Nord-Norge blir såleis utviklingen av de korsformete spenner delvis ført inn på andre baner enn på Vestlandet hvor formen kom fra. På den andre sida er det jo ikke alltid, at alle utviklingstrinn er representert i funn som kan tidfestes ut fra funnkombinasjonene. Men dersom en arbeider med en enkelt oldsakform, er det naturligvis av interesse å få alle eksemplarer datert. Har en så fått utviklingsrekka fastlagt i de store trekk gjennom funnkombinasjonene, vil en nok på typologisk vei kunne datere mellomliggende utviklingsformer, når en bare er oppmerksom på at disse dateringer ikke kan ses som bindende bevist.

På denne måte har det i virkeligheten alltid vært arbeidd i arkeologien, og her er typologien ikke til å komme forbi. Den blir da riktignok ikke noen sjølstendig kronologisk metode, i hvert fall ikke noen hovedmetode, men det er jo ærlig talt mindre vesentlig, når den bare gjør nytte for seg. På mange vis ville det være en fordel om vi sjaltet ut navnet *typologi* og erstattet det med *morfologi* (formlære) eller et anna navn, som sa omtrent det samme. Bare ordet typologi er hos mange kommet slik i miskreditt, og skaper så sterke assosiasjoner med den outrerte, skjematisk form for metoden, at ordet skremmer i seg sjøl. Og slik morfologien etter hvert har festnet form hos de fleste arkeologer — i hvert fall de tenksomme, som ikke går rundt med skylapper av noe slag — er den også unektelig langt fjernet fra det program Montelius proklamerte. Derimot var det i denne form Sophus Müller seinere arbeidde, når han ble tatt til

inntekt for den typologiske metode. Og gjennom særlig Haakon Shetelig's arbeider har denne form for morfologi også vunnet en solid plass i norsk arkeologi. Det gjelder da særlig den morfologi som er drevet i norske jernalderstudier.

II. METODER I KUNSTFORSKNINGEN

Den arkeologiske kunsthistorie har vel for så vidt ikke noen særlig metode fram for kunsthistorien ellers, som den kunsthistoriske metode i det hele tatt bygger mye på arkeologiens metodikk, — ikke minst på typologien. Det er i kunsthistorien — først og fremst i stilhistorien — at typologien har satt seg sine varigste og skjønneste monumenter.

Med stilhistorie tenker vi oftest på utviklingen av ornamentikken. Imidlertid har vi også billedkunst i tilfanget fra førhistorisk tid. Jeg tenker da i første rekke på bergkunsten (helleristninger og bergmaling), men også på billedframstillinger fra jernalderen — gullbrakteater, billedsteiner, treskurd og billedvev i Oseberg og mye annet, foruten at vi har en del skulptur både fra steinalder, bronsealder og jernalder. Og også denne kunst gjennomgår jo en stilhistorisk utvikling.

Til en viss grad må naturligvis metodikken i kunsthistorien avpasses etter kunstens art. Det må derfor stå som den første oppgave å bli klar over hva mening den kunstform, vi vil studere, har hatt. Det viser seg over alt at en fri kunst, som er uavhengig av religiøs tvang, er mye friere i sine uttrykksformer, mye mer åpen for impulser, mye mer bevegelig enn en religiøs-dogmatisk kunst. Den religiøse kunst vil ha lett for å stivne til, helt som det religiøse språk. I språkstridens dager her i Norge kunne en støtt treffe folk som hadde nynorsk som sitt naturlige skriftspråk. Men bibel og salmebok skulle være på bokmål — og det vil jo, nettopp med de bøker, gjerne si et gammeldags dansk. Å lese bibelen på nynorsk — på det levende og naturlige mål — var blasfemi. Paulus hadde sjølsagt ikke noen torn i *kjøttet* — men i *kjødet*! Vi kjenner det rent som blasfemi,

de aller fleste av oss, å bruke vanlig talemåte når det gjelder de høyeste ting. Slik blir det også i kunsten.

Klarest trer dette tilhøve kanhende fram ved en sammenlikning mellom kretisk kunst i minoiske tid og samtidig egyptisk kunst, to områder som sto i nært samband med hverandre. Den egyptiske er stiv og høytidelig, uniformert som prøyssere i hanemarsj. Stilisert og pompøs med streng frontalitet. Her er ingen plass for små tilfeldige innslag, alt har sin strenge religiøst-symbolistiske mening. I rak motsetning til denne stive kunst, uforanderlig som de religiøse dogmer sjøl, står den minoiske kunst med sine impressjonistiske fresker og fajanse-relieffer. Et forfinet artisteri med naturstudiet som grunnvoll, — hevet over symmetrisk komposisjon og med familielivet i dyreriket som spesialitet, — kua som lar kalven suge seg mens den slikker den spinkle kalveryggen, geita med kiddet, eller andre scener fra dyreriket, som f. eks. katta på fasanjakt. Dette er en fri kunst. De minoiske konger som understøttet denne kunst, har åpenbart ikke hatt de samme guddommelige ambisjoner som sine egyptiske kolleger.

Det er umiddelbart klart at kunstvurderinga må legges an på en annen måte når det gjelder en kunst som legger hovedvekta på det religiøse innhold og hvor formen derfor uvegerlig må bli av underordnet betydning, enn når det dreier seg om en kunst som har til hovedoppgave å gi et skjønnhetsinntrykk hos tilskueren.

Et studium av den eldste billedkunst, fram for alt representert i helleristninger og bergmalinger, men også i miniatyr-figurkunsten, har vist at den er av magisk-religiøs art. Det er først og fremst en analyse av motivene som fører fram til en slik oppfatning.

I bronsealderkunsten spiller religiøse motiver som solbilder, religiøse opptog og andre utvilsomme kulthandlinger en avgjørende rolle. Øksene, som støtt forekommer, fins ofte slik plasert at de ikke kan få noen annen forklaring enn som religiøse symboler og kultredskaper osv. Vi finner solguden sjøl i egen høye person med et stort solhjul som hode, og mange andre ting som viser klart nok, at denne kunst

ikke er noen *l'art pour l'art*, men en religiøskultisk brukskunst, om en vil.

Når det gjelder steinalderkunsten er det for så vidt vanskeligere å fastslå dens religiøse hovedoppgave, som de rent religiøse symboler ikke er på langt nær så framtreddende, og hvor de — der de fins — ikke er så lette å erkjenne som religiøse symboler. Det har virket sterkt påfallende med den monumentale steinalderkunst, hvor den støtt sysler med jaktvilt som motiv, og fortrinnsvis større vilt. Rein, elg, hjort og bjørn, kval, sel og kveite og en enkelt gang lakser. Av fugler er det gjess eller svaner. Det er bare etter dette motivvalg klart nok at denne kunst er nær knyttet til veidelivet. På den andre sida er det også påfallende overensstemmelse med den vesteuropeiske istidskunst, som vi kjenner den fra Sør-Frankrike og Nord-Spania. Dyrebildene er naturligvis andre, fordi faunaen den gang var en helt annen. Men også her er det storvilt. Denne kunst finner en imidlertid i huler, oftest djupe og kronglete huler, der det ikke kommer et lysskjær inn. Maleriene må med andre ord være malt ved kunstig lys, og bare være beregnet på å skulle bli sett i kunstig lys. Og hulene kan ikke ha vært buplasser i vanlig mening. At det ligger ei magisk mening bak denne kunst er derfor sikkert nok. Det ligger da unektelig nær å slutte fra disse over til vår egen steinalderkunst. Det har da også vist seg at ut fra en slik erkjennelse løser alle floker og vansker seg ut i tur og orden. Ennå har vi visseilig ikke greidd dem alle, men det kommer nok.

Det viktige i dette samband er likevel at vi også må vurdere utviklingen av steinalderkunsten ut fra dens religiøst-magiske betydning. Den rent teoretisk-kunstneriske vurdering, som er kommet særlig sterkt til orde i E. S. Engelstads arbeid om den østnorske monumentalkunst, hvor han konstruerer ulike kunstretninger, hver med et bevisst, estetisk-kunstnerisk program,³² kan derfor vanskelig forsvares ut fra et metodisk synspunkt.

Det er ingen tvil om at den monumentale veidekunst går gjennom en stilutvikling fra en naturalistisk til en sterkt skjematisk form.

Provføringa for dette kan bli ført fram på flere veier. Dels det mer teoretiske resonnement at den sterkt skjematizerte framstillingsform bygger på en mer komplisert, en mer reflektert kunstnerisk evne. Dels har kvartærgeologiske og andre tilhøve vist, at mens de naturalistiske ristninger delvis når helt bakover i eldre steinalder, så hører de sterkest skjematizerte til slutten av steinalderen og eldre bronsealder.

Særlig Gustaf Hallström har i sitt store verk fra 1938 trukket alle konsekvenser av denne kjensgjerning og behandlet bergkunsten strengt typologisk-stilhistorisk.³³ Hele framstillingsformen hans er logisk i alle detaljer og virker da også som skoleeksempel på logisk metodikk. Han lager her en nydelig gjennomført kronologisk gradering ut fra det synspunkt, at enhver tendens bort imot en mer skjematizert framstillingsform betegner et yngre stadium.

Personlig ser jeg det slik, at en så konsekvent gjennomført metode i virkeligheten ikke er metodisk forsvarlig. De innvendinger som kunne gjøres mot typologien i det hele, må også nødvendigvis gjelde stiltypologien i større eller mindre grad. For dersom forutsetningen for det typologiske syn svikter hvor det gjelder redskapsformene, må den nødvendigvis svikte ennå mer når det dreier seg om de mer direkte åndsprodukter som blir representert av kunsten. Kjernepunktet er jo her at steinalderkunsten er utslag av et irrasjonelt og følsomt, primitivt sinn, som ikke formes og utvikles etter så skjematizerte linjer som typologien forutsatte. Ved den religiøst-magiske kunst kommer det dessuten til at vi ikke ennå vet om kunsten i alle områder av Skandinavia eller hos alle kunstnere — trolig åndeprester — har vært like dogmebundet. Men selv om vi ser bort fra den religiøse side, vil en sammenlikning med kunsten hos primitive folk tilsi varsomhet med å trekke en stilhistorisk utviklingslinje for rigorøst opp. I samisk kunst finner en f. eks. de mest naturalistiske dyrefigurer — helt av paleolittisk preg — side om side med sterkt skjematizerte dyr.³⁴ Det er mange ting som her spiller inn — fram for alt får vi huske, at også steinalderfolket besto av individer med ulik evne og ulik legning.

Særlig klart trer dette fram på enkelte av de store nordnorske ristningsfelter, hvor en formelig kan gå og skille ut de ulike kunstnere, hver med sitt spesielle formspråk og ofte med sterkt ulik evne. Noen kan ha sin styrke i karakteriseringa av dyreslaget, mens formen kan være ubehjelpelig nok, — andre igjen kan ha ei uvanlig elegant linjeføring, mens det kan være vanskelig nok å avgjøre om de har ment å lage en rein eller en elg.³⁵ Det ville derfor ikke overraske om det før eller seinere kommer til orde en atskillig skarpere reaksjon enn hittil, mot bruken av typologi i studiet av primitiv billedkunst.

Selv om vi i høy grad må innrømme hovedpunktene i den stilistiske utvikling, er det med andre ord ikke god metodikk å dra alle konsekvenser av dette; for en metode som fører til feil resultater er unektelig ikke god.

Heller ikke er det god metode uten videre å føre den samme stiltypologi over på miniatyrkunsten. Det har vært vanlig å se f. eks. en dyrehodekniv som samtidig med de ristninger som sto på samme stiltrinn, hvor naturalismen var like framtrædende — eller like avblekt. Imidlertid er det ting som tyder på at den naturalistiske framstillingsform ihvertfall i visse høve kan ha holdt seg mye lengre i miniatyrkunsten enn på ristninger og bergmalinger. Jeg tenker her først og fremst på den vakre Risvik-kniv fra Meløy på Helgeland, som vel nok er det beste vi har i Skandinavia av naturalistisk dyrekunst, men som er funnet i urørt buplasslag sammen med sein keramikk og i et nivå som vanskelig kan være eldre enn fra eldre bronsealder, — altså fra ei tid da monumentalkunsten døde bort i en stiv skjematisme som fører rett i jordbruksristningenes stilpreg. På den andre sida har vi miniatyrkunst som sikkert kan tidfestes til dolktid, men som er mye mer skjematisk enn Risvik-kniven, sånn som hornkammene fra Skjåvika og Nyelv i Hamningberg, hvor den arkeologiske tidfesting er uomtvistelig.³⁶

Under slike vilkår kan ei rent stilhistorisk tidfesting bare bli gitt under sterke forbehold og med en rommelig margin. Dette synspunkt

gjelder imidlertid først og fremst figurkunsten. Det er også ting som tyder på at det gjelder den eldste steinalderkunst i høyere grad enn seinere i førhistorisk tid, da billedkunsten oftest har mistet det opphavelige, naturalistiske preg som den hadde i steinalderen.

Hvor kunsten får rent ornamentale uttrykksformer blir den sjølsagt mer bundet. Ornamentikken kan for så vidt bli sett i tilhøve til figurkunsten, omtrent som diktning til prosafortelling. Diktinga er bundet av verseform, av rytme og uttrykksmåter, og utviklingen vil derfor foregå mer lovmessig enn prosafortellingen. Slik er med ornamentikken óg. Den er óg bundet av rytme og av bestemte uttrykksmåter. De enkelte elementer i ornamentikken, enten det nå gjelder dyrehoder eller floristiske elementer, skal ha den eller den bestemte form. Den rent ornamentale kunst vil derfor alltid få et mer homogent utseende. Óg det gjør igjen at utviklingen må bli mer lovbunden.

Samme synspunkt kan en for en stor del tillempe på figurkunsten i bronsealder og jernalder óg. Etter som ornamentikken i bronsealderen blir den dominerende kunstform, påvirket den figurkunsten som blir stilisert, og hvor detaljene svært ofte låner formale trekk fra ornamentikken. Selv om utviklingen av figurkunst og ornamentikk ikke alltid følger de samme baner, vil de gjerne ha enkelte formale detaljer felles som gjør at en ofte kan føre tidfestinga over fra ornamentikk til figurkunst.

Det er denne ornamentale bundethet som gjør at typologien har hatt en varigere og mer resultatrik virkning i stilhistorien enn på noe anna felt av arkeologien. Men det kan likevel ikke nektes at den dogmatiske typologi har sine små synder på samvittigheten ógså når det gjelder det stilhistoriske studium.

Kjernepunktet i ethvert stilhistorisk studium er naturligvis definisjonen av begrepet stil. Hva er egentlig stil? Det er sjølsagt ikke motivene alene som skaper en ornamental stil. Vi snakker om dyrestil, noe som langt fra er noe entydig begrep. Heller ikke er det bare utforminga av detaljene, som dyrehoder, føtter eller blad, som

som skaper en spesiell stilform. Stil er i virkeligheten et nokså mangslungent begrep som bygger på en syntese av motiver, detaljutforminger og teknikk til et bestemt, rytmisk samspill. En stilhistorisk undersøkelse kan derfor ikke gjennomføres med hell uten at en tar omsyn til alle disse stilskapende elementer.

En annen forutsetning for en vellykt stilhistorisk undersøkelse er at en gjør seg fortrolig med hvordan en bestemt stilform oppstår, — eller snarere at en har åpent øye for alle de muligheter som kan virke alene eller sammen i framvoksteren og utviklingen av en stilform. Fram for alt vil en her støtt stå overfor den evige konflikt i all kunstutvikling mellom tradisjon og impuls — mellom den nedarvete kunstneriske tradisjonskjensle og impulser og påvirkninger fra andre stilområder.³⁷ Og det er sjølsagt dette stadige spenningsmoment som mer enn noe skaper en stil. Enten nå tradisjonen eller impulsen får overtaket, vil likevel begge faktorer gripe skapende inn i stilutviklingen. Den lokale tradisjon vil i større eller mindre grad forme impulsene om. Denne kamp som har bølget att og fram i uminnelige tider, gir mange mulige løsninger. En stilform kan assimilere en rekke fremmede motiver, mens rytmen forblir etter måten stabil. Eller den kan bygge på en nedarvet motivkrets, mens de nye impulsene i første rekke gir en ny stilrytme — osv.

En arkeolog som arbeider med stilhistorie, må kunne ta omsyn til alle disse samvirkende faktorer, om han skal kunne nå fram til resultater som blir stående ei stund. Fram for alt må han ha en viss evne til artistisk innleving i den ornamentale kunst. Her synes jeg nok at Haakon Sheteligs bind av Osebergverket står som det store forbilde.³⁸

Den strengt typologiske skole har her ofte grepet feil, når den med utgangspunktet i Bernh. Salins glimrende stilanalyser³⁹ har drevet det analytiske studium av stildetaljene nesten ut i karikaturen. Riktig nok er det i første rekke Salin som her har dannet skole, men etterfølgerne hans har ofte sett forbi, at for Salin var ikke analysen av

øyenbrynsbuer, føtter eller bladfliker alt. Derimot har Salin mer enn noen annen vist den betydning motivanalysene har i stilhistorien. En lærer nå en gang ikke en stilform å kjenne til bunn før en kjenner alle de elementer den er bygd opp over. Og her er det at Salin fram for alle har vist veien med sine stilanalyser, der han løser de enkelte dyrefigurer ut av virvaret, studerer detaljene i deres kronologiske og geografiske sammenhenger. Derimot har en stilforsker som f. eks. Nils Åberg ofte gått for langt i denne lei.⁴⁰ For ham blir nakketopper og lårspiraler litt av ei hovedsak som dominerer synet hans. Han er i virkeligheten ofte mer motivforsker enn stilforsker.⁴⁰

Typologien som jo var utviklingslæren ført over på det kulturhistoriske stoff, har også lett for å la de lokale tradisjoner i stilutviklingen bli de dominerende på bekostning av impulsene. For typologen blir det litt av ei hovedsak å vise den gradvise evolusjon av ornamentmotivene, å vise hvordan det ene motiv har grodd harmonisk ut av det andre. Sånn var det Bernh. Salin så på spørsmålet da han laget sitt nydelig gjennomførte utviklingssystem for dyreornamentikken, hvor stil I vokste organisk fram til stil II, og denne igjen utviklet seg like naturlig over i stil III.

Men seinere studier har vist at dette spørsmål er mye mer komplisert enn de eldre stilhistorikere tenkte seg. Her har Sune Lindqvists arbeider gjort mye til å ruske opp i gamle synsmåter.⁴¹ Det er nok mulig at Lindqvist har gått for langt på mange punkter. Det avgjørende i hans studier er at han virkelig fikk brutt det organiske avhengighetsforhold mellom stil I og stil II.

Først dermed ble det mulig å vurdere utviklingen av stil II som en sjølstendig stilform, og det har etter hvert vist seg at utviklingen av stil II har foregått etter andre linjer enn den eldre skole av stilhistorikere tenkte seg. Slik Salin utviklet det på en så fremragende måte ble dyreornamentikken det primære. Stil II utviklet seg, mente han, mot en gradvis rikere bruk av båndmotiver, slik at stilen gikk gjennom en periode hvor båndfletningsdekorasjonen helt tok luven fra

dyremotivene. På samme måte så også Shetelig på spørsmålet i sin stilhistoriske oversikt i Osebergverket. I de arbeider der båndmotivene dominerte, så han oppløsinga av stilen.⁴² Men det har vært helt klart at i de yngste arbeider i stil II var igjen dyremotivene det sentrale og det viktige. Etter dette syn på stilen fikk denne ikke noen sammenhengende vekstlinje. Stilkurven ble den motsatte av den vanlige, hvor stilen reiser seg, kulminerer og slappes av. Stil II skulle ha en degenerasjonsperiode midt i utviklingen, som ikke virker naturlig.

I og med at en bryter den organiske sammenheng mellom stil I og stil II, ser en imidlertid at det som særkjenner de eldste arbeider av stil II ikke så mye er de nye dyrehoder. Det er langt mer en helt ny stilrytme som i første rekke markeres av båndfletningen.⁴³ „Stilens styrke er linjen,“ sier Haakon Shetelig, „de elegante mønstre av baandfletning med dyredetaljer, rytmiske friser med regelmæssig indsatte dyrehoder.“⁴⁴ Det trinn i stilutviklingen som de eldre stilhistorikere så som et degenerasjonsfenomen, har vist seg tvert om å være utgangspunktet for utviklingen. At denne nye vurdering er riktig, blir godtgjort med de vanlige kronologiske metoder.

På samme måte har Greta Arwidsson skilt ut det Salin så som overgangsformer mellom stil II og stil III, som en egen stilform hun kaller Vendelstil D.⁴⁵ Greta Arwidsson bygger metodisk sett videre på Lindqvists undersøkelser. Lindqvist brøt nemlig ikke bare det direkte avhengighetsforhold mellom stil I og stil II, han brøt også med den typologiske måte å behandle funnstoffet fra hele Skandinavia som et homogent hele. I stil I så han først og fremst en vestskandinavisk stilform, i stil II en østskandinavisk. Han førte med andre ord en topografisk-statistisk metode inn i stilstudiet, vel i høyere grad enn noen før ham. Et liknende utgangspunkt har Greta Arwidsson tatt i sin behandling av stil D. De eldste og mest typiske eksempler finner hun i Sør-Skandinavia.

At en her er inne på en fruktbar stilhistorisk metode skulle være klart nok. Like så vakkert og endrektig som Norge og Sverige ligger

på kartet, tilsynelatende i en uopløselig evighets-allianse — like så skarpt skilt er de i virkeligheten „geopolitisk“, for å bruke et av tyskernes yndlingsuttrykk. Sverige vender mot Østersjøen — mot Finland—Russland—Baltikum og mot Tyskland. Norge har ansiktet sitt minst like markant vendt mot Nordsjøen og Nordsjølandene, — De britiske øyer, Holland, Belgia og Nord-Frankrike. Norge og Sverige ligger i virkeligheten med ryggene mot hverandre og suger inn impulser fra motsatte kulturområder, og har gjort det så lenge skipsfarten har spilt noen rolle i varebytte og kulturutveksling. Det vil si i hvert fall fra 300—400-årene av. Danmark har her ligget i en mellomstilling — i „lastebilsamband“ med Tyskland (for igjen å bruke moderne terminologi), — sjøverts med både Nordsjølandene og Østersjølandene.

Da skipsbygging og sjømannskap først hadde gjort oversjøiske seilaser mulig, måtte sjøen bli den avgjort dominerende handelsvei i tider da en ikke hadde brukbare transportmidler til lands. På sjøen kunne en frakte store båtlaster, på landjorda ble det mest bare det som kunne kløvjes. Motsetningen mellom Norge og Sverige stikker derfor djupt.

At disse geografiske vilkår også har spilt inn i stilutviklingen er helt naturlig. Det er i hvert fall av de ting en i høyeste grad må være oppmerksom på i stilstudiet óg.

På samme vis vil en kunne legge et slikt geografisk synspunkt på stilutviklingen innafor mindre områder. At vi for eksempel kan regne med nok så ulike stildannende impulser på Vestlandet og i Trøndelag er sikkert nok. Trøndelag er på mange vis mindre Nordsjøorientert enn Vestlandet, mer innstilt på landverts samband østover enn Vestlandet er. Strøkene omkring Oslofjorden — særlig kanhende Vestfold — derimot er mer sørvendt, med nært samband med Danmark.

Undersøkelser av dette slag kan ikke drives uten at en bruker en topografisk-statistisk metode. Etter at en gjennom en stilanalyse er kommet fram til det som særkjenner en stilform, må en ta for seg utbredelsen av arbeidene i stilen, undersøke hvor stilproduktene

opptrer tallrikest og gjennom funnkombinasjonene søke å få greie på hvor de eldste arbeidene forekommer. Er en først kommet fram til et rimelig opphavsområde eller innslagsområde, blir det da naturlig å finne fram til de impulser som har virket inn i framvoksteren av stilen. Heller ikke i slike studier kan en med andre ord unnvære den nøyaktige stilanalyse. Et av de viktigste argumenter for å skille Vendelstil D ut som egen stil var for eksempel den viktige iakttakelse, at det på enkelte arbeider i stil I jamvel fantes elementer som tilhørte stil D. Stil D må altså være vokst fram før stil I gikk i glemmeboka. Og dersom de vanlige dateringer av stil I ikke er helt borti veggene, er det da vanskelig å datere alle arbeider i stil D til tida omkring 700 og seinere.⁴⁶

Det blir derfor i stilhistorien som på de aller fleste andre felter av arkeologien, at det i virkeligheten er en dårlig metodikk å arbeide etter én bestemt metode. I stilhistorien må morfologien gro fram i intimt samarbeid med den topografisk-statistiske metode, og de stil-morfologiske resultater må i størst mulig utstrekning bli prøvd på funnkombinasjonene. Men en kommer heller ikke utenom ei kvalitetsvurdering. Haakon Shetelig uttalte i foredraget sitt på arkeolog-kongressen i Helsingfors i 1925:⁴⁷ „Jeg tror at overgangen mellom jernalderens stilarter maa opfattes mer organisk end man som regel vil gjøre. Selv i de seneste arbeider følges som regel den kjendte opfatning, som særlig har været fremragende utviklet av Sophus Müller, nemlig at hver stilform først stiger, saa synker; stilen utvikles, naar sin høide, som igjen følges av dekadence. Den siste fasen skal da markeres av arbeider med daarlig og misforstaat dekorasjon, med oppløste og forvrængte motiver; hele stilen er saa at si utslitt, og der maa søkes nye former. Jo mer jeg arbeider med gammel ornamentik, des mere har jeg blit tvilende, om dette kan være rigtig. Det forekommer mig mere naturlig at stilsifter har kommet som en naturlig kunstnerisk utvikling. Likesom i modenes verden kræves i kunsten et vist stofskifte: en ny smaksretning arbeider sig frem og kræver

nye uttryk, men overgangen behøver ikke nødvendig at gaa gjennom dekadence og forfall. Jeg har snarere indtryk av at de saakaldte degenererte arbeider ikke derfor er de seneste i rækken, men bare tarveligere av kvalitet og helt samtidige med gode og klare dekorasjoner.“ Og noe lengre nede sier han: „Jeg tror altsaa det er misvisende at se paa degenererte eller „opløste“ arbeider som om de dannet en cul-de-sac, hvor stilens utvikling maatte stanse. De daarlige arbeider, eller de sterkt avstikkende, hører med i vort helhetsbillede av en stilart, men det var ikke disse som blev kilde til fornyelse av formen.“ En finner ikke noen bedre gjennomføring av disse synsmåter enn Sheteligs egen behandling av treskurden i Oseberg.

Men til full innleving i stilhistorien klarer heller ikke disse momenter seg. Selv om ornamentikken etter hele sitt vesen ikke har det samme spillerom for kunstnerindividualiteten som figurkunsten, får vi ikke glemme at ornamentikken óg er kunst, og at den derfor er sprunget ut av et sjelelig spenningsmoment hos kunstneren. Skal vi derfor noen gang nå fram til full forståelse av stilutviklingen må vi også prøve å få greie på de sjelelige krefter som skaper ornamentikken. Det er et felt som forskningen ikke har vågd seg noe større inn på ennå, og noen fast formet metodikk er derfor ikke skapt.

Men før eller seinere må stilforskningen ta opp disse spørsmålene óg, blant dem også årsakene til det spenningstilhøve som vi møter gjennom hele kunsthistorien mellom billedkunst og ornamentikk, mellom en naturalistisk, impressjonistisk og en stilisert, ekspressjonistisk linje i kunstutviklingen. Som humanistisk forskning har den både ansvar og plikt på seg. Den vanlige elementære og nærliggende forklaring, at ornamentikken er grodd fram av en trang til det vakre, er vel og bra; men den gir i grunnen ingen problemløsning.

Det er ikke lett å stille opp en brukbar metodikk som kan løse disse problemer. På rent spekulativ vei kan en i hvert fall ikke komme til sikre resultater. Derimot må et samarbeid med den komparative etnologi uten tvil kunne bli fruktbart. Etnologen har her den veldige

fordel fram for arkeologen at han ikke bare arbeider med stilproduktene, men også med de mennesker som skaper stilformene. Det har derfor vært et lykkelig grep av Herbert Kühn da han startet sitt tidsskrift IPEK, hvis fulle navn var Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. Etnografien og etnologien vil kunne gi den kunnskap i primitiv psykologi som arkeologien aldri kan skaffe seg på egen hånd.

Den første og viktigste oppgave må da bli å skaffe greie på hvordan ornamentikken oppstår, et problem som i seg sjøl sikkert er mangslungen nok. Ornamentikken har et todelt vesen, etter som den består både av stilisering og gjentakelse av motivet. Begge disse fundamentale sider ved ornamentikken må ha verd for utforskningen av det psykologiske grunnlag for den. Stiliseringa kan foregå på ymse vis. Den engelske etnolog H. Balfour har i et arbeid fra 1893 referert et høyst instruktivt forsøk han har gjort. Han lot en person kopiere et bilde av en snegl som krøp på en kvist. Denne tegning lot han igjen bli kopiert av en annen og hans tegning igjen av en tredje osv. Etter en rekke mellomledd var sneglen og kvisten snudd på hodet og blitt til en fugl!⁴⁸ Ei slik omforming av et motiv gjennom gjentatt kopiering fører ofte til virkelig stilisering. Den er svært vanlig og forekommer tydeligvis over alt i verden. Tilsvarende er amerikaneren W. H. Holmes' påvising av utviklingen av alligatormotivene hos Ciriqui-indianerne i Panama.⁴⁹ Alligatoren er her livssymbolet, og er derfor et viktig motiv i den dekorative kunst. Gjennom en lang serie av ulike utviklingsformer har Holmes påvist hvordan alligatoren, som opphavlig var heller naturalistisk, til slutt blir omformet helt til ukjennelighet. Men bevisstheten om at det var alligatoren — livssymbolet — er blitt holdt fast hele tida.

Her er også kommet inn et religiøst-magisk motiv som det jamvel kan være full grunn til å være oppmerksom på i studiet av ornamentikken. Når Alaska-eskimoene, like som andre eskimoer som dyrker billedkunst, pryder redskapene sine med ornamenter, sier Knud Rasmussen, er det fordi de tror at viltet lettere lar seg drepe med et

fangstredskap som er gjort med omhu.⁵⁰ Og den svenske Kinaforsker, J. G. Andersson, har gjort det trolig at den østasiatiske dyreornamentikk er sprunget fram av jaktmagiske forestillinger.⁵¹

At vi en gang må kunne nå fram til viktige resultater på denne vei, er høyst trolig. For det er ikke usannsynlig at den førhistoriske ornamentikk også hos oss i mye hviler på et religiøst-magisk grunnlag. I steinalderen kan en finne tilfelle hvor ornamentene for eksempel fins på tangen til spydspisser. De har da ikke vært beregnet på å skulle bli sett, for den dekorerte tange satt jo fast i skaftet.⁵² I slike høve kommer en vanskelig utenom en magisk tolkning. I bronsealderen finner en billedframstillinger som nærmer seg i høy grad det vi må kalle ornamentikk, men med motiver som vi vet hadde religiøs mening, som skip, hester som trekker solbilder osv. Også i etterreformatorisk dekorativ kunst og ornamentikk møter vi mer enn en gang et magisk eller religiøst grunnlag. Det samme gjelder den mellomalderske ornamentikk, for bare å nevne portalornamentikken på stavkirkene. Det ligger da unektelig nær å undersøke om ikke dette er et trekk som går gjennom hele den førhistoriske tid, — at vi altså finner et religiøst-magisk grunnlag under mye av jernalderornamentikken og. En slik undersøkelse må dels bygge på en analyse av motivvalget, dels på sammenliknende etnologisk vei.

Et viktig trekk i disse studier vil kan hende også den rytmiske gjentakelse av motivene som fins i all ornamentikk, kunne bli. For selv om rytmen ikke alltid skrider rolig og bølgeformet fram som i den tidlige stil II, vil ornamentikken støtt ha en bestemt rytmikk. Et studium av den betydning rytmen har, måtte vel først og fremst skje gjennom en undersøkelse av betydningen av rytme og gjentakelse for den religiøse utvikling, og det vil en vel best kunne studere gjennom musikk og dans hos primitive folk.

På alle fronter står vi her overfor problemer som etnologien og religionshistorien har helt andre muligheter for å løse enn den rene arkeologiske forskning. Det ville være å komme et langt skritt på

veien om det lot seg gjøre å arbeide ut en brukbar metodikk i disse vanskelige og mangslungne spørsmål.

I sin ypperlige oversikt over studiet av Norges førhistoriske kunst konkluderer Bjørn Hougen med at hva vi kunne ønske oss var kanhende en ennå videre anlagt komparativ horisont enn vi hittil har hatt.⁵³ Og det har han unektelig helt rett i. Men det står til oss sjøl å oppfylle dette ønske.

NOTER

- ¹ O. Montelius: Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det mänskliga arbetet, Sv. Fornm.för. Tidskr. 10, (1899) s. 265. ² N. Åberg: Typologie, Ebert: Reallexicon der Vorgeschichte XIII s. 512. ³ S. Müller: Bidrag til den forhistoriske Archaeologies Methode, Aarbøger f. nord. Oldk. 1884 s. 161 ff. ⁴ J. E. Forssander: Die schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuropäische Voraussetzungen, Lund 1933 s. 35. ⁵ S. Lindqvist: Svenskarna i heden tid, Stockh. 1935 s. 237 f. ⁶ O. Montelius: Sur l'époque de l'âge du bronze en Suède, Congr. intern. préh. à Bologna 1871 (1873). — H. Hildebrand: Bidrag till spännets historia, Antiq. Tidskr. f. Sverige IV (1872—80). Hildebrand: De förhistoriska folken i Europa, Stockh. 1873—80. ⁷ O. Montelius: Typologien eller utvecklingsläran. ⁸ N. Åberg: Typologie s. 509. ⁹ J. Evans: The Coins of the Ancient Britons, 1864. — Lane Fox: Primitive Warfare, Journ. R. Unit. Service Inst. 1867—69. ¹⁰ O. Montelius: sist anf. st. s. 237. ¹¹ N. Åberg: Typologie s. 508. ¹² O. Montelius: sist anf. st. s. 264. ¹³ G. Gjessing: Båtfunnene fra Bårset og Øksnes, Ts. M. Årsh. Vol. 58, Tromsø 1941 s. 54. ¹⁴ O. Montelius: sist anf. st. s. 261 fl. ¹⁵ Th. Winther: Om den s. k. „arktiske“ gruppe af stensager med specielt henblik paa de i Tromsø Museum opbevarede, Ab. 1877. ¹⁶ Bj. Hougen: The Migration Style of Ornament in Norway, Oslo 1936 fig. 9 a—c. ¹⁷ O. Montelius: Den nordiska järnålderns kronologi III, Sv. Fornm.för. Tidskr. 10 (1899). ¹⁸ J. Petersen: De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Vidsk. Selsk. Skr. (Kria.) 1919 II nr. 1. ¹⁹ F. eks. A. W. Brøgger: Studier over Norges stenalder I, Vidsk. Selsk. Skr. (Kria.) 1906 I nr. 2. — H. Gjessing: Rogalands stenalder, Stavanger 1920. — A. Bjørn: Stenalderstudier, Vidsk. Selsk. Skr. (Kria.) 1924 II nr. 5. ²⁰ H. Shetelig: Primitive tider i Norge, Bergen 1922 s. 265 fl. — G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge, Inst. f. Sammenlign. Kulturforsk. Oslo 1942 s. 44. ²¹ J. Ailio: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I, H.fors 1909 s. 27. — N. Åberg: Den svenska båt- och bronsålder, Medd. från Örebro läns mus. V. ²² S. Lindqvist: Från Nerikes sten- och bronsålder, Medd. från Örebro läns mus. V. ²³ A. Bagge:

Om skifferspetsarne i svensk stenålder, Fornvännen 1923. ²⁵ A. Bagge: Stenåldern, Statens Hist. Mus.: Tiotusen år i Sverige, Stockh. 1945 s. 58. ²⁶ S. Lindqvist: Svenskt forntidsliv, Stockh. 1944 s. 131. ²⁷ A. W. Brøgger: Den arktiske steinalder i Norge, Vidsk. Selsk. Skr. (Kria.) 1909 II nr. 1. ²⁸ A. Bjørn: Stenalderstudier s. 47 f. ²⁹ G. Gjessing: sist anf. st. s. 372. ³⁰ O. Janse: Arkeologin och reutilisationsproblemet, Arkeol. studier tillägn. Kronprins Gustav Adolf, Stockh. 1932 s. 382 ff. ³¹ H. Shetelig: The Cruciformed Brooches of Norway, Berg. Mus. Årb. 1906 nr. 8. ³² E. S. Engelstad: Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe, Inst. f. Sammenlign. Kulturforsk. B. XXVI, Oslo 1934 s. 10, 94 ff. ³³ G. Hallström: Monumental Art from the Stone Age of Northern Europe I, Stockh. 1938. ³⁴ O. Elgström: Karesuandolapparna, Stockh. 1922 fig. 310, sml. f. eks. fig. 309. ³⁵ G. Gjessing: Arktiske helleristninger i Nord-Norge, Inst. f. Sammenlign. Kulturforsk. B. XXI, Oslo 1932. ³⁶ G. Gjessing: Risvikkniven, D. Kgl. Vidsk. Selsk. Skr. (Tronhj.) 1934 nr. 2. ³⁷ R. Kloster: Tradisjon og impuls, Viking 1943. ³⁸ H. Shetelig: Vestfoldskolen, Osebergfundet III, Kria. 1920. ³⁹ B. Salin: Die altgermanische Thierornamentik, Stockh. 1904. ⁴⁰ F. eks. N. Åberg: Stil II, Fornvännen 1922. I de seinere stilhistoriske arbeidene hans merker en likevel et friere syn på stilproblemene. ⁴¹ S. Lindqvist: Den svenska folkvandringstilens oppkomst, Rig II (1919). — Lindqvist: Vendelkulturens alder och ursprung, Stockh. 1926. ⁴² H. Shetelig: Osebergfundet III s. 247 ff. ⁴³ G. Gjessing: Studier i norsk merovingertid, Vid. Akad. Skr. 1934 II nr. 2 s. 11. ⁴⁴ H. Shetelig: sist anf. st. s. 250. ⁴⁵ G. Arwidsson: Vendelstilen, Uppsala 1942 s. 22 ff. ⁴⁶ G. Arwidsson: Vendelstilen s. 59 f. synes å foretrekke å datere de yngste arbeider i stil I til et sted omkr. 700. ⁴⁷ H. Shetelig: Tidsbestemmelser i vikingetidens stilhistorie, Nord. arkeologmøtet i Helsingfors, F. Fornm.för. Tidskr. XXXVI. ⁴⁸ H. Balfour: The Evolution of Decorative Art, London 1893. ⁴⁹ W. H. Holmes: Ancient Art of the Province of Chiriqui, VI Ann. Rep. Bureau of Am. Ethnol. 1884—85 s. 171 ff. ⁵⁰ K. Rasmussen: Eskimoer og Stenalderfolk, Særtryk af Berlingske Tidende 8—10. Januar 1929. ⁵¹ J. G. Andersson: Hunting Magic in the Animal Style, Bull. Mus. Far Eastern Antiq. No. 4, Stokh. 1932. ⁵² G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge s. 437. ⁵³ Bj. Hougen: Oldtidskunst, Norsk Kunsthistorisk Forskningskr. til Harry Fett, Oslo 1945 s. 45.

Håkon Shetelig

GRAVSKIKK OG RELIGION I NORRØNE VIKINGEBYGDER

Mot slutten av 800-tallet, på Harald Hårfagres tid, gjorde en norsk nordlending Ottar et besøk hos Alfred den store i England. Kongen arbeidet da just på sin angelsaksiske utgave av Orosius' verdensgeografi, og nyttet høvet til å skaffe seg første hånds opplysninger hos nordmannen, som hadde personlig erfaring i sjøfart på alle nordiske kyster, fra Hvitehavet til Heideby. En mann som Ottar har selvsagt aldri sett et kart, men han gir allikevel et klart samlet bilde av Nord-Europas geografi slik det tegnet seg for en kyndig navigatør dengang. Leden sørover langs Vestlandet har han hele tiden Norge om bakbord, og til styrbord har han Irland og de øyene som ligger mellom Irland og Norge. I to ord presiseres her den vanlige kurs for seilasen over Nordsjøen fra Norge til britiske farvann, med anløp av Orknøyane, innenskjærs mellom Suderøyane til den Irske Sjø, hvor Dublin var knutepunktet for handel og sjøfart. „Farðu síðan suðr til Dyflinnar. Sá er nu ferð frægst“ som det heter med et gammelt ordtak fra Ottars tid, overlevert oss i Egills saga. Dette var vesterveg fra Norge, den faste ruten for vikingeferd, handel og utvandring.

Seilere som styrte vestover på Ottars tid kom ikke til fremmed folk når de tok land „fyrir vestan haf“. En høvding Ragnvald nevnes i irsk kilde på Orknøyane omkring 860, og var etter all sannsynlighet av samme ætt som de senere Orknøyjarlene, sikkert også identisk med den Ragnvald, robustissimus princeps, som vi har i Historia

Norvegiae, skrevet omkring 1200. Borgen i Dublin var etter irske annaler bygget 836, og ble det viktigste feste for norrøn makt i landet i mer enn tre hundre år. På Shetland, Orknøyane og Suderøyane ville en mann som Ottar, eller Bjørn fra Aurland, finne bosatte landsmenn, og norrøne handelsfolk i havnestedene i Irland.

Vi skal følge samme rute på en antikvarisk reise til vikingebygdene, slik jeg gjorde det en gang i 1912 sammen med professor Magnus Olsen. Senere har også fra norsk side „Det videnskapelige Forskningsfond av 1919“ latt foreta en fullstendig registrering av nordiske kulturminner fra vikingetiden på De Britiske Øyer, i Skottland utført av dr. *Sigurd Grieg*, i Irland av professor *Johs. Bøe*, i England av konservator *Anathon Bjørn* og meg. Som vi skal se er vikingetogenes historie i fullt mål bekreftet ved oldfunn og minnesmerker. Det er helt riktig som professor Johs. Bøe skrev i sin oversikt over funn av oldsaker fra Irland i norske vikingegraver, at vi gjennom oldforskningen kunne rekonstruere vikingetogene i 800- og 900-tallet selv om vi savnet enhver skriftlig opplysning.¹ I virkeligheten er det meget sjelden at vi finner den litterære historie så utvetydig stadfestet og supplert fra arkeologiske kilder.

Det er nok så at oldfunnene tilsynelatende er en mager kilde sammenliknet med historiens spennende fortellinger om konger og krigere, om slag og erobringer. Det kan aldri tenkes å finne en valplass strødd med våpen fra for tusen år siden eller vrak av skip fra en strandet vikingeflåte. Unntak er uhyre sjeldne, som at den store sølvskatten fra Cuerdale i Cumberland mulig ble etterlatt av vikingehæren på flukt etter nederlaget ved Tettenhall 911 — eller ganske sikkert at en hel haug med våpen som kom for dagen i strandkanten ved den gamle London Bridge, stammer fra utrustningen på et skip som gikk tapt under kampene om London under Olav Tryggvason og Svein Tjugeskjegg. Oldsakene i det hele forteller ellers om ganske andre ting, om alminnelige kulturforhold, om dagliglivet, om kulturforbindelser og samferdsel mellom folkene.

Blant de synlige spor som vikingetidens ekspansjon har satt etter seg i Vest-Europa, kommer gravene i første rekke som kulturhistoriske dokumenter. Norrøne graver anlagt etter hjemlig hedensk skikk og med hedensk gravgods er selvsagt lett å kjenne her i kristne land hvor folket forlenget fulgte kirkens regler for begravelsen, og dessuten er det lett å se at „vikingegravene“ i britisk jord ikke gjemmer de jordiske rester av farende vikinger begravet under en tilfeldig landgang på fremmed kyst. Dette er påtakelig bare derved at de gravlagte er omtrent like mange kvinner som menn, og likeledes ved utstyret som den gravlagte har fått med i graven, hvor redskaper til fredens sysler har sin plass like fullt som våpen. Gravene vitner om folk som var varig bosatt i landet og fremdeles holdt fast ved tro og skikk fra sitt gamle hjem i Norge.²

Vi setter kursen fra Norge til øyene vestover havet. Lengst i nord Færøyane, som vi vet var bosatt av nordmenn fra omkring 800.

Folk og samfunn på Færøyane var ublandet norsk, som det er fremdeles, med lagtinget på Tinganeset ved Torshavn, hvor vi i hedensk tid, i to hundreår før kristendommen kom inn, også må tenke oss Tors hov som det religiøse sentrum for øyene. Men underlig nok kjenner vi fra Færøyane ikke en eneste grav anlagt etter hedensk norrøn skikk, for øvrig heller ikke andre oldsaker fra vikingetiden. Det skyldtes sikkert bare at det aldri graves i jorda på Færøyane, hverken for nydyrking, grøfting o.l. praktiske arbeider, eller for arkeologiske undersøkelser, og det finnes ikke noe museum som kan vareta tilfeldige funn. Øyene har selvsagt sine hedenske graver, når de bare blir søkt og funnet.

På Shetland, nærmeste naboer i sør for Færøyane, også en helt norrøn koloni med lagtinget på Tingholm i Tingvollvatnet, har gårdsbruket omtrent samme former, men her er dog kontakt med skotske antikvarer, og den store begivenhet fra senere år har vært Alexander O. Curle's utgravning av en norrøn gård ved Jarlshov. I Lerwich var tidligere også et lokalmuseum som tok vare på oldfunn, bl. a. funn fra

en kvinnegrav ved Clibberswick på Unst, den nordligste av øyene, — en kvinne, visstnok i en gravkiste av tre, kledd i typisk nordisk drakt med en oval brosjé på hver skulder og en trefliket midt på brystet; dessuten med en glatt håndleddsring av sølv og et halsbånd av glassperler. Nasjonaliteten er utvilsom ved første øyekast. Fra samme øy har vi enda en kvinnegrav med tilsvarende utstyr. Begge skriver seg fra den senere del av 800-tallet. Et funn med ti glassperler fra hovedøya The Mainland, kommer sannsynligvis også fra en ødelagt kvinnegrav. Dertil kommer en vikingeøks, også fra 800-tallet, fra St. Olavs kirkegård på Whiteness.

Vi kjenner altså to eller tre gode norske bondekoner på Shetland fra 800-årene, altså nok til å markere fast bosetning, og det er selvsagt den rene tilfeldighet at bare disse få funnene er kommet for dagen og tilvaretatt. Det kan trygt ventes flere ved systematisk undersøkelse. Professor A. W. Brøgger har for dette formål innledet samarbeid med skotske arkeologer, og gjorde selv i 1928 et krysstokt til Shetland og Orknøyane som foreløpig orientering; men i senere år har det jo ikke vært leilighet til å føre arbeidet videre.

Et langt rikere område er Orknøyane, som det også kunne ventes i den mektigste av norrøne kolonier i Skottland, et knutepunkt i sjøfarten fra Norge, et krigersk jarledømme med sterkt aristokratisk samfunnsform. På de fleste av øyene er gjort funn som viser at norrøn gravskikk var alminnelig utbredt både under 800- og 900-tallet, og i like grad for menn og kvinner. Gravgodset er gjennomgående det normale sett av smykker og våpen, til dels ganske praktfulle ting. Ubrent begravelse er enerådende, med to unntak, en kvinnegrav med smykker og en mannsgrav med våpen og brente bein. I sistnevnte var likevel en beinkam som ikke hadde vært i brann, et interessant lite trekk som jeg kommer tilbake til senere. Det nærmere arrangement av gravene er ellers lite kjent, men alene det tyder på at gravene gjerne har hatt enkleste form, sannsynligvis i kiste av tre. Sikkert opplyst er bare ett tilfelle med gravkiste av stein.

En særlig omtale krever gravplassen ved Pierowall på Westray, den nordligste utposten i hele øygruppen. Her kjennes omtrent 15 funn fra norrøne graver, men utvilsomt er flere gått tapt, og andre kan ennå ligge urørt. Alle graver er uten likbrenning. Gravene er lagt temmelig grunt, i naturlige sandbakker, skjelettet gjerne orientert med hodet mot nord, ofte mellom to rekker av stein, eller i en åpen ramme av store stein, en form som må være en nydannelse i gravskikken her vestpå, og som vi skal se, i særlig typisk form på Suderøyane, men praktisk talt ukjent i Norge. Utstyret er ikke særlig rikt, men typisk, mest våpen og smykker; en hel del skrap av rustent jern er sikkert kastet bort under en fullkommen planløs innsamling som har strukket seg over lange tider etter hvert som gravene ble blottet ved sandflukt. Ellers er gravene karakteristiske nok, også med bein av hester og hunder; og minst seks av dem har vært båtgraver. Alle de sakene som kan tidfestes, er fra 800-tallet.

Det gamle navnet på Pierowall var Høfn, havn, og det forklarer at vi har en så betydelig gravplass på en liten øy langt nord mot havet. Her har vært fast havn for anløp på ruten Norge—Irland, dermed også en markeds plass som ga utkomme for atskillig bofast folk, et ganske interessant trekk fra sjøfarten på 800-tallet. De har foretrukket å seile nord om øyene for å unngå farlige strømsetninger i Pentland-fjorden.

Under Orknøyjarlen hørte også Caithness, det nordligste landskapet i selve Skottland. Her har vi flere gode funn, både manns- og kvinnegraver, simpelt anlagt uten likbrand, og med typiske oldsaker, alle fra 900-årene. Gravene gir da et vink om at bosetningen i Caithness har tatt til først en hundre år senere enn på Orknøyane. Sørøver langs østkysten, i Sutherland, har vi rester av enkelte spredte gravfunn, og likeledes i Elginshire, tydelige vitner om en mer sporadisk innvandring enn nordpå, som det for øvrig også bekreftes ved stedsnavnene. Men det foreliggende materialet gir her ingen eksakt opplysning om gravskikken.

Helt annerledes er det på Suderøyane, i leden langs vestkysten av Skottland. Her i fjorder og sunn mellom øyene var just et land etter

ønske for emigranter fra Vestlandet og Nordland i Norge, og her har vi da også hovedparten av norrøne vikingegraver i skotsk jord. Vi har dem på praktisk talt alle øyene fra Lewis i nord til Arran i sør, og tilmed på den ensomme lille øya St. Kilda langt vest i havet. Det er også karakteristisk at omtrent alle norske gravfunn i Vest-Skottland kommer fra øyene, bare noen ganske få fra kysten av fastlandet. Men på øyene fins de også omtrent like rikelig som i Vestlandsfylkene hjemme i Norge, og ser vi på oldsakene som de nå ligger i nasjonal-museet i Edinburgh, kunne de stort sett like godt ha ligget i Bergens Museum som gravfunn fra Vestlandet hos oss. De dekker også samme tidsrom, 800- og 900-tallet, én enkelt grav på Arran endog eldre enn 800. Arran har også det eneste eksempl fra Suderøyane på likbrenning, en kvinnegrav i brent båt og med bålbrante oldsaker. Ellers er det alltid begravet uten brann. Anlegget skildres som regel meget enkelt, uten særlig kiste, men tør vel opprinnelig ha hatt gravkiste av tre. I flere tilfelle treffer vi den særegne gravformen som ble nevnt fra Pierowall, at graven er inngjerdet i en ramme med reiste heller og det hele dekket av en gravhaug. I den praktfulle graven ved Kiloran Bay på Colonsay var inngjerdingen 15 fot lang og 10 fot bred, og over inngjerdingen var lagt en båt, hvelvet med kjølen opp, en kombinasjon som svarer til båt-kammergravene i Norge. Båtgraver av normal type er også ganske vanlige på Suderøyane. Vi har også enkelte eksempler på at mann og kvinne er gravlagt sammen i felles grav, som det treffes ikke helt sjelden fra vikingetiden i Norge. Fra arkeologisk synspunkt ville vi helst si at Suderøyane er rent norsk land i vikingetiden, enda vi vet at våre folk her levet jevnside med de stedegne gæliske.

I flukt med Suderøyane gikk vikingenes invasjon videre til Irland, som var hovedmålet for røvertoktene i begynnelsen av 800-tallet og senere opptok en betydelig norrøn innvandring. Det er kort vei å sette over Nord-Kanalen fra Suderøyane til Ulster, hvor vi også har et par gravfunn, en mannsgrav med våpen som nå er gått tapt, og en kvinnegrav

fra slutten av 800-tallet, utvilsomt nok til å markere fast bosetning. Ellers kjenner vi fra hele Irland merkelig få norrøne graver når vi tenker på de historiske etterretninger om vikingenes herredømme i landet. En mannsgrav fra Navan i Meath fra 800-tallet, og en kvinnegrav fra kysten av Wicklow sør for Dublin fra 900-tallet er egentlig alt vi kan nevne av sikre funn. Men i nasjonalmuseet i Dublin er en betydelig beholdning av vikingevåpen og andre norske oldsaker som foreligger uten nærmere opplysning om finnested og funnforhold, alt sammen ganske sikkert funn fra ødelagte graver, aldri bokført, og mest spredt i privat eie før sakene havnet i museet. Det kan ikke være tvil, når vi her ser ovale brosjer eller et stekespidd fra en kvinnegrav, en smitang fra en mannsgrav, en plate av hvalbein med to utskårne dyrehoder som et slags håndtak, en noe gåtefull ting som er typisk for kvinnegraver i det nordlige Norge. Det fattige materialet gir bare svake vink om alt som er blitt borte.

Men ett sted har dog Irland skjenket oss den rikeste norrøne gravplass av alle vi kjenner, gravene ved Kilmainham og Island Bridge i Dublin. Funnene er gjort ved leilighetsvise gravninger helt fra 1700-tallet; meget er selvsagt gått tapt, og stort sett mangler all opplysning om hver enkelt av gravene; men samlingen i Dublins museum er ganske imponerende, med over 40 sverd og liknende tall av andre våpen, redskaper, smykker osv. I de siste årene ble funnet og undersøkt fem graver i utkanten av gravplassen, graver uten brann hvor den døde var lagt utstrakt med hodet mot sør, og rustet med det normale sett av våpen, i alt stemmende med en enkelt grav som er beskrevet fra slutten av 1700-tallet. Men blant de eldre funnene i museet fins saker som viser at likbrenning også har vært i bruk, våpen som er forsettlig bøyd og ødelagt før de kom i graven, en skikk som i Norge var strengt begrenset til branngravene.

Foruten funnene fra Kilmainham og Island Bridge har Dublin en del spredte gravfunn, mannsgraver med våpen, innen byens eldste område omkring kongeborgen. En rik mannsgrav med våpen også i

Donnybrook, nå Dublins forstad mot sør. Dublin var jo også kongebyen i det mektigste norrøne riket utenfor selve Norge.

Blant oldsakene fra Dublin finner vi våpen og smykker helt fra begynnelsen av 800-tallet; men hovedparten er fra midten av dette hundreåret, og neppe noen merkbart yngre. I det hele ingen saker som kan tidfestes til tiden etter 900. Tidfestingen stemmer altså meget bra med de historiske data, hvis gravplassen er åpnet kort etter okkupasjonen i 836. Blant de gravlagte har vært et mindre antall kvinner og menn av det eldre slektledd som har eid utstyr fra begynnelsen av 800-tallet, mens de fleste er folk av den følgende generasjon, væpnet og smykket etter en yngre tids skikk og smak. Bare tallet av gravene viser at Dublinfolket mannjevnt har holdt fast ved hedensk gravskikk, men riktignok, som vi ser, bare i to til tre mannsaldrer. Også senere ble folk begravet på samme gravplass, men da uten spor av hedensk gravgods, som det ble påvist ved de senere års gravning i utkanten av gravplassen. Vi kunne i den forbindelse nevne en opplysning fra Ulster-annalene, at kong Ivar i Dublin „*rex normannorum totius Hiberniae et Britanniae*“ døde i den kristne tro 874. Det kunne vel samstemme med gravenes vitnesbyrd, selv om kolonien ikke har vært samlet innordnet under kirken. Irske annaler har også senere en notis om at nordmenn i Irland i større utstrekning først omvendte seg til kristendommen i 940-årene.

Isle of Man har en halv snes sikre gravfunn foruten atskillige vikingesverd og andre våpen funnet på daværende kristne kirkegårder. Likbrenning forekommer ikke. Det merkeligste av funnene er en meget anselig båtgrav på nordspissen av øya, fullt fagmessig utgravet av Mr. Kermodé. Det er en typisk norsk mannsgrav med normalt utstyr av våpen, smi-verktøy, hest med seletøy osv. lagt i en stor båt som er satt opp med forstavn mot sørvest og dekket med en gravhaug. I krigsårene nå er utgravet en annen båtgrav (av den tyske arkeolog dr. Bersu som var på Man som krigsfange), ved Balladoole nær Castletown sør på øya.³ I andre tilfelle nevnes vikingesaker funnet i gravkister av heller.

Av oldsakene fra Isle of Man er ingen eldre enn slutten av 800-tallet, de fleste fra tiden omkring og nærmest etter 900. Med så vidt mange funn som her foreligger kan vi da sikkert slutte at okkupasjonen av Man inntraff atskillig senere enn bosetningen i Irland og på Suderøyane, som vi for øvrig også får inntrykk av ved enkelte, riktignok meget knappe historiske vink. Dessuten viser gravene at invasjonen på Man ikke har utgått fra Irland, hvor hedensk gravskikk var gått av bruk mot slutten av 800-tallet, mens den enda lenge var rådende nordover på øyene, ikke minst i form av båtgraver. Isle of Man var også senere i lange tider forenet med Suderøyane som et kongerike, og regnes likefram som en av Suderøyane i den gamle norrøne geografi. Bispen på Man fører den dag i dag titelen „Bishop of Sodor and Man“. Denne foreningen har altså sitt utspring fra selve landnåmet av Man omkring 900.

Samtidig er den nevnte båtgraven så helt igjennom norsk i anlegg og utstyr at en fristes til å tenke seg en emigrant direkte fra Norge. Det er på ingen måte usannsynlig. Et foretagende som okkupasjonen av Man må ha vært en planlagt og vel forberedt aksjon som meget godt kan ha tilkalt kontingenter hjemmefra Norge. Blant gravene ved Solway-fjorden, som vi straks skal høre om, har vi påtakelig bevis for at det kunne forekomme.

Gravene på Man er jevnt utbredt og viser at kolonien i første omgang gjennomgående fulgte hedensk gravskikk. Men det ble også bare første generasjon etter innvandringen, selve landnåmsmennene, som har holdt fast ved sin fedrene tro. Til gjengjeld har trosskiftet på Man satt seg tydelige spor i en hel rekke funn av vikingesaker fra graver på kristne kirkegårder, som jeg skal komme tilbake til senere, liksom i de berømte steinkorsene med bilder hentet både fra hedensk mytologi og fra kristne motiver.

Ved Solway-fjorden på vestkysten av Storbritannia, den nåværende grensen mellom Skottland og England, kan vi gjennom gravfunnene alene konstatere en annen sekundær koloni utgått fra Suderøyane. På

nordsiden av fjorden har vi simple graver uten brann ved Kirkcudbright og Dumbarton, på sørsiden liknende funn fra Worthington i Cumberland og Ormside kirkegård i Westmoreland, dessuten en grav med likbrann ved Hesketh-in-Forest, i Cumberland. Så vidt de kan bestemmes er alle disse gravene fra 900-tallet og tyder på at landnåmet her har satt inn et hundreår senere enn på øyene.

Sjelden interessant er graven ved Hesketh-in-Forest, anlagt som et brannlag av kull og aske dekket av en steinsetning på den opprinnelige overflate under gravhaugen. Spredt i brannlaget ble funnet brente bein, våpen, ridetøy, bryne og en beinkam i futral av bein. Alle oldsakene hadde vært i brann på likbålet, og var forsettlig bøyd og ødelagt før de kom i graven, unntatt beinkammen, som var lagt ned uskadd. Selv i dette som i alle andre trekk svarer Hesketh-graven fullkommen til vikingetidens branngraver på Vestlandet i Norge, som vi kjenner denne gravtypen særlig ved sikkert opplyste eksempler fra Nordfjord. Vi minnes også om branngraven ved Lyking på Orknøyane, hvor vi også har en beinkam lagt ned ubrent i en grav med brente bein, og den samme detalj går videre igjen i en vikingegrav med brent skip og rikt utstyr på l'Île de Groix på kysten av Bretagne. En slik gravtype vitner utvetydig om at den gravlagte og hans følge har vært emigranter eller vikinger direkte fra Norge. Folk fra hjemlandet har altså også vært med på landnåmet i Solway-fjorden, liksom på Isle of Man.

Videre sørover på vestkysten av England treffer vi merkelig få vikingegraver, i virkeligheten bare én fin kvinnegrav fra 900-tallet ved Cloughton Hall, og et vikingesverd fra Rampside kirkegård, begge i Lancashire, mens stedsnavnene i de samme strøkene vitner om utstrakt norrøn bosetning. Manglende gravfunn er her altfor påfallende til å forklares som en tilfeldig lakune i tilvaretatt materiale, står derimot i samsvar med en slutning som dr. Ekwall er kommet til ved studier av stedsnavnene, nemlig at nybyggerne i Vest-England mest har vært norske som kom over fra eldre kolonier i Irland eller på øyene.⁴ Savnet av hedenske gravfunn vil nettopp svare til hva vi måtte vente hvis

innflytningen er gått ut fra Irland i tiden omkring 900. De få gravene som kjennes ligger for øvrig i samme periode, en grav i Westmoreland fra slutten av 800-årene, og de andre fire som kommer i betraktning, alle fra 900-årene, liksom også de par gravfunnene fra Yorkshire, samtidig med Dublin-kongenes store invasjon i Northumberland. Det norrøne Irland brukte da ikke mer hedensk utstyr av gravene, og de få unntakene på engelsk grunn må skrive seg fra nykomne emigranter som sluttet seg til fra hjemlandet. Det samme gjelder nok også kvinnegraven ved Wicklow sør for Dublin, tidfestet et godt stykke inn på 900-tallet.

Samme tolkning må være gyldig også ved de få vikingegravene vi vet om i det sentrale og vestlige England. De danske vikingehærene som grunnla sine riker i York og Øst Angel, og Femborgene i det gamle Mercia, kom til England (fra omkr. 850) fra årelange felttog på fastlandet og hadde mistet all pietet for nedarvet skikk i nordiske hjembygder. De spredte tilfelle av hedenske graver i Danelagen dukker opp som fremmede innskudd, slik som en dobbeltgrav med mann og kvinne i Norfolk (Santon Downham) fra 900-årene, eller som et sjelden interessant funn av en båtgrav ved Walthamstow i Essex, kort nord for London. Her lå skjelettet av en mann med et vikingesverd ved siden, og over graven var hvelvet et „vikingeskip“ (som det heter), 40 fot langt, med kjølen opp. Dette særegne anlegget av båtgraven, med båten hvelvet over graven, er vel kjent i Norge ved faglige utgravninger av Undset, K. Rygh og N. Nicolaysen,⁵ likeledes på Hebridene bevitnet av Joseph Anderson,⁶ og tør sikkert kalles en visstnok sjelden, men distinkt norsk form for ordningen av graven. Vi kan altså i dette tilfelle utvilsomt peke på en kolonist fra Norge som har bosatt seg i dansk vikingeland i Essex.

Som en vil forstå gir gravfunnene viktige supplerende opplysninger om det historiske forløp av den norrøne invasjon på De Britiske Øyer. De skotske øyene ble besatt fra begynnelsen av 800-årene og koloniene har holdt fast ved hedenske gravformer til langt inn på 900-tallet.

Innslaget i Irland kommer en menneskealder senere, fra 820-årene, her også i første omgang fulgt av hjemlig norsk gravskikk, som dog ble avlagt alt etter et par generasjoner. Landnám på Isle of Man og ved Solway-fjorden utgår fra Suderøyane, med forsterkning direkte fra Norge, omkring 900, men bare første slektledd av innflyttere begraves på hedensk vis. I England for øvrig er hedenske vikingegraver spredte unntak, selv i landskaper som er tett besatt av norrøne stedsnavn.

Et spørsmål som da uvilkårlig reiser seg, er om gravskikken er et utslag av hedensk gudetetro og gudsdyrkelse, med andre ord om gravene omvendt kan dokumentere tidspunktet for vikingebygdens omvendelse til kristendommen. Historisk vet vi ganske meget om vikingebygdens indre forhold i samfunnsform og rettsorden, men overmåte lite om religion og kultus. Både i Skottland og England er det ganske mange nordiske stedsnavn som markerer tingstedene, Tingvold o. l., men ikke et eneste sammensatt med gudenavn eller med hov el. a. som refererer seg til gudsdyrkelsen. Fra historiske kilder kan bare nevnes et eneste trekk, at irske forfattere kaller Dublin-folket for Tors stamme, Tors høvdinger, og tett nord for Dublin var Tors hellige lund, som kong Brian brente år 1000. Hovedinntrykket blir at vikingebygdene i Skottland og England ikke har hatt en fast organisert offentlig gudsdyrkelse som vi kjenner den i Norden, og som på Island ble innført ved selve landnåmet.

Men på den annen side kan vi se at den enkeltes personlige gudsforhold hos oss i hedensk tid ikke var betinget av offentlig gudstjeneste. En gård kunne ha sin private helligdom til gudstjeneste, eller enkeltmann kunne endog blote til små gudebilder, som han alltid bar med seg. Savnet av offentlige gudshus til årets store høytider er altså ikke avgjørende vitner om at hedensk tro var borte.

Gravene skulle derimot gi pålitelig vitnesbyrd i den henseende. Overalt hvor kristendommen ble innført var det uvegerlig misjonens bud at de døde skulle hvile i viet jord ved kirken. Folk som fulgte rent hedensk gravskikk kan ikke ha vært kristne. Det gjelder i

utpreget grad likbrenningen — som alltid var strengt fordømt fra kirkens side — og nok er sjelden påvist i vikingebygdene, men dog kjent ved sikre eksempler fra Orknøyane, Hebridene, Cumberland og Dublin. Men i like grad var det forbudt en kristen familie å gravlegge sine avdøde i gravhauger eller bakker på privat grunn, med gravgods og tilhørende seremonier. Slike graver viser oss utvilsomt at de gravlagte og deres nærmeste har vært folk som levet i hedensk tro i alt som rørte ved død og likferd. Gravene i Vesterhavsbygdene avspeiler ekte hedensk tankegang ved sitt utstyr av drakt, smykker og våpen, ved redskaper og verktøy som er et særkjenne for gravskikken i Norge, for ikke å tale om båtgravene, den mest karakteristiske av norrøne gravtyper, som vi har godt representert i Skottland og på Man.

Tidfestingen av gravene gir da ikke bare data for bosetningens historie, men også religionshistorisk sitt bidrag til opplysning om hedensk tro i vikingebygdene. Vi noterer først en distinkt forskjell mellom danske og norske vikeriker på De Britiske Øyer, som jeg alt har pekt på. Det var bare emigrantene fra Norge som bar med seg det hedenske åndsliv ubeskåret fra hjemlandet, og på de skotske øyene var den hedenske tradisjon livskraftig enda halvannet hundre år etter landnåmet, ikke bare på Orknøyane, som var rent norsk land, men også på Suderøyane, enda vikingebygdene her levet jevnstids med kristent gælisk folk.

I Irland har den gamle tro hatt svakere fotfeste; den hedenske gravskikk svant bort i løpet av et par generasjoner etter bosetningen i landet. Selve gravplassen ved Kilmainham og Island Bridge kan også i sitt anlegg være påvirket av kristen skikk, en stor samlet gravplass med gravene under flat mark som på en kirkegård, ganske fremmedartet overfor vanlig skikk i Norge, selv om gravene har hedensk utstyr. Men det er også gravplassen ved en etter tidens forhold stor by, noe som var helt ukjent dengang i Norge; — og gravgodset ser vi er allikevel helt preget av hedensk tradisjon.

På Man og i Cumberland er det bare første slektledd, landnåmsmennene, som begravnes på hedensk vis; i Vest- og Nord-England for

øvrig var innflytterne folk som alt var løst fra alle hedenske plikter overfor de avdøde.

Et annet spørsmål er det jo om frafall fra fedrenes gudstro betyr omvendelse til kristendommen. I sagaene hører vi leilighetsvis om gudløse vikinger hvis eneste tro var troen på egen makt og styrke, en type som sikkert har vært vanlig nok i vikingehærene av profesjon. Men bofaste folk i vikingebygdene levet under helt andre vilkår, mest også med kristne menigheter i nabolaget. Her var veien til kirken lett når den gamle tro sviktet.

Et stenk av kryssende tro kan vi spore i en grav ved Kiloran Bay på Colonsay på Suderøyane; en mann som var begravet med praktfullt utstyr, deriblant en oppsalet ridehest, og en båt hvelvet over graven, altså et utpreget hedensk anlegg etter norsk skikk. Men på to av hellene som innhegnet graven, var innhugget enkle kors, sikkert en innvielse til vern for den avdøde, et enkelt kristent innslag i et levende hedensk miljø. Det minner på en måte om hedninger som lot seg primsigne for å være trygge til begge sider. Graven skriver seg fra slutten av 800-årene. Men dette er altså ikke trosskifte.

Imidlertid har vi en utbredt klasse av funn som direkte avslører første generasjon av omvendte hedninger, nemlig funn av vikingesaker på kristne kirkegårder. Jeg har før nevnt enkelte, som en vikingeøks fra St. Olavs kirkegård på Whiteness på Shetland. Vi har et liknende funn fra St. Cuthberts kirkegård i Sør-Skottland, et sverd fra Rampside kirkegård i Lancashire, en vikingeøks fra den gamle angelsaksiske kirken i Repton midt i England. På Ormside kirkegård i Westmoreland ble funnet en mann rustet med sverd, skjold og kniv. På Isle of Man er funnet vikingevåpen enkeltvis på 8 av de gamle kirkegårdene som har vært i bruk siden vikingetiden. Særlig opplysende er et funn ved Balladoyne på en nå forlenget nedlagt og glemt gravplass med vel 30 vanlige kristne graver uten oldsaker, og blant dem en enkelt hvor den døde var gravlagt med sverd, spyd og skjold. Båtgraven ved Balladoyne var lagt direkte på en gruppe kristne graver som en kunne

se var forstyrret da båtgraven ble anlagt. Vi kan endelig tilføye et funn fra Normandi, ved Pétres ved Seine, en kvinne smykket med to ovale brosjer i sin grav like ved krypten i den gamle kirken La Pierre de Saint-Martin.

De fleste av disse gravene er tidfestet til slutten av 800-årene, eller enkelte litt senere, omkring 900. Ganske sikkert er de et minne om selve overgangen i trosskiftet, representert ved nyomvendte kristne som ønsket å få sin grav i viet jord, mens deres pårørende dog ikke kunne frigjøre seg helt fra forestillingen om det tradisjonelle gravgods som et skyldig offer ved likferden. Fra omkring 900 var da kristendommen alment rådende i alle vikingebygdene, unntatt lengst i nord, i Skottland, på Orknøyane og Shetland.

Men det hedenske åndsliv fra nybyggertiden hadde dog satt sine spor for lange tider. Liksom Eddadiktning og gudemyter gir gjenklang i den norrøne diktning på Island i kristen middelalder, har vi i norrøne vikingebygder et rikt utvalg av steinmonumenter med bilder hentet fra myter og heltesagn. Vi kjenner alle korsene på Isle of Man, gravsteiner og kors ved Gosforth i Cumberland, som er de mest berømte. Til samme klasse av åndslivets kulturminner kan også regnes bruken av runeskriften, så intimt forbundet med gammel hedensk magi. Slike minner gir en refleks av den levende åndsmakt som hedensk tro hadde vært i vikingebygder vestpå i tiden etter landnåmet; de gir øket styrke til gravenes vitnesbyrd.

NOTER

¹ Johs Bøe: An Ornamented Celtic Bronze Object, Found in a Norwegian Grave. Berg. Mus. Årbok 1924—25. Hist.-Ant. Rekke Nr. 4, s. 34. ² Av tidligere studier over britiske vikingefunn bør nevnes Joseph Anderson, Scotland in Pagan Times. The Iron Age. Edinburgh 1883, s. 14 f. Håkon Schetelig, Vestlandske graver fra jernalderen, Bergen 1912, s. 232. A. W. Brøgger, Den norske bosetning på Shetland—Orknøyene, Oslo 1930. — Viktige opplysninger også i Raynold A. Smith's Guide to the Anglo-Saxon Antiquities in British Museum 1923. — En fullstendig registrering „Viking Antiquities in Great Britain and Ireland“ I—V er utgitt av Det Videnskapelige Forskningsfond av 1919, og et resumé av samme er trykt i Acta Archaeologica vol. XVI, 1945. ³ Elskverdig meddelt av Mr. Basil Megan i brev av 27 juli 1946. ⁴ Eilert Ekwall, The Scandinavian Element i English Place-Name Society, vol. I, part I, s. 56. Cambridge 1925. ⁵ Ingvald Undset Ab. 1873. s. 8—9. — K. Rygh: Ab. 1869 s. 14—19. N. Nicolaysen: Ab. 1885, s. 22 f., gravene 1, 8, 16. — Se også Osebergfundet I, s. 235 og 237. ⁶ Joseph Anderson: Ship Burial of the Viking Time of Kiloran Bay, Colonsay. Proc. S. A. Scot. XLI, 1906—7 s. 443.

Charlotte Blindheim

EN TRØNDERSK JERNALDERGRAV MED TEKSTILER

Pl. XI.

Våren 1878 støtte eieren av gården Mellom-Rønsberg i Selbu i Sør-Trøndelag under planeringsarbeid på et gravkammer av reiste heller. Oldsaksamlingen i Trondheim ble varslet om funnet, og Karl Rygh reiste samme år dit opp for å undersøke funnstedet nærmere. Finneren fortalte ham da at kammeret hadde vært så solid bygget „at det stod en saa stærk stank ud af det at han en stund maatte afbryde arbeidet“.¹ Uheldigvis hadde han ikke latt seg avskrekke tilstrekkelig, men gått videre, åpnet kammeret og tatt opp sakene med den følge at disse, som egentlig var svært godt bevart, hadde tatt sterk skade. Det dreier seg om følgende saker: a) Rester av et tveegget sverd. b) Rester av et tveegget spyd med temmelig bredt blad med midtribbe. c) Spydspiss med agnorer. d) Rester av skjoldbule. e) Rester av kniv med hornskaft. f) 2 stykker av jernlenke eller liknende med fastrustet jernring. g) Ubestemmelige jernstykker. h) Holk til knivskaftet. i) Beltespenne. j) Remendebeslag. k) Lite remendebeslag. l) 4 beltebeslag. m) 3 eller 4 ringer til foregående. n) Et stykke av en tynn sølvplate (belegg til knapp?). o) Liten rest av rembeslag av jern eller bronse med litt lær. p) Stykke av glatt, flat treplate, antakelig av eik. q) Et stykke av tynt lær som ifølge Ab. 1878 s. 281 er for bredt til å være en del av beltet. — Av funnopplysningene går det ellers fram at gravkisten har vært bortimot 3 m lang og orientert NV—SO. Den døde har etter alt å dømme ligget med hodet mot NO og rimeligvis vært iført full drakt, med beltet spent

om livet. Det heter nemlig at bronsesakene skal ha ligget sammen med sverdfestet, skjoldbullen og beltesteinen, omtrent midt i graven. Spydspissene lå derimot ved den sørøstlige enden av graven.

Sammen med bronsestykkene, som har hørt til beltet, lå også en del tekstiler, som utvilsomt er rester av den dodes drakt. Slike hører som kjent til de store sjeldenheter i oldsakmaterialet. Fra hele Trøndelagsdistriktet kjenner en eksempelvis bare ett større tekstilfunn fra eldre jernalder,² enda perioden ellers er godt representert her nord. Ved et tilfelle fikk jeg høve til å gå gjennom tekstilene i Rønsbergfunnet da jeg sommeren 1944 var på et kortere studiebesøk i Videnskabselskabet i Trondheim. Det er da først og fremst disse som gjør funnet fortjent til en egen omtale her i Viking. De øvrige sakene var evakuert og er ennå ikke tilgjengelige idet dette skrives. Dessverre var de heller ikke fotografert. Men konservator Th. Petersen har vært så elskverdig å sende meg så detaljerte henvisninger at jeg likevel har våget meg på en omtale av hele funnet, — ikke bare tekstilene som jeg først hadde tenkt.

Ifølge den håndskrevne katalogen i Videnskabselskabet ble det funnet „3 store og et parr smaa stykker brunt uldtøi“. Av disse hadde jeg imidlertid bare høve til å undersøke et stort og et ganske lite stykke. For lettvinthets skyld har jeg kalt dem for A og B. Da jeg kom tilbake til Oldsaksamlingen, oppdaget jeg imidlertid at vi her har et lite stykke tøy fra samme funn. Dette har jeg kalt for stykke C. Da det viste seg å være av samme stoff som A, skal vi se på disse to under ett. Men først skal vi ta for oss stykke B.

Det er et ganske lite tøyestykke, bare 7 cm × 5,5 cm. Fargen er nå rødbrun. Det er noe finere enn A og C; tettheten er 15 × 13 tråder pr. cm² på det stedet der det lot seg gjøre å telle dem. Garnet er entrådet i begge trådsystemer. Det er s-spunnet den ene vegen og z-spunnet den andre. Teksturen (fig. 1) er noe uklar, men diagonalvirkningen er tydelig. Istedetfor å løpe jevnt på skrå gjennom hele stoffet blir skrålinjene med jevne mellomrom brutt av forsenkete striper i stoffet.

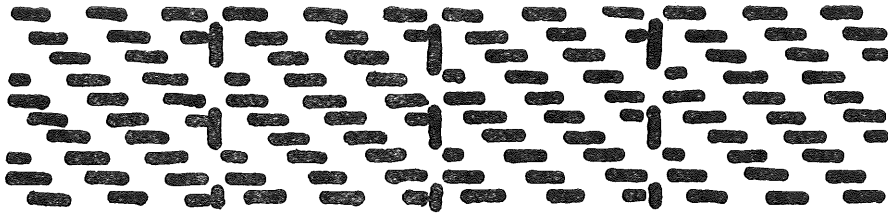

Fig. 1. Skjematisk framstilling av teksturen i stykke B.

Derved får dette en slags stripevirkning. Analysen viste at denne var oppnådd ved at en med jevn avstand har latt isletten gå under (resp. over) en tråd istedenfor to, som ved en vanlig diagonalkypert. Dette er, så vidt jeg vet, det eneste kjente eksemplet fra nordiske tekstilfunn på denne varianten av „vadmél“, som en ofte ser brukt som betegnelse på firskaft.

A er 45 cm \times 32 cm, C 7 cm \times 5,7 cm stort. Teksturen er, som en ser av Pl. XI, fig. 1, delvis noe uklar — vel en følge av konserveringsforholdene. Men de klarere partiene (detalj Pl. XI, fig. 2) viser en jevn, pen vevning i rutemønster i to farger, som nå fortoner seg som rødlig-brunt og svart-brunt. Rimeligvis har de opprinnelige fargene vært rødt og svart³. Tettheten er ca. 12 \times 12 tråder pr. cm², hvilket er litt grovere enn gjennomsnittet ved klæsstoffene i eldre jernalder.⁴ Garnet er både i renning og islett entrådet; det mørke er s-spunnet og det lyse z-spunnet.

Stoffet er som sagt vevet i rutemønster, eller ringvend som en gjerne kaller det. Vi kjenner en hel del eksempler på slik både fra eldre jernalders og navnlig fra vikingtidens tekstilfunn,⁵ men ingen av de hittil kjente stykkene er så store som dette, og det var derfor med atskillig spenning jeg ventet på resultatet av vevanalysen som frøken Ragnhild Trættenberg ved Den kvinnelige Industriskole var så elskverdig å hjelpe meg med. Den brakte da også for dagen en del detaljer som avgjort har vevteknisk interesse.

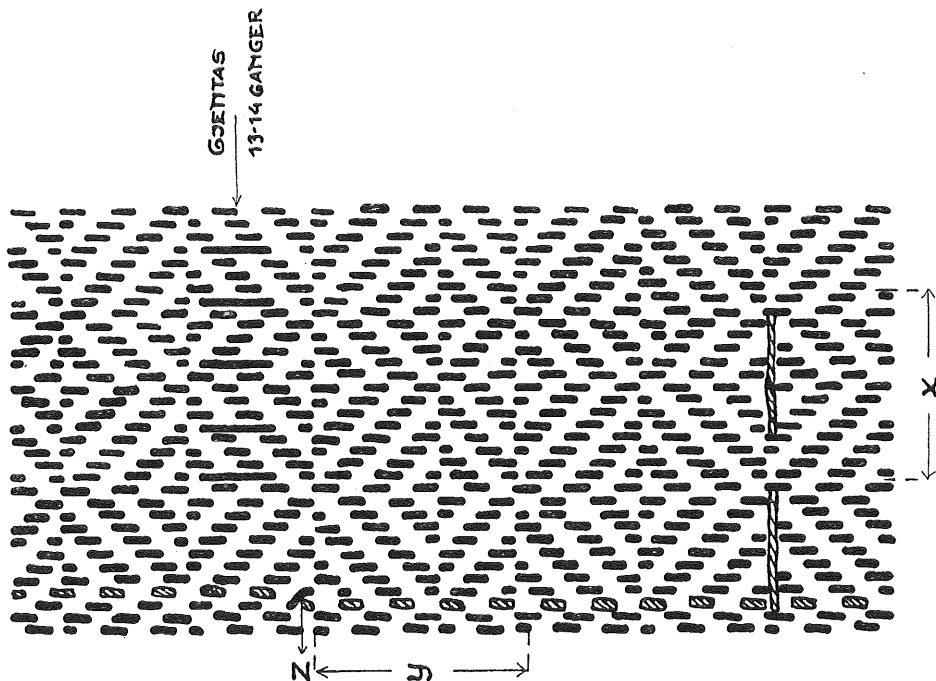

Fig. 2. Skjematisk framstilling av teksturen i stykke A og C. En ser de forskjellige uregelmessighetene antydnet.

Skjemaet stoffet er vevet over har 7 innslag for hver gang det vendes. Dette er imidlertid ikke gjennomført over hele stoffet. Analysen (fig. 2) viste at en rute på lengden og en på bredden (merket henholdsvis X og Y på vår figur) ikke har full størrelse. Her er det blitt vendt alt etter 5 innslag på isletten — i det andre trådsystemet må feilen ligge i hovlingen. — Den er helt uvesentlig forsåvidt som en ikke legger merke til den med blotte øye, og den derfor ikke ødelegger helhetsvirkningen av stoffet. Da er det betydelig verre at begge trådsystemer partvis ligger løse oppå stoffet. Lengst til høyre, like innenfor ytterkanten av den største „tungen“ her, ligger den mørke tråden løs over 9 tråder, og dette gjentas en gang til 5 tråder ovenfor. Litt til venstre for midten ligger den lyse tråden løs over 5 tråder. Dette

gjentas en 13—14 ganger oppover i stoffet med 3—4 tråders mellomrom. (Se fig. 2, der begge feil er lagt inn.)

Hva årsaken til disse feil kan være, er det så vidt jeg kan skjønne ikke mulig å svare på så lenge vår viten om jernalderens vevstoltyper er så svevende som hittil. Ifølge meddelelse fra frøken Trættenberg er feil av denne typen vanlig i moderne vevnader og skylles da vanligvis feil i renningen: Hovlene kan være slitte eller sprunget under arbeidet. Her forekommer imidlertid feilen i begge trådsystemer, og jeg tør ikke innlate meg på nærmere forklaring på årsaken. Jeg setter derfor spørsmålet åpent.

Straks innenfor den ene kanten der tellingen ble gjort, fant vi en tredje uregelmessighet. Det viste seg her at to etterfølgende tråder i det lysere trådsystemet krysset hverandre (se fig. 2, der stedet er merket). En gjennomlysning av stoffet viste en tilsvarende krysning noe høyere opp og lenger til venstre. Dessuten fant vi antydninger til slike flere steder ellers på stoffet; men det er vanskelig å konstatere dem sikkert, når en ikke kan pirke trådene fra hverandre. Dette gir grunn til visse refleksjoner om framgangsmåten ved vevingen av stoffet.

Bjørn Hougen peker på den samme eiendommeligheten på et lite stykke ringvend i et funn fra folkevandringstiden fra Vemestad, Lyngdal, Vest-Agder.⁶ Videre viser stoffene de kjente danske bronsealdersdraktene er laget av, praktisk talt alle som ett serier av slike krysninger. Det samme gjør den noe yngre kappen fra Gerumsberget i Västergötland.⁷ Her kan en med sikkerhet slå fast at det er islett-trådene som krysser hverandre. Stoffenes jarer er nemlig bevart. En kan se at det har vært brukt opptil 6 ulike islett-tråder på samme stykke. Margrethe Hald peker på at dette antyder en arbeidsmetode med to eller flere veversker i arbeid ved veven samtidig.⁸ Alt en av pionérene på tekstilforskningens område her i Norden, G. Karlin, pekte på at den svære bredden på de danske bronsealdersstoffene må ha vært tungvint å mestre for en enkelt person. (Fig. 8 a.) Han kan imidlertid vanskelig tenke seg at flere har vært i arbeid samtidig, fordi „man

icke använde skyttel och då man, såsom undersökningen bestämd har visat, icke kände konsten att, genom at väfva snedt öfver ränningstråderna, vända på en mindre bredd, medan grannen fyllde i nästa bredd, uten at sammanhänget i väfnaden led“. Karlin har altså ikke vært oppmerksom på disse kryssningene i de danske stoffene, som viser at en nettopp har brukt den metoden han beskriver. Da ville han neppe hatt betenkeligheter ved å anta at flere veversker hadde vært i arbeid på samme stoff. Det er helt opplagt at det må ha betydd en vesentlig lettelse i arbeidet med å framstille stoffer av så svær bredde som disse.

Det er fristende å sette „feilen“ på våre stoffer fra Vemestad og Rønsberg i samband med iakttakelser som disse. Hougen antyder også at kryssningene på det lille vest-agderske stykket kan bety at isletten har vært ført inn fra to kanter. Men det er som nevnt ikke bevart noen ting som gir antydning om stoffets bredde eller om hva som er renning og hva som er islett. Og stykket er for lite til at en kan se om kryssningen har gjentatt seg oppover i stoffet.

Heller ikke stykket fra Rønsbergfunnet har bevart noen jaredannelser, som kan gi sikkerhet for at det er islettens tråder som krysset hverandre. Men det at dette gjentar seg, er avgjort et indisium i den retningen. Og selv om det selvsagt ikke er *umulig*, er det iallfall nokså *påfallende* om veverksen skulle gjøre den samme feilen to ganger like etter hverandre, ja rimeligvis flere ganger enda. Kryssningen ligger her, som i de danske bronsealderstoffene, på ulike steder. Det er noe en også kjenner fra moderne veving. Av hensyn til stoffets styrke skifter en kryssningspunkt når isletten blir ført inn fra begge sider. Etter mitt skjønn gir derfor denne ringvenden fra Rønsberg en antydning om at en også i eldre jernalder har brukt metoden med flere veversker som har arbeidet samtidig ved samme vev.

Men jeg skal selv være den første til å innrømme at det materiale vi ellers har å bygge på, er spinkelt nok.

I hele vår norrøne litteratur har vi bare overlevert en enkelt beskrivelse av en vev, nemlig i diktet Darraðarljóð, som er tatt opp i

Njåls saga fra en eldre, nå tapt saga. Diktet har lite med virkeligheten å gjøre; det skildrer et makabert syn en viss Dorruðr hadde den dagen slaget ved Clontarf sto. Han ser noen valkyrjer sette opp, veve på og ta ned igjen en vev som er vevet av mennesketarmer, mens de synger om det som hender på slagmarken. En er ikke helt enig om hvor dette diktet er blitt til, men det er iallfall ganske klart at det ikke har hjemlig opphav. Irland er, som rimelig kan være, blitt nevnt.⁹

En kunne derfor tro det var en upålitelig kilde for vårt emne. Men dosent Anne Holtsmark har i den nevnte studien i Mål og Minne vist at skildringen av selve veven er realistisk nok; den svarer helt til den gamle Uppstadgognen som en kjenner både fra Island, Færøyane og Norge. Denne har alltid vært trukket inn når diskusjonen gjaldt vevstoltyper i førhistorisk tid. En må trygt kunne bruke stedet som *vevteknisk* kilde også for Norden.

Det blir da meget viktig at det ikke er noen som helst tvil om at det er flere veversker i arbeid samtidig på Darraðarveven. Anne Holtsmark uttrykker det slik: „Nå er veven satt opp: det er *orpit* og tredd, og vevingen kan begynne; de 2 siste linjene i str. 2 er „vi skal slå med sverd denne kampvev.“ Både pil — *orum* og sverd — *sverdum* — står i flertall, og det er *vi* som vever, flere veversker i arbeid på én gang.“ Og hun legger til: „Det har sikkert vært vanlig framgangsmåte, tilslagsverdet rekker bare midt inn i veven; skal en få jevn og rett vev, må det slås til både fra høire og fra venstre.“ Hun henviser til en miniatyr i Utrechtpsalteret, som Agnes Geijer har gjengitt i Fornvännen 1937, der en ser to kvinner i arbeid ved en vev, mens to andre holder på å framstille renningen til en ny vev like i nærheten.

En tysk forsker, Carl Hermann Johl, har pekt på at en i Egypt, der tekstilhåndverket sto meget høyt og en drev rent fabrikkmessig produksjon, åpenbart har arbeidet med så brede stoffer at en måtte bruke flere veverer eller veversker ved veven. Det har en beviser for bl. a. i et veggmaleri, som vi gjengir her fig. 3.¹⁰ — Samme metode

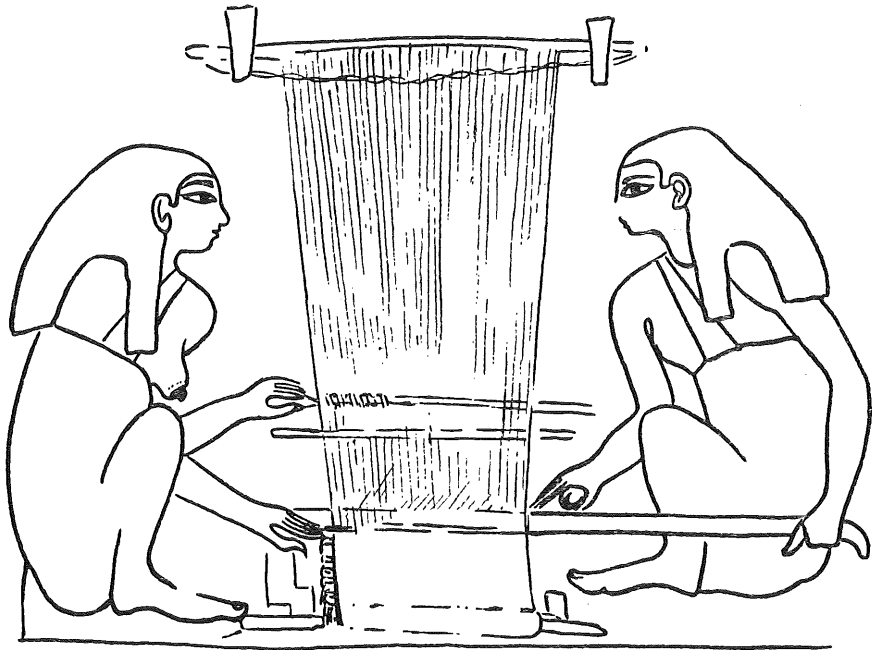

Fig. 3. Vevscene på egyptisk veggmaleri. Etter Johl.

har åpenbart vært brukt i greske og romerske vevstuer. Johl gjengir noen dessverre meget fragmentariske relieffer fra Nervas forum, der en et par steder ser to kvinner i arbeid ved samme vev. Jeg har tatt med disse som fig. 4 og 5, selv om relieffene er for dårlig bevart til at en kan danne seg et helt klart bilde av hva som foregår. Under korrekturlesningen er jeg videre blitt oppmerksom på en vevscene på en gresk vase fra 6. årh., der en ser to veversker i arbeid på hver sin side av en opprettstående vevstol.¹¹ Den ene har nettopp ført isletten inn til midten, mens den andre er i ferd med å slå til med vevsverdet. Og en kunne nevne andre eksempler både fra egyptisk og klassisk kunst, som kan brukes som illustrasjoner til Darraðarljóð.

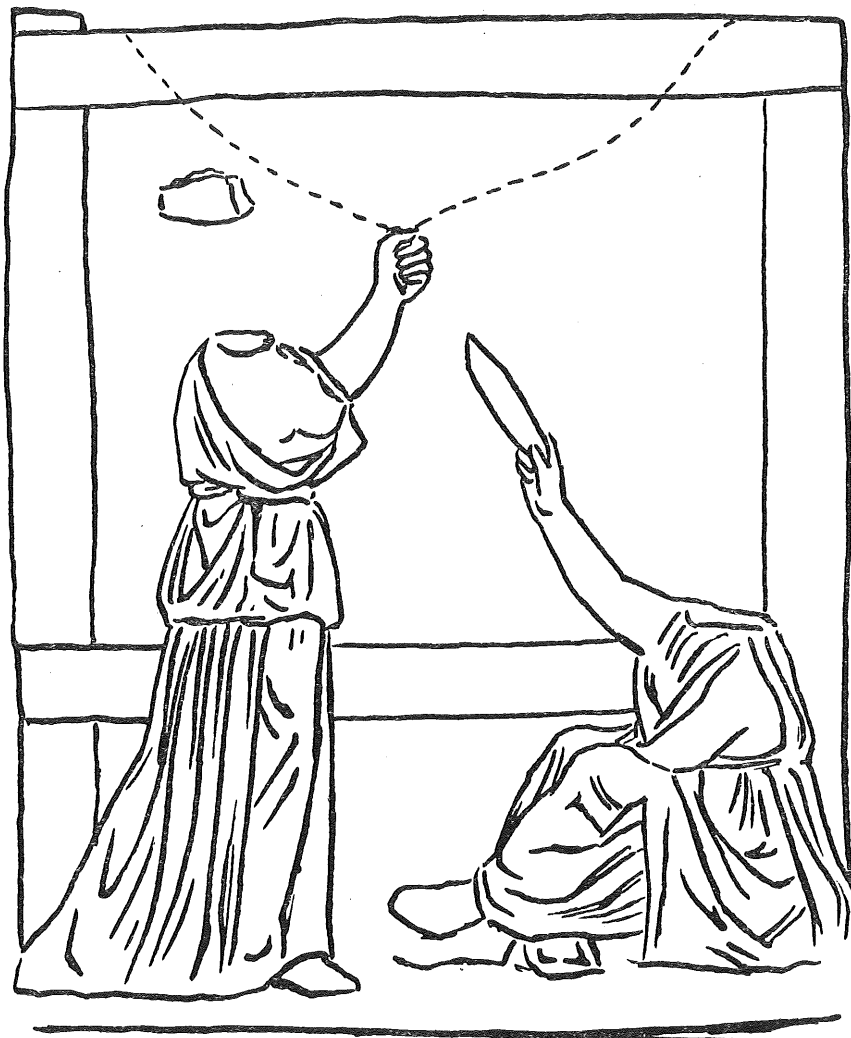

Fig. 4. Vevscene på relieff fra Nervas forum. Etter Johl.

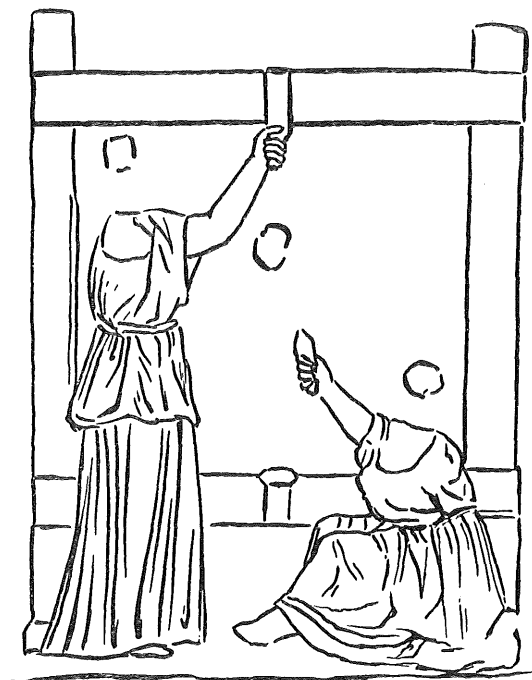

Fig. 5. Vevscene på relieff fra Nervas forum.
Etter Johl.

Videre har dr. Agnes Geijer gjort meg oppmerksom på at det i europeisk middelaldersk tekstilhåndverk inntreer et skille ca. 1350—1400. Fram til denne tiden er det vanlig med meget brede stoffer, men i løpet av 1490-årene kommer en standardisering og nedskjæring av bredden av stoffene. Et særlig illustrerende eksempel har vi i det praktfulle pallium fra Knut den helliges skrin, som Agnes Geijer mener er av søritaliensk opphav.¹² Det stykke som nå er bevart, er 1,33 m bredt, men av mønstret kan en se at det opprinnelig må ha vært betydelig bredere. Agnes Geijer anslår den virkelige bredden til minst 1,95 m og muligens hele

2,30 m. Det sier seg selv at stoffer av slik bredde vanskelig kan ha vært framstilt av en enkelt person, om en skal imøtekomme kravet på kvalitet. Og det er det her.

Det som er nevnt ovenfor er tilstrekkelig til å vise at den arbeidsmetoden som valkyrjene bruker ved Darraðar-veven har vært anvendt både i egyptiske og europeiske atelierer alt i oldtiden. Og det skulle ikke være noen grunn til å tvile på at det fører en direkte linje fra dem og ned til middelalderens kontinentale tekstilhåndverk.

Som vi husker, viste de danske ekekistefunnene at den samme metoden hadde vært nyttet her i Norden i tidlig bronsealder. Teoretisk foreligger altså to muligheter for at metoden har vært i bruk her også

i jernalderen: Enten kan den ha holdt seg helt fra bronsealderen av, eller den kan ha trengt inn igjen i løpet av jernalderen under påvirkning utenfra. Så langt er saken klar. Men så melder vanskelighetene seg for alvor. Begge deler ville forutsette stoffer av stor bredde også i jernalderens tekstilkunst. Og noen sikre beviser for det kan en ikke gi foreløpig iallfall. Her i landet har vi hittil bare opplysning om bredden på et enkelt jernaldersstoff. Det er den spjellvevde oppsetningskanten som ligger i det enestående tekstilfunnet fra Tegle på Jæren.¹³ Det er bare selve denne kanten som foreligger, men islett-trådene, som skulle dannet renningen i stoffet, er ordnet slik at det er tydelig at stoffets bredde ville ha svart til oppsetningskantens. Denne er 68 cm, og viser da at stoffet ville vært meget smalt. Det er til og med mindre enn bredden på moderne enkeltbredde-stoffer. Det stoffet den berømte skjorten fra Thorsbjergfunnet er laget av, var også svært smalt, bare 53 cm.¹⁴ Dette er de to eneste eksempler en hittil har på stoffer bevart i full bredde i nordiske tekstilfunn. De tyder ikke på at tradisjonen fra bronsealderens tekstilhåndverk har holdt seg ned i jernalderen.

I samme retning peker forsåvidt de få vevsverdene vi har bevart fra *eldre* jernalder. Fra Norge har vi noen få stykker fra sen romertid i Kjørstad- og Vøienfunnene og en liten gruppe fra merovingertid¹⁵. Alle disse er påfallende korte. Lengden varierer mellom 20 og 30 cm. Men de har på den annen side en så eiendommelig form at en har vanskelig for å tro at de har hørt til en vanlig nyttevev. Bladet er påfallende tungt og bredt, og felles for dem alle er at de har tange i begge ender. Det ligger nær å tro at det må dreie seg om et spesialredskap, som vi ikke kan generalisere ut fra.

Det er også verd å nevne at bredden på de store praktkappene fra det nevnte Thorsbjergfunnet er anslått til ca. 2 m.¹⁶ Etter alt å dømme har disse vært vevd i ett stykke, men det er for lite bevart til at en kan si dette med sikkerhet. Under alle omstendigheter er det jo ikke noe i vegen for å tenke seg en viss variasjon av stoffbredden etter behovet.

I norske kvinnegraver fra vikingtiden er vevsverd meget vanlige som gravgoods. De har nå en helt annen form enn i eldre jernalder. De er oftest laget av jern, men særlig nordpå er hvalbein også meget brukt som materiale.¹⁷ De første har gjerne et langt, smalt blad, oftest med tydelig midtribbe, som likner meget på bladet på en spydspiss. Falen står nesten alltid i en meget stump vinkel på bladet og er gjerne svært vid. Jeg kjenner bare et enkelt stykke der falen er erstattet av en tange.¹⁸ Vevsverdene av bein har gjerne noe flatere og bredere blad enn de tilsvarende av jern og — selvsagt — aldri fal, men vanlig håndtak. Rygh har prøver på begge typer i Norske Oldsager fig. 439 og 440.

Noen samlet undersøkelse av de vevredskapene jeg har nevnt her og eventuelle andre fra eldre jernalder og vikingtid har aldri vært gjort. En slik ville sikkert supplere vår viten om jernalderens tekstilhåndverk betydelig, men det ville føre for langt å gå nærmere inn på det her. Det fortjener en egen behandling. Vi får nøye oss med enkelte antydninger.

En rask gjennomgåelse av de vevsverdene fra vikingtid som vi har i Universitetets Oldsaksamling, viste for det første at lengden på dem varierer sterkere enn en før har trodd. Det er nok så at de fleste ligger mellom 60 og 75 cm, men vi har eksempler på at de kan være så korte som 37 cm, og så lange som ca. 90 cm.¹⁹ Enkelte av de nordnorske stykkene er visstnok enda meget lenger.

Et annet trekk en merker seg er at vevsverdene undertiden er funnet parvis eller flere stykker sammen i en grav. Dette gjelder f. eks. det nevnte funnet fra Erikstein. I det ligger det hele tre stykker. En kan naturligvis forklare dette som eksempel på den rundhåndethet i gravgodset som en ofte finner i vikingtidsgravene; men årsaken kan også være av rent praktisk art.

En tredje eiendommelighet er at falen som nevnt ofte er påfallende vid og derfor krever et solid håndtak. De store sverdene av jern må uenkelig ha vært nokså tunge å håndtere for en enkelt person, særlig

hvis de har vært brukt ved en opprettstående vevstol, der den vevende slår fra og ikke til seg.

Det ligger fristende nær å kombinere disse iakttakelsene med vev-scenen i Darraðarljóð. Den ulike lengden på sverdene viser at vevbredden har variert atskillig. Men selv med de lengste kommer vi altså ikke opp i mer enn høyst en meters bredde på veven, hvis vi går ut fra at sverdets lengde har svart omtrentlig til vevens bredde. Følger vi imidlertid Anne Holtsmarks resonnement i forbindelse med de vevende valkyrjer, og tenker oss at det kan ha vært slått fra begge sider, får vi stoffer av omtrent dobbelt så stor bredde som sverdene. Da må en også regne med at isletten har vært ført inn fra begge sider. Og vi får dessuten en rimelig forklaring både på hvorfor sverdene ofte er så tunge og på at de undertiden opptre parvis i gravene. Men en trenger strengt tatt ikke mer enn ett sverd selv ved en slik bred vev. Sverdene har jo åpenbart vært helt løse og ikke festet til veven som de senere ble det. Dobbel sett sverd hører også, som vi har sett, til unntakene.

Det er selvsagt ikke min mening å hevde at det spredte materiale jeg har trukket fram her løser det problemet analysen av Rønsbergstoffet gjorde aktuelt. Men jeg tror det kan ha sin verdi at en peker på det i denne forbindelse. I virkeligheten henger jo vårt lille problem nøye sammen med det spørsmålet som alltid dukker opp i nordisk tekstilforskning: Hvilke vevstoltyper oldtidens tekstilhåndverkere har brukt. For løsningen av dette tror jeg de momentene jeg har pekt på her, vil komme til å få en viss betydning.

II.

Det sier seg selv at en virkelig drøftelse av dateringsspørsmålet er utelukket når en ikke engang har fotografier å gå etter. De rike skjelettgravene begynner ikke å opptre i det nordenfjelske før et stykke inn i yngre romertid, og først i folkevandringstiden blir de vanlige.²⁰ Innfallsporten for skikken i Trøndelag har åpenbart vært de inntrøndske bygdene, der en har en hel serie staselige, ubrente graver med det

nevnte funnet fra Gjeite i Frol fra 3. årh. i spissen og en overdådig utstyrt grav fra Dalem i Sparbu fra 6. årh. som kulminasjon. Hovedtyngden ser ut til å falle i 4. årh.²¹ Det er rimelig å tro at skikken har nådd Selbu via det inntrøndske område, som en må tro bygda har hatt god forbindelse med over Stjørdalen. Th. Petersen har i brev til meg opplyst at den nåværende bilvegen fra Strinda over Hell i Stjørdalen og fram til Selbusjøens nordside etter alt å dømme følger en eldgammel ferdselsveg. To nyoppdagete helleristninger nær munningen av denne vegen på *Engan* og *Balstad* på nordsiden av sjøen, viser karakteristisk nok slektskap med ristningene i Stjørdalsområdet.

Skjelettgravskikken er altså ganske sikkert sekundær i Selbu i forhold til tilsvarende graver i kystdistriktene ved Trondheimsfjorden. Rønsbergfunnet må iallfall være yngre enn de eldste gravene der. Etter typehenvisningene er våpenformene — særlig spydspissene²² — nokså sene romertidsformer, så eldre enn 4. årh. er det neppe. Th. Petersen, som kjenner det trønderske materialet bedre enn noen, er tilbøyelig til å datere det så sent som til tiden omkring 400 eller kanhende til og med til den andre siden av århundre-skiftet.

Rønsbergfunnet inntar en relativt beskjeden plass i rekken av rike skjelettgravfunn. Kontinentale importsaker, som setter slik farge på de vestlandske funnene av samme type, mangler helt, som vi har sett. Etter funnopplysningene ser graven ut til å ha vært urørt, så det er neppe gammel plyndring som er årsaken til dette. Av personlig utstyr inneholdt graven altså bare beltet. Men dette har til gjengjeld vært et praktstykke. En kjenner belter av denne typen med plate til feste på læret og remtunge med vifteformet avslutning fra fire andre norske graver. 3 av disse har samme våpenutstyr som vårt funn. Det gjelder den kjente grav 20 på gravplassen på Tveitane, Brunlanes, Vestfold, og to ikke mindre kjente hadelandske funn, henholdsvis fra Dynna og Vøien.²³ Det fjerde funnet er fra ukjent sted og fins nå, som de tre andre, i Universitetets Oldsaksamling.²⁴ Det inneholder foruten restene av det fine beltet to spydspisser som R. 205 og deler

av en skjoldbule som R. 221. Endelig må vi nevne et uvanlig godt bevart belte av samme type fra Bornholm.²⁵ Også det er en rik skjelettgrav med nøyaktig samme våpensett som i de norske funnene: Sverd, to spyd og skjoldbule. Dessuten var det en fingerring som R. 308 og rester av et leirkar.

Etter dette skulle en snarest tro at beltet hadde kommet til denne avsidesliggende trønderske skogsbygden sørfra. Men en har eksempler på belter av samme type også i Sverige.²⁶ Og gjennom Selbu går den gamle vintervegen fra Trondheim og inn i Härjedalen.²⁷ Den har fulgt Neas dalføre gjennom Tydalen, som er den øvre delen av Selbu. Rønsberg er en av de siste gårdene i hovedsognet før Tydalen tar til for alvor (se kartet fig. 6). Beltet kan nok være et østlig importstykke også. Noen hjemlig lokalform er det under ingen omstendigheter.

Hele funnet rager meget høyt, om en setter det inn i dets lokale miljø. Det er mulig det opprinnelig har vært en grav til av samme type på gården. Karl Rygh grov ut et par andre hauger samtidig med den nevnte.²⁸ I en av disse fant han en gravkiste av samme type som den første. Den inneholdt bare en firegget spydspiss og en med agnorer, men graven hadde åpenbart vært røvet i gammel tid, så funnet har nok vært atskillig rikere. De fireggete spydspissene er visstnok en ren folkevandringstids form,²⁹ så dette funnet er helst litt yngre enn det første. En tredje haug dekket også et svært, omhyggelig bygget gravkammer. Det var nå helt tomt, men viste som det foregående tegn på å ha vært røvet.

Utenom disse to gravene fra Rønsberg, som rimeligvis begge har vært stormannsgraver, har vi ingen helt *sikre* gravfunn fra eldre jernalder fra Selbu. Rygh undersøkte en del gravhauger rundt om i bygda, men utbyttet var ytterst magert.³⁰ På nabogårdene til Rønsberg, Bårdsgård øvre og nedre, grov han ut henholdsvis en haug og en svær røys. Begge dekket gravkamre med brente bein. Av tre hauger på Kyllø var to helt tomme; i den tredje lå det litt kull på bunnen. Ellers nevner Nicolaysen at det på Viken skal være „nogle gravsteder af et

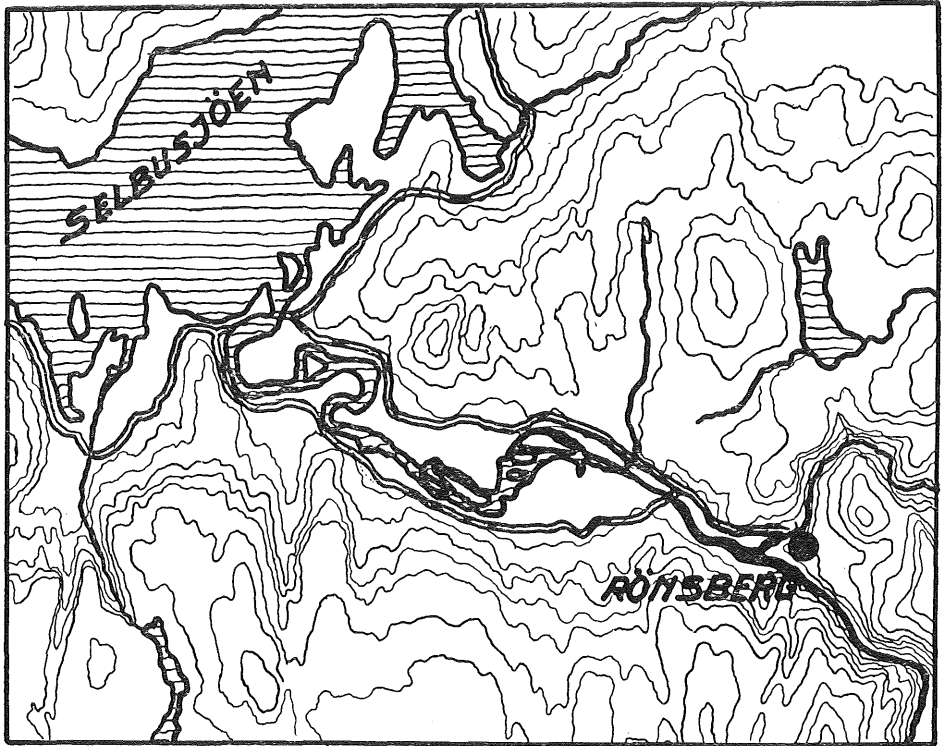

Fig. 6. Kartskisse over hovedsognet i Selbu, med Rønsberg lagt inn. Bebyggelsen samler seg om Neas nedre dalføre nedenfor Rønsberg og nordsiden av Selbusjøen. Munningsstedet for den gamle vegen fra Stjørdalen er ikke kommet med på skissen.

eget slags, da der i en naturlig langhaug, tæt under jordskorpen var smaa huller, $\frac{1}{2}$ alen lange og $\frac{1}{4}$ brede, hvori alle til det menneskelige legeme hørende ben laa indesluttete mellem nogle flade stene“.³¹ Til dette kan en føye en beltestein fra Kongsholm og et spinnehjul fra Mogard,³² men da er også alle muligheter for eldre jernalders gravfunn fra Selbu nevnt. Det meste er, som en ser, tvilsomt nok.

Vikingtiden er ganske annerledes fyldig representert. Fra denne perioden har vi en serie jevnt pene gravfunn, men på den annen

side ingen som stikker seg fram slik som Rønsbergfunnene i eldre jernalder.³³

Gravfunnene og de faste fortidsminnene fra Selbu samler seg om to hovedområder: Selbustrand på nordsiden av Selbusjøen og området om Neas nedre løp på den andre siden sjøen, der Rønsberg ligger. Her treffer vi også gårdsnavnene med gammelt preg: På nordsiden av sjøen -heimr-gårdene Grøttem, Solem og Fuglem, -stadir-gården Balstad, „naturbetegnende“ navn som Engan og Fossan og det uforklarte Belle. På Balstad og Engan var det som nevnt oppdaget helleristninger av bronsealders karakter. — På øra ved Neas munning „finnes nu 5 gårder: Nesten (Selbu prestegård antagelig *Nestin* den nederste *vin* eller eng), Hove (Hoff, „hov, tempel“) og Kvello tett sammen på den laveste sydlige del av neset nede ved elven, Håstad (*Hastadir*, „den høie gård“) høiere oppe, og Belle nordligst. . . . Litt ovenfor kirkebygden ligger på et lite høideplatå, i 1 kms avstand fra Nesten, en enkelt gård. Den heter Hoem (*Hoheimr* „den høie gård“), og er sannsynlig benevnt fra kirkebygden av, og tidligere enn Håstad blev utskilt som egen gård“.³⁴

Følger en elveløpet østover, treffer en på flere gårder med navn av samme preg: Berge, Velve, Kallar, Kyllo, -stadir-gårdene Marstad og Mebost, og på den andre siden elven Kråkstad og Stokkan. Omkring disse grupperer det seg en rekke -setr-navn: Mosset, Røset, Rolset, Tronset, Kolset, Kleset, gårder som en etter navnetypen regner for „sekundære i forhold til eldre gårder og der er en nærliggende mulighet for at de på en eller annen måte har stått i et oprindelig avhengighetsforhold til disse“.³⁵

Den siste gården her med navn av mer primært preg er i Rønsberg. Som en ser på kartet, blir dalen nå trangere og steilere. En mils veg lenger oppe vider den seg igjen noe ut i en ny liten grend, Flora. Her finner en karakteristisk nok et par -setr-gårder, Tuset, Neset og Hegset, men ingen av de eldre navnetypene. Øst for denne lille grenden tar Tydalen og skogen og fjellet til for alvor. I virkeligheten ligger Rønsberg som en siste utpost mot dette.

Heller ikke Tydalen er funntom, men de fleste funnene derfra har en spesiell karakter. Vi har nok et par vikingtidsgravfunn av vanlig type derfra,³⁶ men hovedmengden er enkeltfunne pile- og spydspisser. I alt kjenner jeg 10 slike funn fra Selbu.³⁷ Som en ser er 7 av dem fra Tydalen. De fleste er funnet inne på selve vidda og er utvilsomt bortskutt under jakt. Helt karakteristisk er f. eks. opplysningen om pilespissen funnet i Skardørsfjellene i over 1300 m høyde. Den lå helt oppe i dagen, bare nedklemt i en mosetue. „Renen søker fremdeles gjerne hit opp“, legges det til.³⁸

De fleste stykkene er nok fra vikingtiden, men et par sikre eldre jernaldersformer viser at serien går tilbake til denne perioden.³⁹ I samband med disse løsfunne jaktvåpnene må vi se to gravfunn, der det eneste gravgodset er piler. I 1882 fant en i en steinrøys på en husmannsplass under Aas i Tydalen en tveegget og 6 firsidige pilespisser av jern.⁴⁰ Noen år senere kom et liknende, men mer beskjedent funn for dagen på gården Løvøen, også i Tydalen. Det består av to pilespisser, som ble funnet i en haug sammen med kullrester.⁴¹

Bjørn Hougen har for noen år siden i en studie behandlet en gruppe funn fra de store østnorske dalførene av samme preg med et ensidig veideutstyr som gravgods. De kommer fra de øvre deler av dalene og har utvilsomt sammenheng med løstfunne pilespisser fra de samme områdene. Disse funnene ser ut til å sette inn et stykke i folkevandringstiden, øker noe i merovingertiden og sterkt i vikingtiden. Tilsynelatende er det en nokså uanselig funngruppe, men i virkeligheten avspeiler den vesentlige trekk ved norsk ervervs- og bosetningshistorie. Tilsammen gir disse graver og enkeltfunne jaktvåpnene en slående illustrasjon til de mange skriftlige vitnemålene fra gammel og nyere tid om hvor høyt det gamle norske bondebruket har skattet og nyttet skogens og fjellets rikdommer.⁴² „Vatn og veidestad skal kvar hava sitt“, sier Gulatingsloven, „som han har havt frå gamal tid.“ Og „med vapon i hand skal kvar og ein (hava rett til å) veida dyr, kven

det so er som eig utmarki⁴³. I et tungbrukt og karrig land som vårt blir de „tilliggende herligheter“ av vesentlig betydning for gårdsdriften. Som framfor alle A. W. Brøgger har vist er den norske bondekulturen en utpreget blandingskultur; veidingen har alltid vært uløselig knyttet til selve gårdsbruket.

I første rekke skaffet jakten og fisket et nødvendig tilskudd til kostholdet. Men sett i en større sammenheng er pelsverket jaktens viktigste utbytte. Vi har bevart enkelte skriftlige kilder som kaster en del lys over skinnhandelen i middelalderen. Da var den åpenbart, som A. W. Brøgger har pekt på, meget godt innarbeidet, og måle-enhetene ser ut til å ha røtter i forhistorisk tid.⁴⁴ Her er det Hougen har gjort en viktig iakttakelse.

Han peker på at forbindelsen fra de østlandske dalbygdene over til Vestlandets kystbygder har vært relativt grei. I de vestlandske gravene fra folkevandringstiden finner man en mengde fremmede importsaker, som glassbegre, bronsekar og perler — alt sammen saker som i fullt monn viser at kontakten mellom Vestlandsdistriktene og England og Kontinentet har vært meget intim. For en stor del må denne kontakten ha hatt karakteren av handelssamkvem. Hougen tenker seg da at jaktutbyttet fra dalbygdene i stor utstrekning er gått vestover til markeder ikke innenlands, men i England og på Kontinentet. Fra klassiske forfattere vet vi at det utsøkte pelsverket germanerne kunne skaffe var en etterspurt vare. Hougen ser de mange fremmede kostbarhetene i de vestlandske gravene som et resultat av denne skinnhandelen. Fram til selve jaktdistriktene fant de sjelden vegen; her har en måttet nøye seg med mindre luksusbetonte bytteartikler. Salt har sikkert vært en av dem. Men av og til treffer en på enkelte fremmede praktstykker i innlandets avsidesliggende bygder. Hougen nevner bl. a. en staselig relieffspenne av sølv fra Skrautvål i Nord-Aurdal og et frankisk bronsekar fra Kvien i Vang.^{44a}

Det er i forenklet form de samme forhold vi har møtt i Selbu. En avsidesliggende skogs- og fjellbygd der forholdet mellom dyrket mark og skog, fjell og utmark så sent som i 1898 var slik:

Åker og eng	53,6 km ²
Skog	700,0 »
Utmark, sjø og snaufjell	1793,4 »

og „klimaet ikke synderlig egnet for agerbruget, især i de høitliggende dale i Tydalen“.⁴⁵ Samme kilde opplyser av „korngrændsen slutter med Aas i Tydalen“ — altså nettopp der hvor et av våre gravfunn med veideutstyr kom fra. Gravfunnene ellers samlet seg om de åpnere partiene i dalbunnen. En enkelt gård stikker seg fram med et par staselige funn som ruver i en ellers nokså grå masse. Og denne gården ligger jaktområdene nærmere enn noen av de andre med navn av ærverdig preg. Det stiller funnene herfra i enda skarpere relieff, og gjør det naturlig å tolke dem som Hougen har tolket de spredte østnorske praktfunnene fra ellers fattige distrikter, selv om beltet i vårt funn ikke er helt på høyde med praktstykker som spennen fra Skrautvål. Men både det og våpensettet forteller om velstand utover det vanlige på Rønsberg i folkevandringstiden, og bakgrunnen kan ikke godt være annet enn fjellet og skogens rikdommer. Gerhard Schøning forteller også at ved siden av åkerbruket hadde „Sælbyggerne mange andre Haandteringer for seg“, og en av disse har utvilsomt vært jakten, for „blandt Sælbyggernes mange gode Egenskaber kan regnes“, sier han videre, „at de ere gode Skyttere, især flinke Biørne-Skyttere“.⁴⁶

Som nærmeste avsetningsmarked fester en seg først ved de rike inntrøndske bygdene. Vi har før nevnt at en her har en hel serie store skjelettgraver fra yngre romertid og folkevandringstid, som danner en parallell til de vestlandske gravene fra de samme perioder. Gjennom Stjørdalen må Selbu, som nevnt, ha hatt god forbindelse med områdene ved Trondheimsfjorden alt fra meget gammel tid av. Oversjøisk, vest-europeisk marked for det trønderske pelsverket kan vi ikke peke på. De kontinentale importsakene er også sjeldnere i folkevandringstidsgravene her enn vestpå. Derimot er en eksport østover vel tenkelig. Forbindelsen mellom Trøndelagsområdet og Østersjøen via Jemtland—

Herjedalen—Medelpad og fram til den Bottniska viken er så vel kjent at det skulle være unødvendig å gå nærmere inn på den. Den har åpenbart spilt en stor rolle alt i steinalderen. Vi venter ennå på en samlet publikasjon av det eldre jernaldersmateriale fra området, men det er nok for oss å henvise til en serie graver herfra, som viser intimt slektskap med gravene på norsk side av grensen.⁴⁷ Som vi så, hadde vi paralleller til Rønsbergbeltet også fra Øst-Sverige. Fra Bottniska viken er sjøvegen ikke lang til de rike uppsvenske områdene og de ikke mindre rike Østersjø-øyene, der det sikkert har vært gode avsetningsmuligheter for kostbart pelsverk.

NOTER

- ¹ T. 1994—2013. Ab. 1878 s. 197 f. og s. 279 f. ² T. 470. Gjeite, Frol, Levanger, Nord-Trøndelag. ³ Ifølge velvillig meddelelse fra dr. T. Dannevig Hauge. ⁴ Alle våre store norske tekstifunn fra eldre jernalder er publisert av Bjørn Hougen: *Snartemofunnene. Studier i folkevandringstidens ornamentikk og tekstilhistorie*. Oslo 1935 s. 58 f. ⁵ Se Hougen l. c. og for vikingtidens vedkommende Agnes Geijer: *Birka III. Die Textilfunde*, Uppsala 1938. ⁶ Hougen l. c. s. 76, fig. 19. ⁷ H. C. Broholm og Margrethe Hald: *Danske Bronzealderdragter, Nordiske Fortidsminder II* s. 215 f. og Lennart v. Post, Emilie von Walterstorff, Sune Lindqvist: *Bronsåldersmanteln från Gerumsberget i Västergötland*, Stockholm 1924—25. ⁸ Broholm-Hald s. 308—309. ^{8a} G. J. Karlin: *Några undersökningar om den förhistoriska textilkonsten i Norden*. Studier tillägnade Oscar Montelius, Sthlm. 1903, s. 195. ⁹ Behandlet av Anne Holtsmark: „Vefr Darraðar“ i *Mål og Minne* 1939, s. 74 f. ¹⁰ Carl Hermann Johl: *Die Webestühle der Griechen und Römer* s. 58, fig. 34. ¹¹ *Ciba-Rundschau* 16, 1937: *Der Webstuhl* fig. s. 564. ¹² Agnes Geijer: *Sidenvävna-
derna i Heliga Knuts helgonskrin i Odense Domkyrka*. *Årbøger for nord. Old-
kyndighed* 1935, s. 157. ¹³ Hans Dedekam: *Et tekstilfund i myr*. *Stav. Mus. Årsh.*
1921—24, s. 10. ¹⁴ Poul Nørlund: *Klædedragt i Oldtid og Middelalder*. *Nord.*
Kult. XV: V, s. 30. ¹⁵ C. 4176. Kjørstad, Fron, Opland. — C. 4885. Vøien, Gran,
Opland. — Jeg kjenner følgende fra merovingertid: C. 5883. Åk, Grytten, Roms-
dal. — C. 14627. Falkeriset, Møsstrand, Rauland, Tel. — En u. nr. ¹⁶ Nørlund
l. c. s. 25. ¹⁷ O. Rygh: *Norske Oldsager, tekst*, s. 23. ¹⁸ C. 16558—92. Erik-
stein, Bø, Telemark. ¹⁹ Henholdsvis C. 21065. Ødegården, Lomen, V. Slidre, Opl.
og C. 24445. Jordet u. Loftsgården, Seljord, Tel. ²⁰ Anathon Bjørn: *Fra den
romerske jernalder i Trøndelag*. *T. V. S.* 1919, nr. 6, s. 25 f. ²¹ Th. Petersen:

Bygdeborger i det nordenfjelske Norge. Viking 1942, s. 39. ²² Ifølge Sigurd Grieg: Hadelands eldste bosetningshistorie, Oslo 1926, s. 84, forekommer spydspisser som de i vårt funn (nærmest R. 205/06 og R. 211) først i funn fra siste halvdel av 4. årh. ²³ Per Fett: Setrangelbeltet og andre belter fra eldre jernalder. B.M. Arb. 1937, nr. 7, s. 11. ²⁴ C. 15742—48. ²⁵ E. Vedel: Bornholms Oldtiesminder, s. 124, fig. 70. ²⁶ Fornvännen 1906, s. 274; Fornvännen 1908, s. 207 og 1909, s. 287. ²⁷ Th. Petersen: En bjørnegrav. Viking 1940, s. 157. ²⁸ Ab. 1878, s. 198 f. ²⁹ Grieg l. c. s. 85. ³⁰ Ab. 1878, s. 200 f. ³¹ Nicolaysen: Norske Fornlevninger, s. 590. ³² T. 1228. — T. 16125. ³³ Eksempelvis T. 15134. — T. 390—393. — T. 7175. — T. 13989 a—d. ⁴³ Magnus Olsen: Ættegård og helligdom, s. 161. ³⁵ l. c. s. 138. ³⁶ En merker seg særlig et pent funn. T. 15366 a—e fra Aunet østre, med sverd, øks, spyd og pilespiss av jern + noen mindre saker. ³⁷ T. 4594, Skultrøen, Tydal. — T. 8241, Fosvold seter, Tydal. — T. 12947, Fossan, Tydal. — T. 13822, Nordgården av Østby nordre, Tydal. — T. 14074, Skardørsfjellene i Tydal. — T. 14100, Kallar, Selbu. — T. 15114, Østby, Selbu, — T. 16048, Syltjernet, Tydal. — T. 16088, Ved Hukkelvannet, Selbu. — C. 25213, Storfjellet i nærheten av Stugudalen, Tydal. ³⁸ T. 14074. T. V. Tilvekst 1929, s. 48. ³⁹ T. 12947, T. V. S. 1924, s. 49 og T. 14100, T. V. Tilvekst 1930, s. 30. ⁴⁰ T. 5854—55. Ab. 1882, s. 133. ⁴¹ T. 3725, Ab. 1887, s. 103. ⁴² Bjørn Hougen: Jaktfunn fra dalbygdenes folkevandringstid U. O. Arb. 1930, s. 51 f. ⁴³ Gulatingslovi: Norrøne bokverk nr. 33, s. 93. ⁴⁴ A. W. Brøgger: Mål og vekt i forhistorisk tid i Norge. Nord. Kult. XXX, s. 75—76. ^{44^a} Hougen l. c. s. 84 f. ⁴⁵ Norges Land og Folk XVI, s. 445. ⁴⁶ Gerhard Schøning: Reise gjennom en Deel af Norge. I, s. 28. ⁴⁷ Eksempelvis Jämt. Läns Museum. 15700 Missionshuset, Brunflo. — J. L. M. 9047, Nordanberg. Locken. — Fra Medelpad f. eks. Stat. Hist. Mus. 10726 Kværndalen, Indal. — Jeg skylder konservator Wenche Slomann takk for opplysninger om funnene fra Jemtland og Medelpad.

Bjørn Hougen

DISENFUNNET

Et dyssetids votivfunn fra Østre Aker

Råstoffproblemet er i en eller annen form jevngammelt med kulturens historie i det hele tatt, og vi har nok av vitnemål om at det var aktuelt alt i steinalderen. Problemet er i vår tid et mangehodet uhyre, men er også under de mest primitive forhold av ganske komplisert natur. I det arkeologiske materiale fra steinalderen møter vi det også i en form som kanskje er litt for tilspisset. Vi får bare i heldige og relativt sjeldne tilfelle gjennom oldfunnene tak på den store og vesentlige del av redskapskulturen, som bygget på organisk materiale som tre og fremfor alt bein, og som det vel alltid var rikelig tilgang på. Det er letingen etter og forsøkene på å finne fram til de beste og mest formålstjenlige steinslag vi først og fremst får tak på i det arkeologiske stoffet.

Flinten — steinalderfolkernes ideelle råstoff til skjærende og huggende redskaper — forekommer som kjent i Norge ikke i fast leie, men bare som sekundære avleiringer av løse klumper i istidsgrus. Det er heller ikke alltid noe førsteklasses materiale, oftest temmelig små klumper og ikke alltid av den tetteste og fineste struktur. Det er også merkbart at de gode forekomster etter hvert har ebbet ut og materialet ble utnyttet til det ytterste, det kan sees både på Jærens flintmarker og på flintplassene på Møre- og Romsdalskysten.

Når vi allikevel i Norge har ikke så få funn av store førsteklasses flintredskaper, har det vært tatt som gitt at det må være importerte saker fra Sør-Skandinavia. Det har vært en del diskusjon om importen vesentlig har skjedd i form av ferdig forarbeidet redskap, halvfabrikata

eller råmateriale. Men hovedsaken, at de fine flinter som tilhører megalittkulturen og stridsøkskulturene er innførte saker, derom har det hersket en enighet som ikke er vanlig i steinaldersproblemer.

Et funn av usedvanlig vakre og store tynnakkete økser fra Oslos nærmeste omegn — det største votivfunn fra dyssetid som er gjort i Norge — har på ny gjort spørsmålet aktuelt.

Funnet er gjort på en villatomt, Østerheimsveien 5, som er en parsell av Disen i Østre Aker. En vei anlagt for 15—20 år siden går i øst—vestlig retning på sydøsthellingen av Grefsenåsen; villarekken hører til det ytre byggebelte omkring Stor-Oslo. Veien går her på en avsats i åsen. Åshellingen er kledd med barskog, men denne avsatsen er noe myrlendt, som orekrattet like nedenfor villarekken viser og som det også fremgår av lokalitetsnavnet Myraskauen. Høyden over havet er ca. 190 m. Før den tomten det her er tale om ble bebygget, hadde det like nedenfor det sted der nå huset står og delvis under dette vært en liten myrputt. Ned til denne førte en nå lukket bekk omtrent midt mellom husets vestvegg og det sted funnet ble gjort (pl. XII, 1).

Østerheimsveien 5 eies av herr Erling Høglund, som i september 1946 arbeidet med å legge en veistump fra landeveien og inn til garasjen under husets veranda. En kveldstund da det var begynt å mørkne fant han den avbrukne og den ene av de hele øksene (pl. XIII). Dagen etter meldte han funnet til Universitetets Oldsaksamling og hadde, da konservator dr. T. Dannevig Hauge og forfatteren kom opp til åstedet på ettermiddagen, i mellomtiden på samme sted funnet den tredje øksen, og hadde deretter innstilt arbeidet til vi kom. Ved fortsatt graving på samme flekken kom så flintklumpen (pl. XII, 2) for dagen. Det er helt sikkert at alle 4 stykker utgjør en samlet nedlegning. På pl. XII, 1 er funnstedet merket ved gutten som står der.

Funnet ble gjort i ca. $\frac{1}{2}$ m dybde under nåværende overflate. Herav er imidlertid halvparten fylt på ved anlegget av Østerheimsveien, så sakene lå i virkeligheten bare 25—30 cm under naturlig terrenghøyde. Det dekkende jordlag var mørk myraktig jord, men ikke

torvmyr, og sakene lå på overgangen mellom myrjorden og den faste bunn som bestod av noe brunlig sand. I ca. 1 m omkrets omkring funnstedet bar jorden spor etter brann.

Materialet er i alle 4 stykker en tett god grå flint med en del lysere og mørkere flekker. De tre tynnakkete øksene (avb. pl. XIII) er alle av meget fint og soignert arbeid, omhyggelig slipt, mens bare partiet fra eggen og et stykke oppover har vært gjenstand for finpolering. Den største øksen, hvis lengde er 39,7 cm, har ikke et eneste arr etter tilhuggingen, bare et par ubetydelige avskallinger i eggen og dessuten en slags retusj i nakkepartiet som synes å være utført etter at øksen var ferdig tildannet og slipt. Den andre hele øksen er 38,8 cm lang og er nesten like omhyggelig formet, selv om det noen få steder sees ubetydelige arr etter tilhuggingen. I nakken står en liten rest av emnets opprinnelige kalkskorpe. Den defekte øksen (avslått i gammel tid) måler nå 29,7 cm i lengde, men synes opprinnelig å ha vært den største av dem alle. Den viser det samme utsøkt vakre arbeid som de andre.

Av flintklumpen (pl. XII, 2) er det slått en del sponer langs den ene siden, ellers er stykket dekket av kalkskorpen, også tvers gjennom hullet, som selvsagt er naturens verk. Hullet har naturligvis i høy grad redusert knollens verdi som emne. Største lengde er 30,3 cm, største bredde og tykkelse henholdsvis 19 og 8 cm. Funnet har i Universitetets Oldsaksamling inventarnr. 27620.

Både ved dimensjonene og kvaliteten er Disenfunnet det betydeligste vi har fra dyssetiden i Norge. Steinaldermaterialet i Universitetets Oldsaksamling er ennå ikke utstilt igjen etter krigen og fremdeles vanskelig tilgjengelig, men en del prøver er pakket ut til sammenlikning. Det viser seg at vi fra forskjellige kanter av Østlandet har noen, antakelig 8—10 tynnakkete flintøkser av liknende størrelse og kvalitet som disse fra Disen. Gutorm Gjessing (Norges Steinalder s. 353) nevner at „enkelte av øksene kan være riktig lange praktstykker på opp til 46 cm“. Det er heller ikke noen centimeter fra eller til som har noen betydning her.

Meget viktigere er at Disenfunnet er den første samlede nedlegning fra dyssetid i Norge, selv om antallet av stykker i funnet er meget beskjedent sammenliknet med de største av de danske og skånske markfunn av samme art. Alle de store og fine tynnakkete flintøkser som vi fra før av har fra Norge, er funnet enkeltvis og under forhold som gjør at det ikke alltid er lett å avgjøre om det er grav- eller markfunn man står overfor (sml. Anathon Bjørn: Stenalderstudier, Kristiania 1924 s. 29 f., som har gjort et forsøk på å skille de to gruppene fra hverandre). De fleste synes å være markfunn.

Det fins dog også fra før noen få samlede funn der det også forekommer tynnakkete flintøkser, men det er ikke stykker av toppkvalitet. De er fort nevnt:

Ek, Onsøy pgd., Østfold. To uslipte flintøkser funnet stående på ende like ved hverandre. Den største, 27 cm, lang er avbildet Rygh: Norske Oldsager fig. 3 (C. 1097—98).

Ås, Ullensaker pgd., Akershus. Tynnakkete flintøks og flintmeisel henholdsvis 13,5 og 13 cm lange. Funnforholdene tyder nærmest på gravanlegg (Bjørn l. c. s. 29. C. 20204).

Kiste, Botne pgd., Vestfold. En tynnakkete flintøks 11 cm lang, en skivespalte laget av eggstykket av en opprinnelig tynnakkete flintøks (Avb. A. Bjørn l. c. s. 27 fig. 8), og en tynnakkete øks av hjemlig bergart. Er også etter all rimelighet et gravfunn. (C. 20199).

Orerød, Ramnes pgd., Vestfold. To tynnakkete flintøkser, 16,1 og 15,4 cm lange, og en bergartøks av samme type, 11,7 cm lang. (C. 20199—01. Hos A. Bjørn l. c. s. 30 ved en incurie omtalt som 3 flintøkser.)

Tanum, Lardal pgd., Vestfold. Uslipt tynnakkete flintøks 12,8 cm lang og en tynnbladete meisel av flint, 7,2 cm lang. (C. 20526.)

Som man ser består flintøksene i disse samlede funn jevnt over av små uanselige stykker og det eneste av dem som i virkeligheten har samme preg som Disenfunnet er det fra Ek i Onsøy, selv om også dette ligger på et beskjednere plan i forhold til det nye funn.

Som det klart fremgår av et kart over utbredelsen av de tynnakkete økser i Norge samler de seg om 2 hovedområder, Jæren og framfor alt traktene omkring Oslofjorden. (Gutorm Gjessing: Norges steinalder fig. 115, jfr. teksten s. 350. Kartet er utarbeidet under krigen med originalstoffet utilgjengelig, kan nok korrigeres i detaljer, men gir utvilsomt et riktig bilde av hovedforholdet.) Ikke minst har vi en rekke funn fra bygdene omkring den innerste delen av Oslofjorden: Dikemark i Asker, Sogn og Voksen i V. Aker, Teatergaten i Oslo by, Sinsen i Ø. Aker og 3 funn (Losby, Torsrud og Visperud) fra Lørenskog s. i Skedsmo pgd., som administrativt nå hører til Romerike, men topografisk hører naturlig sammen med Ø. Aker. Det nye funn faller altså innenfor rammen av et tydelig markert område for megalittkulturens første nedslag i Øst-Norge.

Hadde funnet bestått bare av de 3 øksene, ville det stadig vært den tidlige megalittkulturs betydeligste eksponent i Norge. Det ville ha supplert vår kunnskap, men ikke brakt noe vesentlig nytt. Det er tillegget av et stykke råstoff som kompliserer saken.

Man har som alt nevnt dels regnet med at flintimporten er kommet i form av fullt ferdige redskaper, dels som halvfabrikata. Det behøvde da ikke å være så overraskende at man iblant også hadde ført med ubearbeidet råmateriale, selv om hel eller delvis bearbeidelse på eksportstedet lettet transporten. Men i dette tilfelle synes en slik forklaring ikke så overbevisende, her hvor det dreier seg om et mindreverdige emne som på grunn av hullet har begrensede muligheter og bare kunne bli til mindre redskaper.

Som et annet alternativ kunne det tenkes at nedlegningen er en blanding av innførte økser og en klump hjemlig råstoff. Men flinten er i alle 4 stykker helt ensartet, av samme farge og struktur, så det er overveiende sannsynlig at råstoffet til alle sakene er hentet fra samme forekomst.

Finnes det noen rimelig mulighet for et tredje alternativ: at øksene er hjemlig arbeid av hjemlig råstoff? At man også her oppe kunne

mestre det rent tekniske er det ingen grunn til å tvile på, spørsmålet står og faller med muligheten av å finne tilstrekkelig store flintklumper. Jeg har diskutert spørsmålet med geologen konservator Halvor Rosen-dahl, som mente at man ikke på noen måte kan avvise en slik mulighet, selv om man i vår tid sjelden finner flintklumper av de dimensjoner som kreves til så store økser. Vi minner om at funnet må tilhøre dyssetiden, altså et tidlig avsnitt av yngre steinalder. Da bruken av metall til slutt brakte flintindustrien til opphør, var det nok blitt meget vanskeligere å finne så store knoller.

Det er her nødvendig å minne om at dette ikke er første gang man er kommet over råmateriale i votiv- eller depotfunn — markfunn som de gjerne kalles under ett til forskjell fra gravfunnene. Stykker av delvis tilhugde flintknoller forekommer leilighetsvis i markfunn fra steinalderens siste avsnitt, dolktiden (hellekistetid). Hvor mange funn det alt i alt kan dreie seg om er det ikke anledning til å få undersøkt nå, vi nøyer oss med å nevne noen eksempler som tidligere har vært omtalt i en helt annen sammenheng. I de to første tiår av vårt eget århundre var det atskillig diskusjon om de tilhugde flintblokker som gikk under navnet „mandelformete flinter“. „De formentlige solutréfund i Norge“, som Anathon Bjørn kalte dem i sitt på mange måter avgjørende diskusjonsinnlegg om denne funngruppen. De fleste mandelformete flinter er funnet enkeltvis, men Bjørn kunne legge fram en del eksempler på at former som stod meget nær enkeltfunnene, også forekom i samlede daterbare funn fra dolktid. Ved et par av enkeltfunnene talte også geologiske forhold avgjort mot en datering til paleolitisk tid. Det var da overveiende sannsynlig at alle de mandelformete flinter i virkeligheten var råmateriale og den avlange form tydet på at det var den første grovtilhugning av emner som skulle lages til flintdolker (Stenaldrestudier s. 1 ff.).

Det var 4 daterbare flintfunn med råmateriale eller grovt tilhugde emner Anathon Bjørn brukte i denne sammenheng (l. c. s. 8 ff.). Vi fremhever særlig ett av dem, som utelukkende består av råstoff og

emner. Det er et funn fra Ullandhaug i Hetland pgd., Rogaland, som består av en svær flintknoll, en mandelformet flint, to forarbeider til flintøkser og to emner til spydspisser eller små dolkblad av flint som gir datering til meget sen steinalder. (To av stykkene avb. Helge Gjessing: Rogalands steinalder fig. 227—28, jfr. teksten s. 71.)

Av de 3 andre funnene, som alle er fra Østfold, kan det være grunn til å nevne ett. Det er fra Haugene i Berg pgd., der dateringen gis av en flintdolk av meget sen type og de 4 andre stykkene i funnet er store, grovt tilhugne flinter. Som så mange forskere både før og senere oppfattet Bjørn de store flintstykker fra yngre steinalder som import, dels i form av ferdige redskaper, dels og mest i form av råmateriale (l. c. s. 15 f.).

Når vi i Disenfunnet har råflint ved siden av ferdige redskaper er det altså ikke første gang vi står overfor et slikt fenomen. Forskjellen ligger vesentlig i de rent kronologiske forhold. Disenfunnet er fra et tidlig avsnitt av yngre steinalder, de andre fra det yngste. Med en viss grunn kan en hevde at denne kronologiske forskjellen ikke har noe å si for selve problemet import eller hjemlig råstoff. Når de fleste funnene — og eksemplene kan nok økes — er fra yngste steinalder, kommer det ganske enkelt av at de aller fleste av våre steinalders markfunn er fra dolktid.

Men det spørres allikevel om denne kronologiske forskjellen er så rent uvesentlig. Vi har alt et par ganger streift inn på et nokså viktig punkt i dette problemet, nemlig det at etter som tiden gikk ble de hjemlige råstoffkilder sterkere og sterkere beskattet. Når det gjelder flint har det utvilsomt vært vareknapphet gjennom hele steinalderen i Norge. Og med den økning av folkemengden som sikkert må ligge bakom den store utvidelse av funnområdene i dolktiden, kan det neppe rå tvil om at mangelen på flint har vært større mot slutten av yngre steinalder enn i dens første fase, selv om museumsmontrere tilsynelatende viser det motsatte. Eller med andre ord: importbehovet øket med voksende folkemengde.

Men én ting er hjemlig råstoff kontra import ved handel — en annen side av saken er flint som kan være brakt til landet ved tilskudd av nye folkeelementer. Det er kjent nok at nettopp dyssetiden av mange har vært sett på som en av innvandringsperiodene, selv om tilsiget ikke trenger å ha vært særlig stort. Det er vel også lite trolig at nye folk førte ubearbeidet råstoff med seg til ukjent land hvis resurser de vel ikke visste så svært meget om.

Et nytt funn gir selvsagt ikke noe avgjørende svar i et så floket spørsmål. Og som de geologiske forhold hos oss nå engang er med flint bare i sekundært leie kan vi aldri vente å få noe bindende bevis på et flinthåndverk i stort format i Norge, basert på hjemlig råstoff. Og det er ikke meningen med dette å hevde at alle eller endog det meste av de fine flintarbeider var basert på innenlandsk råstoff. Men det nye funnet gir oss kanskje et vink om å anlegge et litt mindre ensidig syn på flintimporten enn vi har vært vant til.

Charlotte Blindheim

NORSK ARKEOLOGISK LITTERATUR 1945—46

Oversikter over Norsk arkeologisk litteratur er stilt sammen av W. P. SOMMERFELDT: Norsk arkeologisk litteratur 1814—1913 (Oldtiden, B. V, Kra. 1905) og ANATHON Bjørn: Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Den siste fins også opptrykt i U. O. Arb. 1935—1936. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i Viking B. I, 1937 og følgende bind, untatt Viking VIII, 1944. I Viking blir det hvert år tatt inn en liste over det siste års arkeologiske litteratur. Redaksjonen er takknemlig for å bli underrettet om mulige feil eller mangler.

BJØRN, ANATHON and HAAKON SHETELIG: Viking antiquities in England. (Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Part IV, Oslo 1940. Ill.)

BLINDHEIM, CHARLOTTE: Vernesfunnene og kvinnedrakten i Norden i vikingtiden. (Viking 1945, s. 143—162.)

— Norsk arkeologisk litteratur 1943—1945. (Viking 1945, s. 185—190.)

BRØGGER, A. W.: Oseberggraven — Haugbrottet. (Viking 1945, s. 1—44.)

— De ti tusen år. (Svenska Turistföreningens Årsskrift 1946, s. 17—30.)

BØE, JOHS: Norse antiquities in Ireland. (Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Part III, Oslo 1940. Ill.)

FETT, PER: Bergens Museums tilvekst av oldsaker 1945. (B. M. Arb. 1945. Hist.-ant. rekke nr. 2, s. 3—23.)

— Staðir-gardar frá 400-talet. (Mál og minne 1946, s. 35—41.)

FÆGRI, KNUT: Omkring nordgrensen for Bergens byområde i middelalderen. (Berg. Hist. For. Skr. 1945.)

— Pollenanalysen. En oversikt. (Viking 1945, s. 45—118.)

— Vegetasjons- og klimautvikling i Vestnorge. (Meddelelser for Dansk geologisk Forening 1945.)

- FÆRØYVIK, BERNHARD: Skipsfunn frå vikingetidi på Rong i Herdla. (Bergens Tidende 13. juli 1946.)
- GJESSING, GUTORM: Norges steinalder. (Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo 1945, s. V—VII, 1—527. Ill.)
- Arkeologiens metoder, Forelesninger. (Oslo Studentkontor. Stensiltrykk. Oslo 1946, s. 1—156.)
- To hamrer til samiske runeбомmer. (Studia septentrionalia II. Festskrift til Konrad Nielsen, Oslo 1945, s. 99—115.)
- GRIEG, SIGURD: Viking antiquities in Scotland. (Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Part II, Oslo 1940. Ill.)
- HAGEN, ANDERS: Litt omkring svirydning og steinalderens jord- og februk. (Naturen 1946, s. 200—207.)
- HAUGE, T. DANNEVIG: Blesterbruk og myrjern. (Univ. Old. Skr. Bd. III, Oslo 1946. Ill.)
- HINSCH, ERIK: En ny båtgrav på klassisk grunn. (Viking 1945, s. 163—183.)
- HOFFMANN, MARTA: På fjellslått i Dalane. (By og bygd IV, s. 59—72.)
- HOLST, HANS: Et nyoppdaget brev fra C. J. Thomsen. (Nord. Num. Un. Medbl. 1945.)
- Gullmyntene fra østre Hvattum. (Nord. Num. Un. Medbl. 1945.)
- HOUGEN, BJØRN: Oldtidskunst. (Norsk kunsthforskning i det tyvende århundrede. Festskrift til Harry Fett 8/IX 1945, s. 17—45.)
- Brotebruk i Noreg i gamal tid. (Syn og segn 1946, s. 1—8.)
- KJELLBERG, REIDAR: Djevelen fra Vossestrand. (Fataburen, Nordiska Museets och Skansens Årsbok 1946, s. 153—166.)
- MARSTRANDER, CARL J. S.: To islandske runeinnskifter. (Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap XIII, 1945, s. 294—318.)
- Runekorset i Muséparken i Stavanger. (Stav. Mus. Årb. 1945, s. 97—104.)
- Vettelandstenen. (Stav. Mus. Årb. 1945, s. 13—42.)
- MARSTRANDER, SVERRE: Aage Roussel: Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland. (N. Geogr. Tidsskr. IX, 1943, s. 355—358.)

- MARSTRANDER, SVERRE: Helleristninger i Østfold. (Østfoldarv og Østfoldminne, Sarpsborg 1946, s. 49—67.)
- OLSEN, MAGNUS: Skaldevers om nødsår nordenfjells. („Festskrift til Konrad Nielsen“. *Studia septentrionalia* II, 1945, s. 176—192.)
- PETERSEN, JAN: Støpeformen fra Tjesseim i Høyland. (*Naturen* 1946, s. 39—43).
- De korsformede køller og noen andre sjeldnere funn fra Haugalandets steinalder. (*Haugesunds Museums Årshefte* 1935—1945.)
 - British antiquities of the Viking period, found in Norway. (*Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Part V*, Oslo 1940. Ill.)
 - Stavanger Museums nybygning. (*Stav. Mus. Årb.* 1945, s. 7—11.)
 - Et nytt gullbrakteatfunn fra Ryfylke. (*Stav. Mus. Årb.* 1945, s. 43—49.)
 - Det eldste Talgje og den gamle øydegården på Murane. (*Stav. Mus. Årb.* 1945, s. 51—72.)
 - Oldsaksamlingens tilvekst for 1945. (*Stav. Mus. Årb.* 1945, s. 77—96.)
- PETERSEN, TH. Eric Festin. Minnetale 14. mai 1945. (*T. V. F. bd. XVIII*, nr. 27, s. 106—109.)
- Fredrik B. Wallem. Minnetale 12. november 1945. (*T. V. F. bd. XVIII*, nr. 36, s. 141—157.)
 - Oldtidsminner fra Molde by. (*Romsdalsmuseets årbok* 1941—1944, s. 1—6.)
- SHETELIG, HAAKON: Hva Norges jord gjemmer. Oslo 1945. Ill.
- The Viking Graves in Great Britain and Ireland. (*Acta Archaeologica* 1945, s. 1—55.)
 - An introduction to the Viking history of Western Europe. (*Viking antiquities in Great Britain and Ireland, Part I*, Oslo 1940. Ill.)
 - se BJØRN, ANATHON.
- STIGUM, HILMAR: „The study of man“. *Evolusjonstanken og det historiske forløp.* (By og bygd IV, s. 25—58.)

FORKORTELSER:

B. M. Arb. = Bergens Museums Arbok.

Berg. Hist. For. Skr. = Bergens Historiske Forenings Skrifter.

N. Geogr. Tidsskr. = Norsk Geografisk Tidsskrift.

Nord. Num. Un. Medbl. = Nordisk Numismatisk Unions medlemsblad.

Stav. Mus. Arb. = Stavanger Museums Arbok.

T. V. F. = Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger, Trondheim.

U. O. Skr. = Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Oslo.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Representantskapsmøte holdtes fredag 23. november 1945 i møtesalen, Universitetet. Det var 7 representanter til stede. Det forelå telegram fra professor Haakon Shetelig at han dessverre var forhindret i å være til stede. Preses refererte årsberetning og regnskap samt revisorenes påtegning av dette. Likeledes referertes utgivelsen av dr. phil. Gutorm Gjessings bok.

Preses redegjorde for tilgangen av nye representantskapsmedlemmer, antallet var nå steget til 163. Likeledes redegjorde han for tilgangen av nye vanlige medlemmer, i alt 350.

Representantskapet innstilte på gjenvalg av Reidar Brekke, Georg Eliassen og H. Gabrielsen samt å innvelge konsul A. C. Olsen, Sandefjord istedenfor godseier F. M. Treschow, som ikke lenger ønsket gjenvalg. Haakon Shetelig trer derved inn i styret, A. C. Olsen blir varmann. Representantskapet innstilte likeledes på gjenvalg av revisorene, Alf Bjereke og Gustav E. Raabe.

Generalforsamlingen, den niende ordinære, holdtes deretter i Universitetets gamle festsal. Det var frammøtt 120 medlemmer. Preses, høyesterettsadvokat Henrik Bergh, refererte årsberetning og regnskap. Dette siste ble gitt décharge. Han ga meddelelse om tilvekst i tallene av representantskapsmedlemmer og vanlige medlemmer; i alt var det 1320 medlemmer. Denne tilvekst har gjort det mulig å gå til utgivelse av „Norges Steinialder“ og til å sette i gang dr. Bjørn Hougens bok „Seter og gård i Norges oldtid“.

Valg: De herrer Gabrielsen, Eliassen, Brekke og A. C. Olsen ble enstemmig valgt i styret slik som representantskapet hadde foreslått. Likeledes gjenvalgtes revisorene, de herrer Bjercke og Raabe.

Etter valgene var det foredrag av professor A. W. Brøgger om „Oseberggraven — Haugbrottet“. Til å underskrive protokollen sammen med preses valgtes fru Ruth Raabe, overlæge Kr. Skajaa og kunsthändler Arnstein Berntsen.

I et påfølgende styremøte ble professor dr. Haakon Shetelig enstemmig valgt til visepreses. Styret består av høyesterettsadvokat Henrik Bergh (preses), Oslo, professor dr. Haakon Shetelig (visepreses), Bergen, direktør Cato Rachlew, Aker, konsul Ole Bergesen, Stavanger, arkitekt Georg Eliassen, Oslo og professor dr. A. W. Brøgger (generalsekretær), Oslo. Varamenn i styret er konsul A. C. Olsen, Sandefjord, direktør Reidar Brekke, Trondheim, fylkesmann H. Gabrielsen, Tromsø og folkehøgskolelærer Knut Hermundstad, Valdres. For tur til å tre ut i år står Shetelig, Rachlew, A. C. Olsen og Hermundstad.

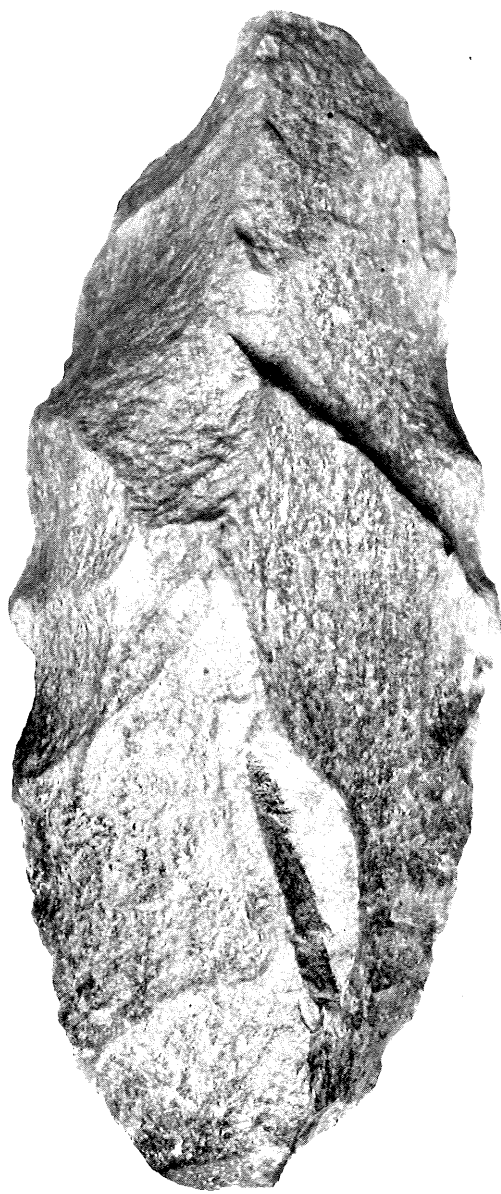
Selskapets funksjonærer foruten Generalsekretæren er dr. phil. T. Dannevig Hauge (sekretær) og fru M. Ursin (kontorassistent).

1. november 1946.

For styret:

Henrik Bergh A. W. Brøgger

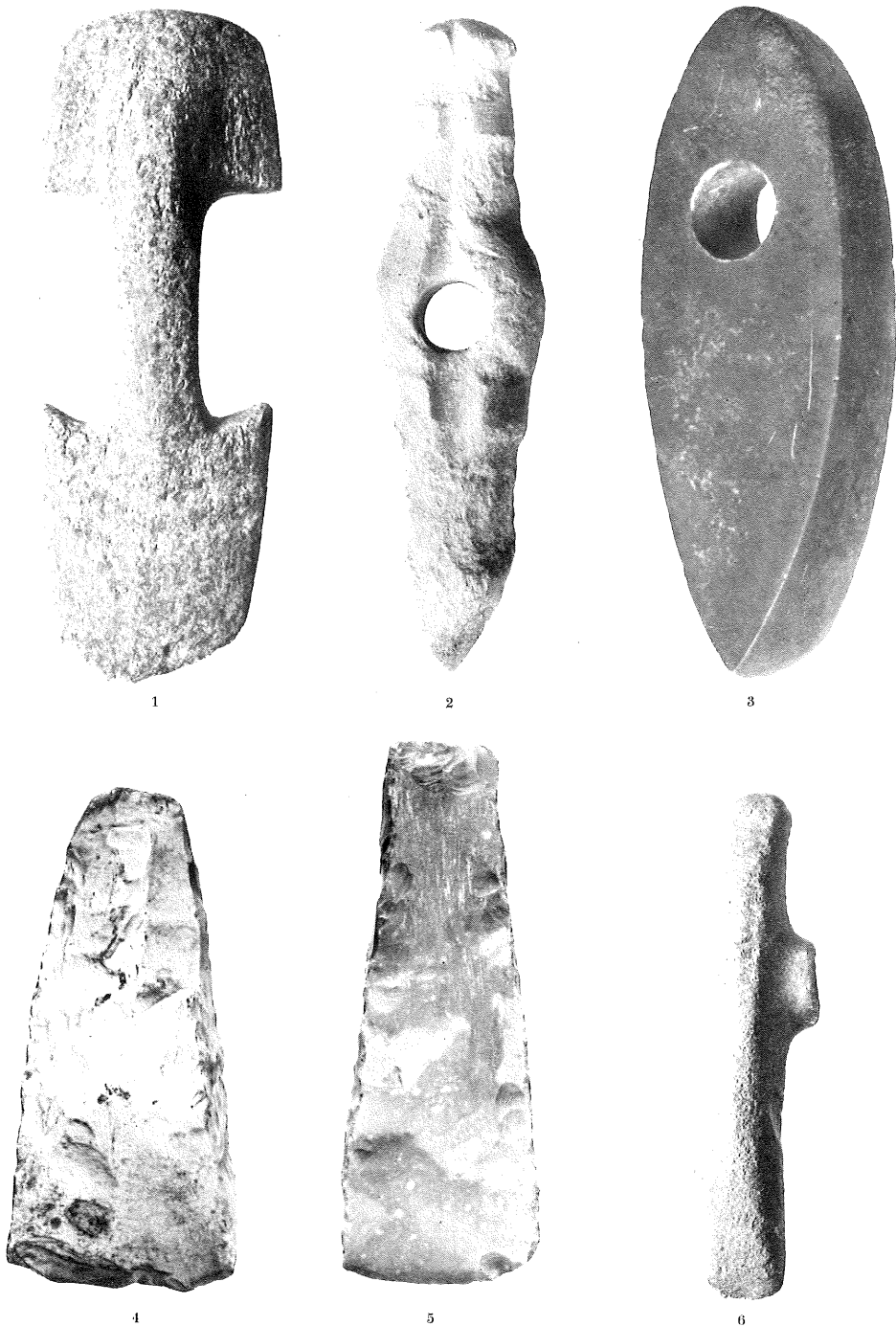
T. Dannevig Hauge

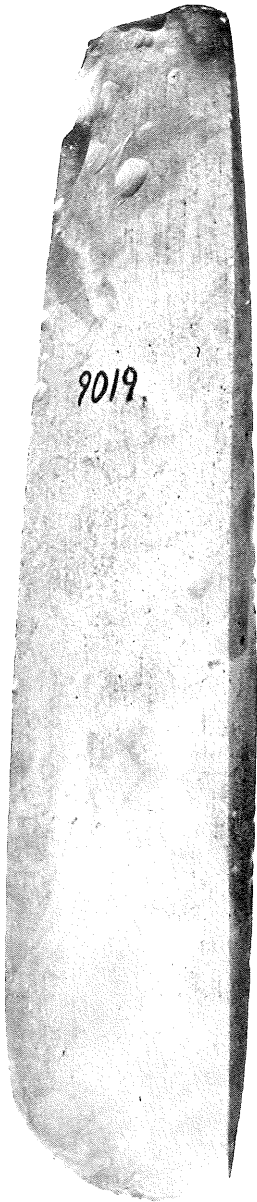
1

1. Svarstad. Y. Rendal, $\frac{5}{4}$ st.
2. Kvikne prestegård, Kvikne. $\frac{2}{3}$ st.

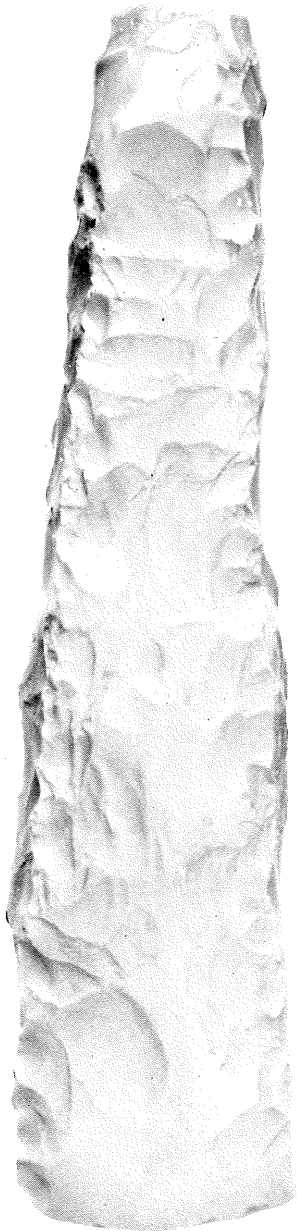

1. Dellerud, Lisjøen, Elverum. Ca. $\frac{1}{2}$ st. 2. Søbakken v. Sautjønnen, Elverum.
 Ca. $\frac{1}{2}$ st. 3. Taksgården, Kvikne. Ca. $\frac{3}{5}$ st. 4. Holtmoen, Gruc. Ca. $\frac{4}{5}$ st.
 5. Svennerud, Ringsaker. Ca. $\frac{1}{2}$ st. 6. Funnet ved Nyen, Åsnes. $\frac{1}{2}$ st.

1

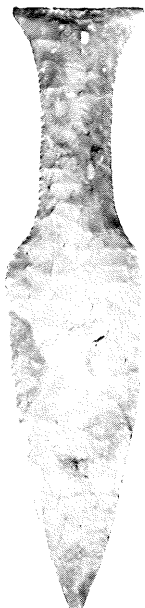
1. Sparbysund Hof. Ca. $\frac{1}{2}$ st.
2. Mobråten, Åsnes. $\frac{4}{5}$ st.

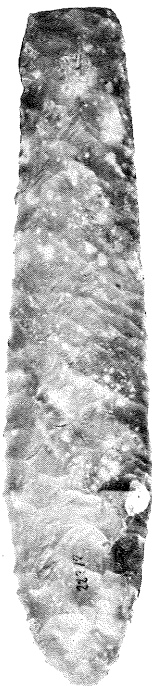
2

1

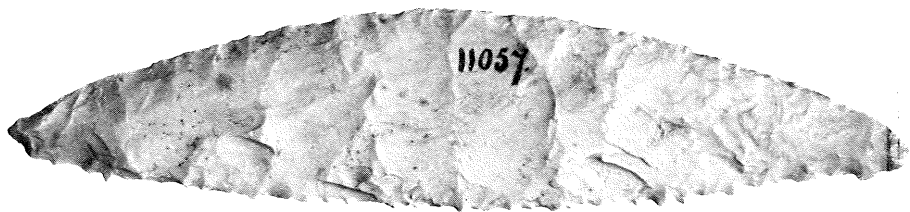
2

3

11058.

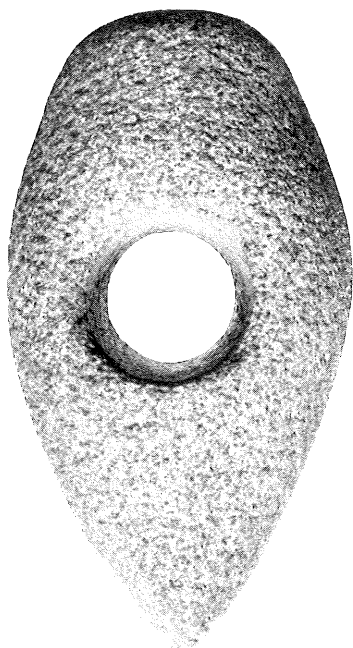

11057.

4

1. Disen, Vang. Ca. $\frac{3}{5}$ st.
3. Mykju, Løten. Ca. $\frac{1}{2}$ st.

2. Bakkerud, Helgøya. Ca. $\frac{1}{3}$ st.
4. Bråten n. Opset, Grue. $\frac{2}{3}$ st.

1

2

3

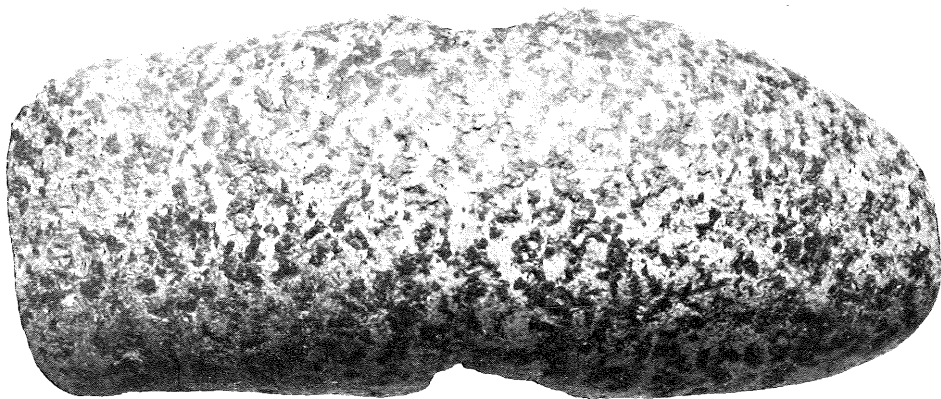

4

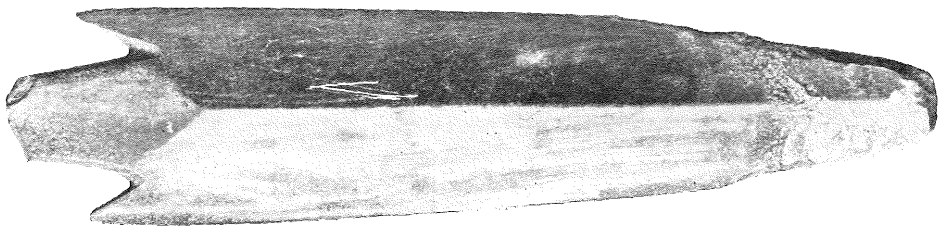
1. Hedmark. Ca. $\frac{1}{1}$ st. 2. Lille Deglum, Furnes. Ca. $\frac{3}{4}$ st.
3. Fjeld, Nord-Odal. Ca. $\frac{1}{1}$ st. 4. Elverum. Ca. $\frac{1}{3}$ st.

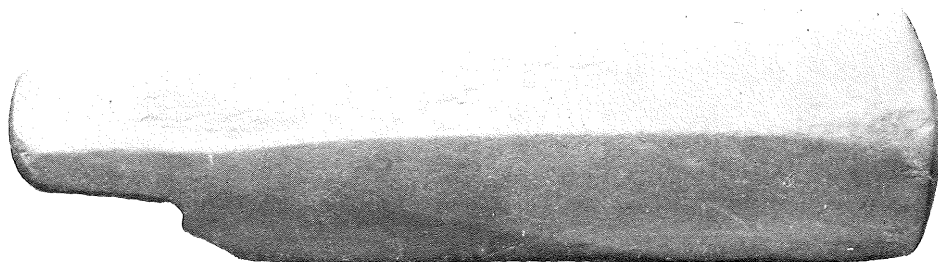
1

2

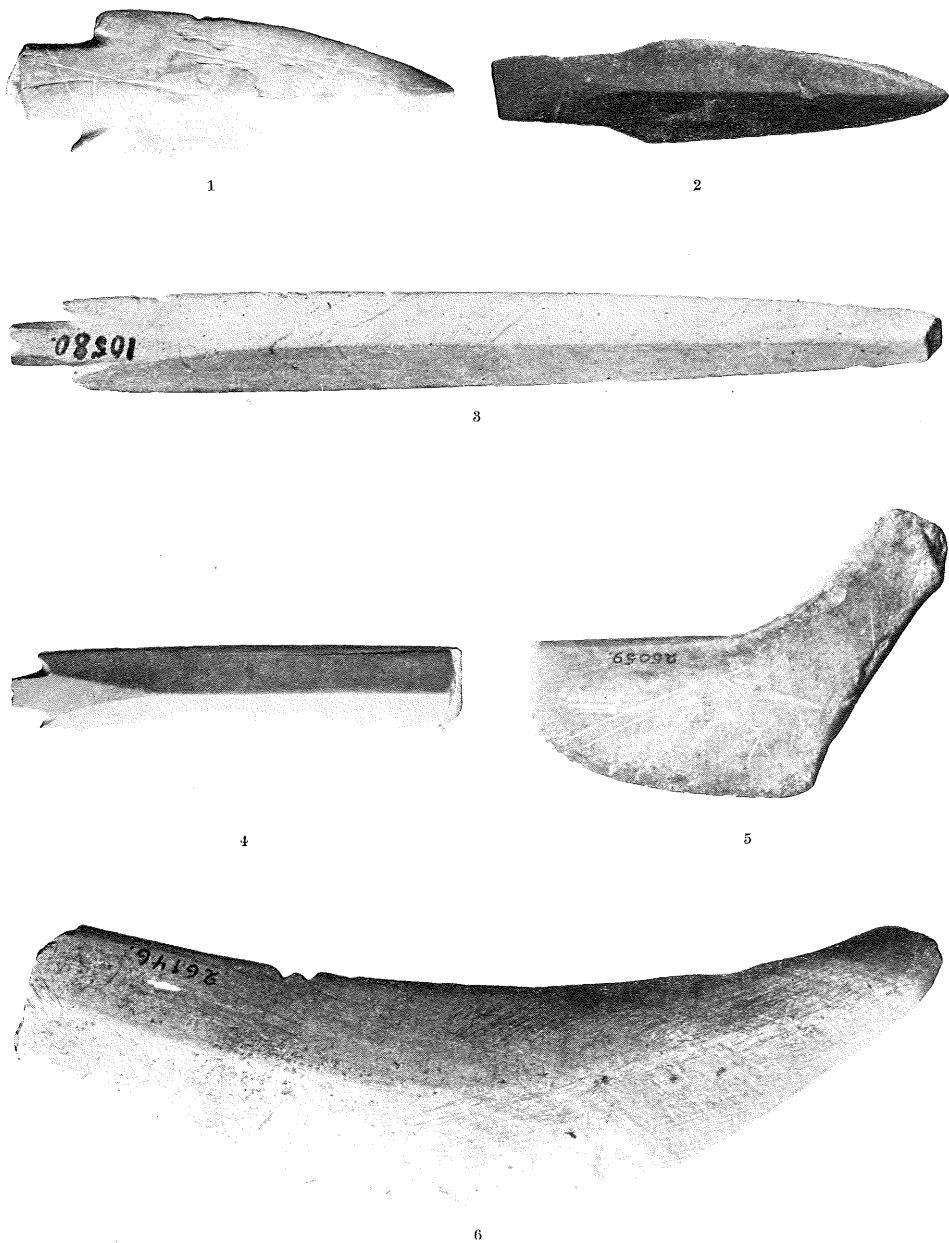

3

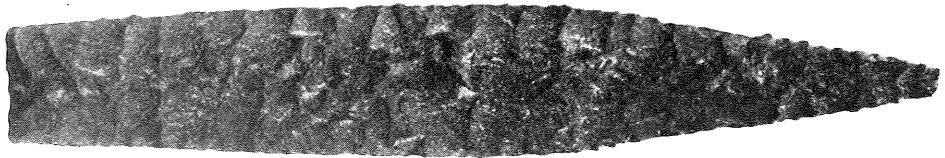

4

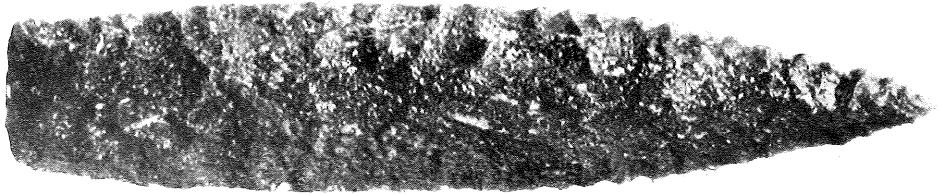
1. Nyhus, Ringsaker. Ca. $\frac{2}{3}$ st. 2. Myrvoll, Ulleren, Sør-Odal. Noe under $\frac{1}{1}$ st.
3. Varaldsjøen, Austmarka, Vinger. $\frac{3}{4}$ st. 4. Hersletta, Ljørdalen, Trysil. Ca. $\frac{6}{7}$ st.

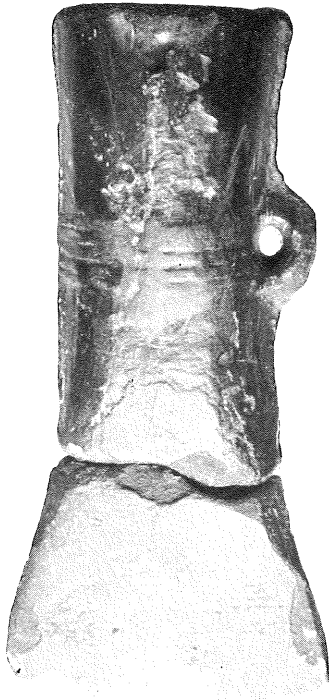
1. Funnet i Ljørdalen, Trysil. Ca. $\frac{3}{5}$ st. 2. Førdbru, Tynset. Ca. $\frac{1}{2}$ st.
 3. Onsum, Brøttum, Ringsaker. Ca. $\frac{6}{7}$ st. 4. Ljørdalen, Trysil. Ca. $\frac{3}{4}$ st.
 5. Nordvang, Vingelen, Tolga. $\frac{2}{3}$ st. 6. Lutnes, Trysil. $\frac{6}{7}$ st.

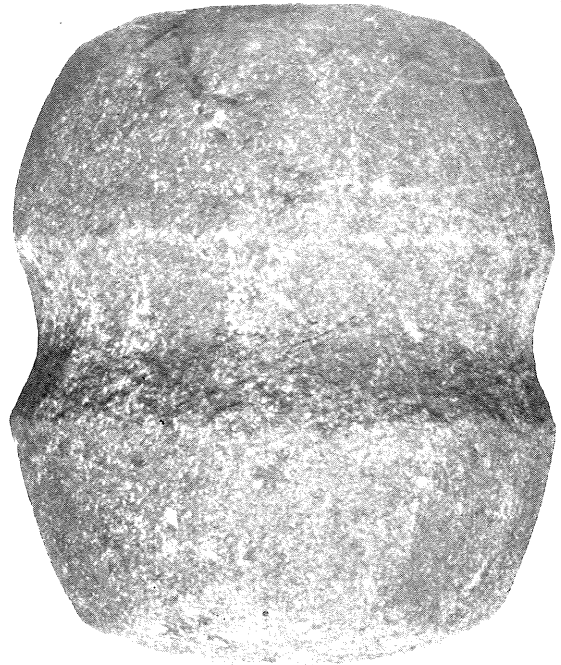
1

2

3

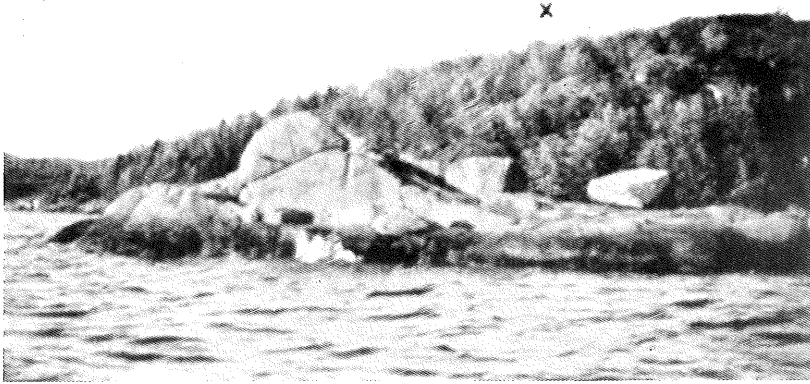

4

1. Funnet mellom Østby og Ljørdalen, Trysil. $\frac{4}{3}$ st.
Ca. $\frac{1}{1}$ st.

2. Funnet nær Engerdals-
setra, om lag 18 km sør for Femundsjøen. $\frac{3}{2}$ st.

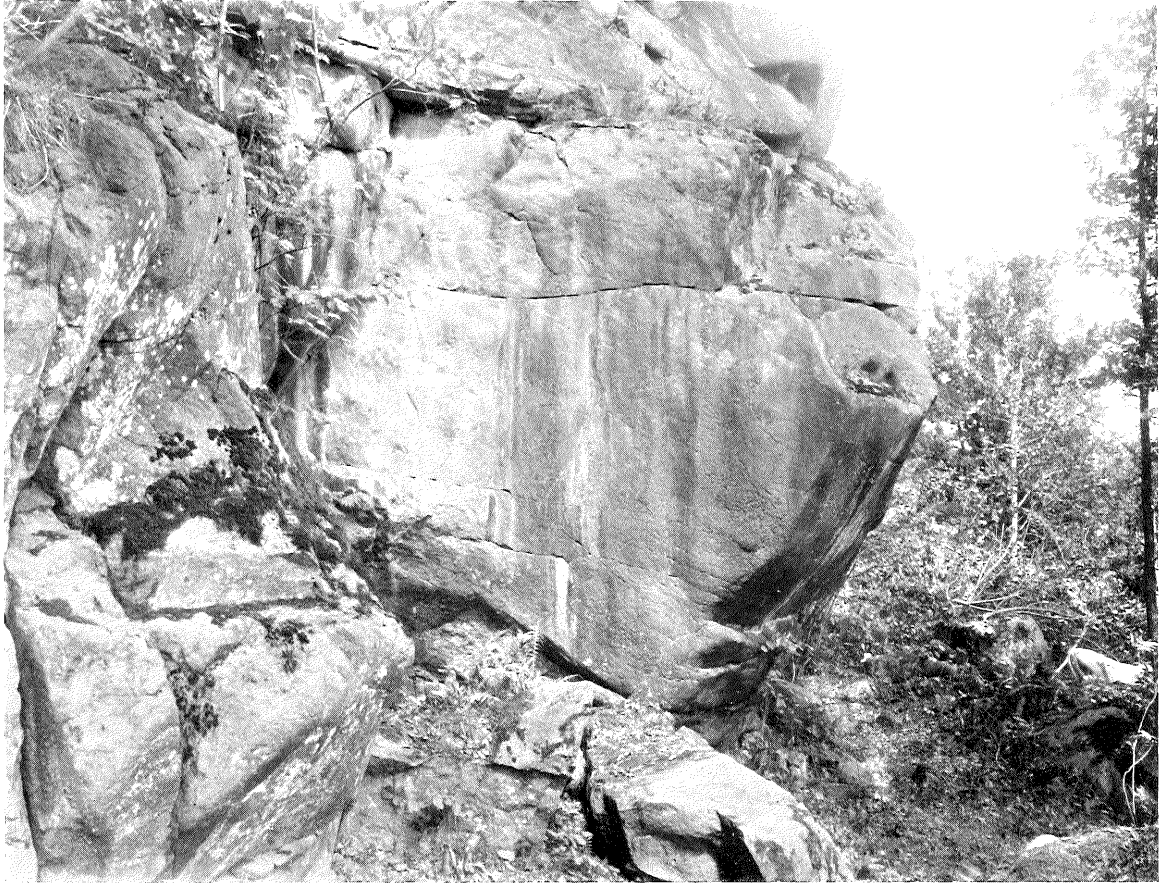
3. Bekvang, Ljørdalen, Trysil.
4. Nordre Osen, Åmot. Ca. $\frac{2}{3}$ st.

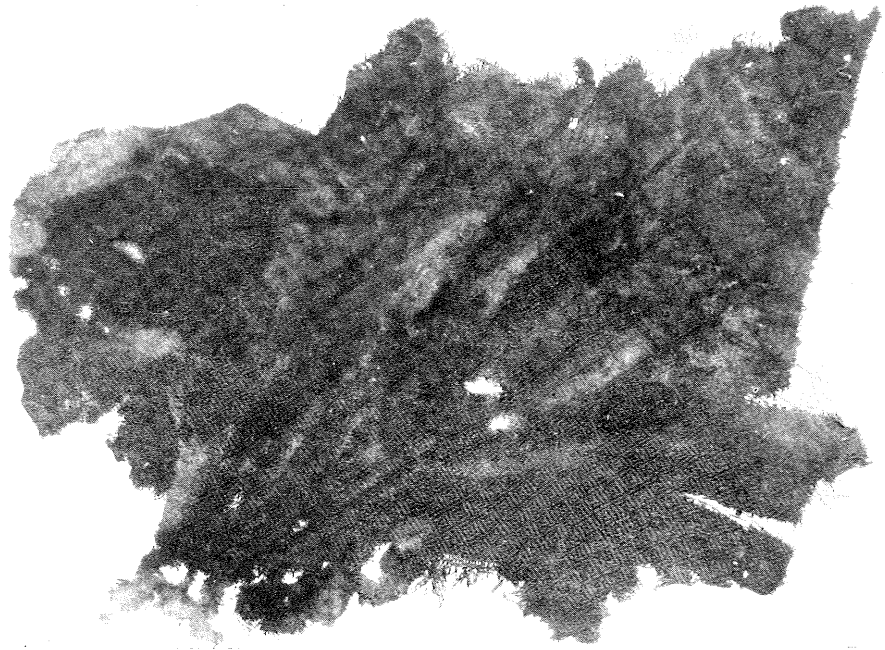
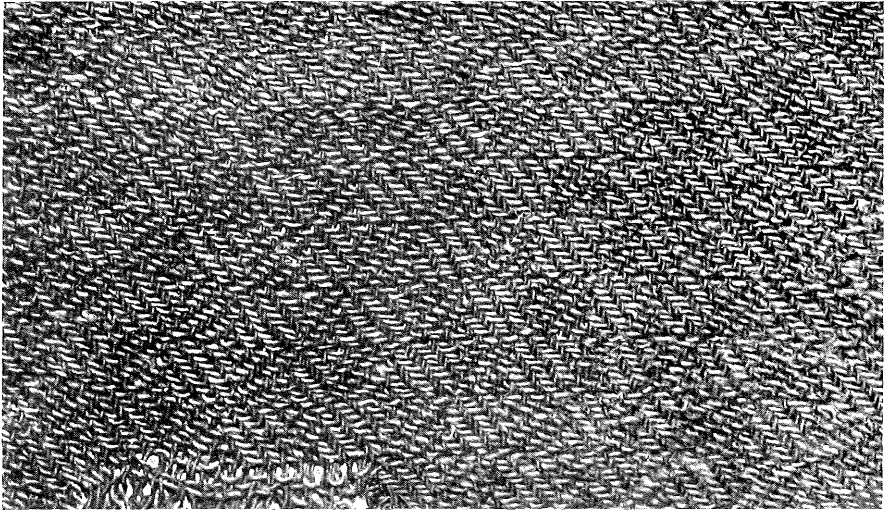
1. Den nordvestlige odden av Håøya. Helleren ligger nær viken på den andre siden av odden, omtrent under krysset.

2. Helleren sett fra øst, med morgensolen mot hellerveggen.

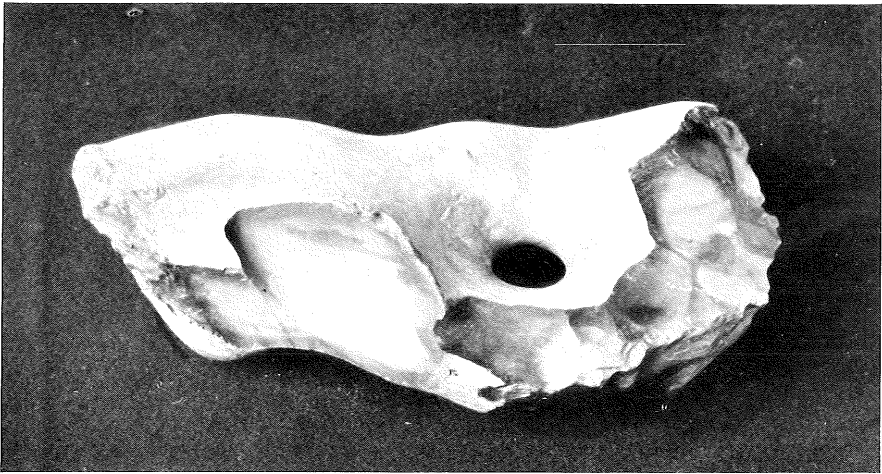
Den indre delen av helleren. Under den utoverlutende bergveggen tilhøyre fantes mesteparten av oldsakene samlet rundt et ildsted. (Se sjakt III på planen fig. 2.)

1. Detalj av ringvend fra Rønsberg. Selbu, Sør-Trøndelag. I nederkanten stedet der analysen ble gjort.
2. Ringvend fra Rønsberg, Selbu, Sør-Trøndelag.

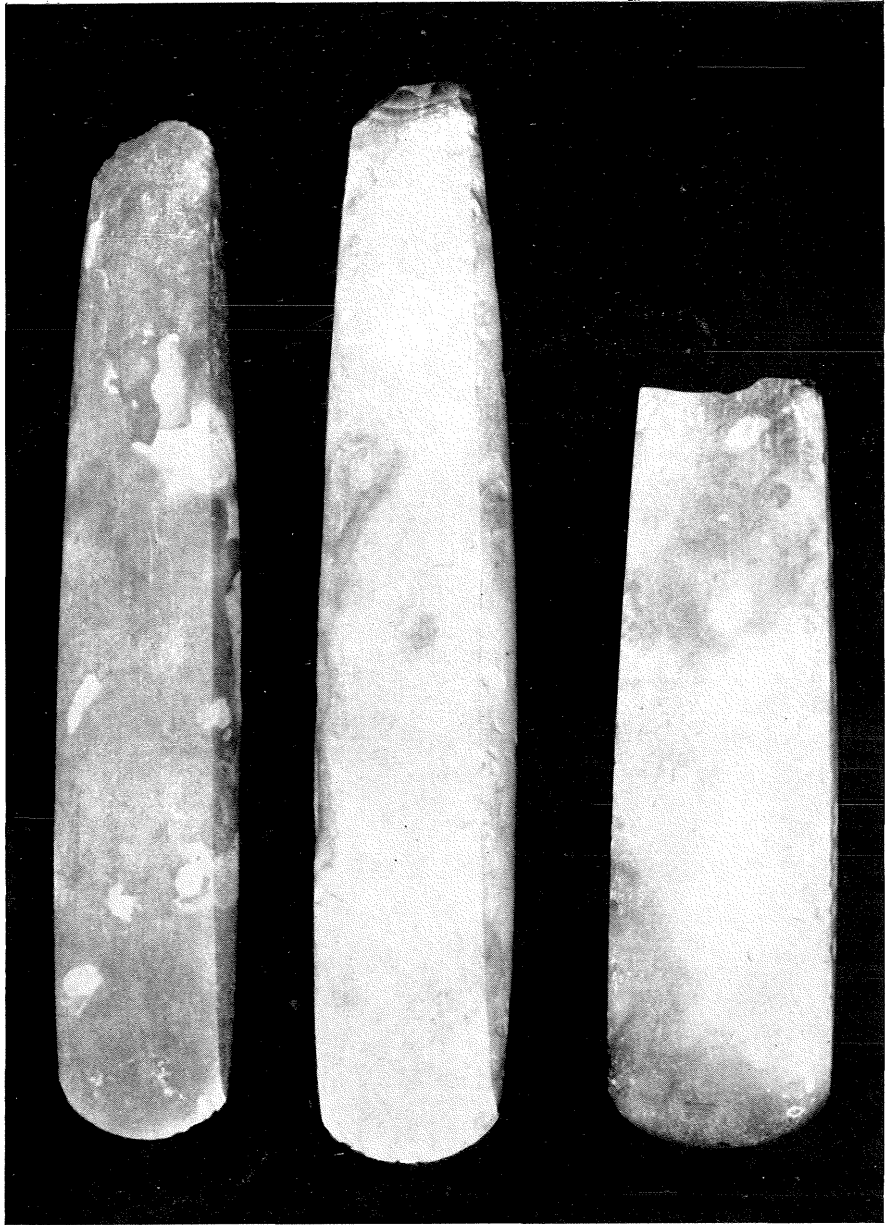

1

2

1. Østerheimsveien 5 av Disen. Gutten står der hvor votivfunnet av flintsaker ble gjort. Fot. L. Smedstad.
2. Flintklumpen fra Disenfunnet. Snaut $\frac{1}{3}$. Fot. L. Smedstad.

De tynnakkede flintøkser fra Disenfunnet i Østre Aker. Vel $\frac{1}{3}$. Fot. L. Smedstad.

